

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HADİS USÛLÜNDE MU‘ALLAK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Nur YAMANUS

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Hadis**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU

Şubat – 2013

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİS USÛLÜNDE MU‘ALLAK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe Nur YAMANUS
(127213026)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Hadis

Bu tez 04/02/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr.
İbrahim HATİBOĞLU

Yard. Doç. Dr.
Muhammet BEYLER

Yard. Doç. Dr.
Eşref ALTAŞ

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Değişirme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Değişirme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Değişirme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe Nur YAMANUS

04.02.2013

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hadis Usûlünde Mu'allak Kavramı	
Tezin Yazarı: Ayşe Nur YAMANUS	
Danışman: Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU	
Kabul Tarihi: 04.02.2013	Sayfa Sayısı: X + 92
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilim Dalı: Hadis
<p>Hadis usûlü ilminin rivâyet literatürü ile irtibatının anlaşılması suretiyle bu ilmin işlevselliğinin ortaya konulması, ancak hadis usûlü ıstılahlarının içerik ve kapsamlarının bilinmesi ile mümkündür.</p> <p>Bu çalışmada, özellikle Buhârî'nin <i>el-Câmi'u's-sahih</i>'i ile yakından alâkalı olması hasebiyle önem arz eden mu'allak kavramının hadis usûlündeki yerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Tezin ilk bölümünde, "isnadının baş tarafından bir veya birkaç râvînin hazfedildiği hadis" şeklinde tanımlanan mu'allak kavramının; lügavî manası, ıstılâhî çerçevesi, diğer hadis usûlü terimleriyle irtibatı ve hadis ilmine girişi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise mu'allak hadis ile ilgili konuların farklı dönemlerde kaleme alınmış başlıca hadis usûlü kaynaklarında ne şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca âlimlerin ta'likin meydana gelme biçimleri, ta'likte cezm ve temrîz sîgalarının kullanımı, mu'allak hadisin sıhhat değeri gibi tartışmalı meseleler hakkındaki görüşlerine geniş yer verilmiştir.</p> <p>Netice itibariyle, mu'allak kavramının bazı hadis usûlü eserlerinde müstakil bir başlık altında, bazı eserlerde ise farklı bölümlerde ele alındığı; fakat bu kaynaklarda verilen malumâtın daha ziyade <i>Sahîhayn</i>'daki ta'likler etrafında şekillendiği ortaya çıkmıştır. Her ne kadar mu'allak hadisin, senedinde inkıtâ' bulunması sebebiyle zayıf sayılması mümkün ise de; bu tür rivâyetlerin, yer aldıkları musanneflere göre farklı kategorilerde değerlendirildikleri anlaşılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Hadis Usûlü, Mu'allak Hadis, Ta'lik.	

**Yalova University Institute of Social Sciences
Master Thesis Summary**

Thesis Title: The Concept of Muallaq Hadith in the Hadith Methodology	
Thesis Author: Ayşe Nur YAMANUS	
Advisor: Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU	
Date of Acceptance: 04.02.2013	Total Number of Pages: X + 92
Department: Basic Islamic Sciences	Field of Study: Hadith
<p>It is possible that the understanding of contact of hadith methodology with narrative literature and the functionality of this science only by knowing meanings and contents of hadith concepts.</p> <p>This study aims to introduce position of the concept of muallaq, which is important because of being closely related to Sahih al-Bukhari, in the hadith methodology. The first part of the thesis provides a general description about dictionary meaning, conceptual framework, contact with other terms and input in hadith science of the concept of muallaq which is defined as “the hadith that reduced one or more narrator in initial part of its <i>isnâd</i>”. The second part emphasizes mention methods of the main sources of hadith methodology written in different periods about issues related to muallaq hadith. Additionally, this part of study refers to scholars’ views about some controversial issues.</p> <p>As a consequence, this thesis demonstrates that the concept of muallaq exists under a private heading in some sources of hadith methodology, but in different sections in others. Although muallaq hadith is counted as inauthentic owing to <i>inkitâ</i> in its <i>isnâd</i>, such narratives are evaluated according to the books which include muallaq hadiths.</p>	
Keywords: Hadith Methodology, Muallaq Hadith, Taliq.	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vi
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU	4

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘ALLAK HADİS KAVRAMI

I. LÜGAVÎ MANASIYLA MU‘ALLAK	7
II. İSTİLÂHÎ MANASIYLA MU‘ALLAK.....	8
III. KAVRAMIN HADİS İLMİNE GİRİŞİ.....	14
IV. MU‘ALLAK KAVRAMININ DİĞER USÛL İSTİLAHLARI İLE İRTİBATI	16
A. Mu‘allak-Munkatı‘ İrtibatı.....	17
B. Mu‘allak-Mu‘dal İrtibatı.....	18
C. Mu‘allak-Mürsel İrtibatı	19
D. Mu‘allak İle Merfû‘-Mevkûf-Maktû‘ İrtibatı	20

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL KAYNAKLARINDA MU‘ALLAK HADİS

I. MÜTEKADDİMÛN DÖNEMİ USÛL ESERLERİNDE MU‘ALLAK HADİS	25
---	----

II. MÜTEAHHİRÛN DÖNEMİ USÛL ESERLERİNDE MU‘ALLAK	
HADİS	29
A. Mu‘allak Kavramının Sahîh ve Mu‘dal Bahisleri İçerisinde Ele	
Alındığı Eserler	30
B. Mu‘allak Kavramının Sahîh Bahsi İçerisinde Ele Alındığı Eserler	51
C. Mu‘allak Kavramının Müstakil Bir Nev‘ Olarak Ele Alındığı Eserler	62
III. SON DÖNEM USÛL ESERLERİNDE MU‘ALLAK HADİS	74
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88

ÖNSÖZ

Müslümanların hayatını bütün yönleriyle kuşatması bakımından ümmet nezdinde vazgeçilmez bir rehber olma hususiyetini hâiz bulunan hadisler, İslâm dininin esaslarından birini teşkil eden sünnetin muhafazası gibi ulvî bir vazifeyi üstlenen fertler tarafından büyük bir titizlikle nesilden nesle aktarılmak suretiyle, üzerine ilm-i hadîsin bina edildiği sağlam temellerin yapı taşları konumuna getirilmişlerdir. Hadis ilminin teorik zeminini teşkil eden ve kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturan hadis usûlü disiplini ise, her dönemde yetişen muhaddisler tarafından geliştirilerek ilmî bir miras olarak yaşatılmaya devam etmektedir.

“Hadis Usûlünde Mu‘allak Kavramı” adını taşıyan bu çalışma, mustalahu’l-hadîs ilmi bünyesinde mühim bir ıstılah olma hüviyetini taşımakla beraber, bazı muteber musanneflerde kaydedilen rivâyet külliyatının azımsanamayacak bir kısmını da alâkadar eden mu‘allak mefhûmunun mahiyetine dair usûl bilgilerinin tasvirî bir yöntemle ve vâzıh bir biçimde sunulması amacına matuf olarak kaleme alınmıştır. Lâkin isminden de anlaşılacağı üzere tezin kapsamı, müstakil hadis usûlü eserlerinde aktarılan malumât ile sınırlıdır. Dolayısıyla çalışmanın hazırlanması aşamasında, konu esaslı bir tertipten ziyade kaynak esaslı bir tertip benimsenerek; metnin bölümlere ayrılması ve başlıkların seçilmesi noktasında da bu üslûp takip edilmiştir.

Bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından müteşekkil bu tezin ilk bölümünde öncelikle, mu‘allak teriminin lügavî ve ıstılâhî manaları hakkında malumât aktarılmış; akabinde söz konusu terimin kavramsal çerçevesinin netleştirilmesi gayesiyle, mu‘allak hadis kavramının diğer ıstılahlarla irtibatının tespiti gayretinde bulunulmuştur. Çalışmanın esası sayılabilecek ikinci bölümde ise

başlangıçtan günümüze hadis usûlü ilminde, mu'allak hadis ile alâkalı meselelerin ne şekilde ele alındığı ortaya konulmuştur. Fakat daha önce de belirtildiği üzere ikinci bölümün alt kısımlara ayrılması hususunda, konuyla ilgili fer'î bahisler değil, muhtelif dönemlerde kaleme alınan hadis usûlü eserleri tayin edici olmuştur. Bu meyanda müteahhirûn dönemi eserleri, mu'allak kavramının eser bünyesinde hangi mahiyette yer aldığı kıstasına göre tasnife tâbi tutulmuştur. Bu doğrultuda konunun farklı veçhelerine dair ayrıntılı malumât derlemek üzere tetkik edilen kaynaklar arasında dikkat çeken fikrî irtibatın ibrâz edilmesine özen gösterilmiş, ayrıca gerek müelliflerin birbirlerinin görüşlerine yaptığı atıflar gerekse yönelttikleri tenkitler üzerinde özellikle durulmuştur.

İleride yapılacak uzun soluklu araştırmalar ve aynı konu etrafında kaleme alınacak geniş kapsamlı eserler için bir basamak teşkil edeceğini umduğum bu çalışmada vuku bulmuş olması muhtemel hataların telafisi için Cenâb-ı Allah'tan tevfiik ve hidayet niyaz eder, bu tezin vücuda gelmesine vesile olan ve kıymetli görüşlerinden istifade imkânı ile müşerref olduğum muhterem Hocam Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU'na en kalbî şükranlarımı sunarım.

Ayşe Nur YAMANUS

Yalova 2013

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
v.	: Vefat Tarihi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

İslâmiyet'in doğuşu ile eş zamanlı bir geçmişe sahip bulunan ve Ashâb-ı kirâm'dan başlamak üzere her nesilde ümmetin fertleri tarafından takdire şayan bir hassasiyetle muhafaza edilen Nebvî sünnetin, bu merkez etrafında yürütölen gerek rivâyet gerekse dirâyet faaliyetleri neticesinde müstakil bir disiplin olarak vücuda gelen ve İslâmî ilimler zincirinin mümtaz bir halkasını teşkil eden hadis ilmi ile varoluşsal bir irtibat hâlinde olduğu muhakkaktır. Usûl-i hadîs ise, hadis ilminin temel unsurları olan rivâyet, râvî ve mervî üzerinde kabul ve red yönünden incelemelerde bulunarak birtakım kaideler vaz etmek suretiyle hadislerin doğruluk ve güvenilirlik açısından tetkik ve tenkidine zemin hazırlayan özgün bir ilim dalı olma hüviyetini taşıması hasebiyle büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Hiç şüphesiz, muhkem bir zihnî alt yapı üzerine bina edilmiş ıstılahlardan müteşekkil bir mahiyet arz eden hadis usûlü ilminin künhüne vâkıf olmak, ancak bu bütünün yapı taşları mesabesindeki kavramların içerik ve kapsamlarının bilinmesi ile mümkündür. Bu bağlamda, hadis usûlü ıstılahlarına tarihî süreç içerisinde yüklenen müteaddit manaların ve söz konusu tabirlerin son tahlilde genel kabul ile telakki edilen medlûllerinin tespiti amacına matuf olarak yapılacak çalışmalar, gerek hadis gerekse hadis usûlü ilimlerinin dinamikliği ve işlevselliğinin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Mustalahu'l-hadîs ilmi zemininde *mu'allak hadis* ve *ta'lik* kavramlarının mahiyeti hakkında yapılmış tetkiklerden meydana gelen bu çalışmada, ta'lik olgusunun ve ta'lik yoluyla nakledilen rivâyetlere tesmiye olunan mu'allak mefhûmunun usûl-i hadîs bünyesindeki yerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, ta'lik teriminin hadis ilmine ne zaman girdiği, lügat manası, me'hazi gibi hususların yanı sıra; daha ziyade, tarihî süreç içerisinde farklı dönemlerde telif edilen hadis usûlü eserlerinde mu'allak ıstılahının hangi mahiyette ele alındığı hususunun aydınlatılmasına gayret edilmiştir. Dolayısıyla

mezkûr kavramlara hamledilen ıstılâhî manaların, hadis usûlü ilminin tekâmül seyri esnasında geçirdiği değişimlerin yakından müşahede edilebilmesini mümkün kılmak adına, her asırda kaleme alınmış mustalah eserleri arasından seçilen meşhur ve mütekâmil kaynaklar mütalaa edilmiştir.

Haddizâtında bizi bu konu üzerinde araştırma yapmaya sevk eden temel sâik, esasında *Sahihayn*'ın bir hususiyeti olarak görülmesi sebebiyle kendisine büyük ehemmiyet atfedilen ta'lık mefhûmunun hadis usûlü sınırları içerisindeki mahiyeti ve bunun bir uzantısı olan mu'allak hadis tabirinin kavramsal çerçevesi hakkında sistematik bilgi sunan herhangi bir müstakil çalışmaya Türkçe literatürde rastlanmamasıdır. Muhtemelen bu durum, diğer usûl ıstılahlarına nisbetle farklı bir niteliğe sahip bulunan mu'allak kavramına dair malumâtın, hadis usûlü kaynaklarının ekserisinde müteferrik yerlere dağılmış vaziyette kaydedilmiş olmasından ileri gelmektedir. Hâlbuki gerek bir ıstılah olarak mu'allak tabirinin mahiyetinin gerekse bu vasıftaki hadislerin hükmünün usûl-i hadîs zaviyesinden sarîh bir şekilde ortaya konulmasının, mu'allak kapsamına girdiği hâlde rivâyet kitaplarında derlenen sünnet malzemelerinin değeri hakkında fikir sahibi olunabilmesi açısından son derece elzem olduğu izahtan varestedir.

Binâenaleyh hadis usûlünde mu'allak kavramının konu edildiği bu çalışmada, bir taraftan bu sahada eserler veren ulemânın ta'lık olgusunu ve bu çerçevedeki rivâyetleri ne şekilde değerlendirdiklerinin tespiti, öte yandan da mustalahu'l-hadîs kitâbiyâtında bu meseleye dair kaydedilen malumâtın kendi içinde tutarlı bir bilgi mecmuası oluşturup oluşturmadığının açıklığı kavuşturulması hedeflenmektedir. Günümüzde hadis usûlü ıstılahlarının hemen hepsinin, ülkemiz hadis araştırmacıları tarafından müstakil müellefâta konu edilmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda; şu ana kadar üzerinde pek durulmamış bir mevzuyu mercek altına alan bu çalışmanın, kelimenin tam anlamıyla deryâ-i bîsahil olduğu noktasında şüphe bulunmayan ilm-i hadîse bir nebze de olsa katkı sağlaması umulmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

Çalışmanın isminin de ihsâs ettiği üzere, araştırma zeminimiz sadece hadis usûlü ile sınırlandırılarak; tetkiklerimizde mu'allak hadis meselesinin rivâyetü'l-hadîsle alâkalı veçhesinden ziyade dirâyetü'l-hadîse müteallik veçhesi dikkate alınmıştır. Dolayısıyla mu'allak hadis kavramının mahiyeti, ıstılâhî çerçevesi, hadis usûlünün diğer konularıyla irtibatı, âlimlerce ne şekilde değerlendirildiği, ta'likin sebepleri ve hükmü hususlarında bize kaynaklık eden eserler mustalahu'l-hadîs kitaplarından ibarettir.

Bilindiği üzere hadis usûlü tarihî gelişim seyri itibariyle mütekaddimûn, müteahhirûn ve son dönem şeklinde üç safhada incelenmekte olup, her dönemin kendine has birtakım hususiyetleri bulunmaktadır. Bu minvalde ilk müstakil hadis usûlü eseri kabul edilen *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*'nin telifi ile başlayan mütekaddimûn devri el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070) ile son bulmakta ve akabinde gelen müteahhirûn dönemi takriben XX. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır. İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadîs*'i başta olmak üzere, hadis usûlü kitâbiyâtını vücuda getiren başlıca kaynakların çoğunun müteahhirûn döneminde telif edilmesi sebebiyle; araştırmalarımız sırasında azami derecede istifade ettiğimiz eserleri, müteahhir âlimler tarafından kaleme alınmış kapsamlı mustalah kitapları teşkil etmektedir.

Mu'allak hadis bahsinin söz konusu zaman dilimlerinde telif edilen başlıca usûl kaynaklarında yer bulup bulmadığı ve şayet yer bulmuş ise hangi mahiyette ele alındığı sorularına cevap aradığımız bu çalışmada, gerek bahis konumuz olan kavram hakkındaki kanaatlerin tarihî süreç içerisindeki değişim seyrinin yakinen müşahede edilmesini mümkün hâle getirmek gerekse muhtelif eserler arasındaki fikrî etkileşime dikkat çekmek maksadıyla; mu'allak hadis ve ta'lik ile alâkalı meseleler mütekaddimûn dönemi, müteahhirûn dönemi ve son dönem şeklinde ayrı başlıklar altında tetkik edilecektir. Bu ana bölümler dâhilinde ise konu esaslı bir taksimle farklı alt başlıklar kullanmak yerine, mu'allak ıstılâhının müellifler tarafından ne şekilde ele alındığı göz önünde bulundurularak tasnif yapma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümü kapsamında mütekaddimûn dönemi eserleri ile son dönem eserleri kendi aralarında mukayeseli olarak

incelenerek, söz konusu devir muhaddislerinin mu'allak hadis ve ta'lik meselelerine bakışı ve bu husustaki mülâhazaları mütalaa edilecektir. Müteahhirûn dönemine ait müellefât arasından seçilen, her asrın en meşhur ve muteber eserleri ise, mu'allak kavramının eser bünyesinde hangi mahiyette işlendiği dikkate alınarak üç kısımda incelenecektir.

Çalışmada bu şekilde bir tertibin benimsenmesindeki temel gaye, muhtelif kaynaklardan derlenen malumâtı insicamlı bir bütün olarak sunabilmenin yanı sıra, eserlerinden istifade ettiğimiz ulemânın konumuzla alâkalı görüşleri arasındaki irtibatın fark edilmesi ve gerek müelliflerin birbirine tenkitler yönelttiği gerekse belirli görüşlere muvafakat edildiği noktaların altının çizilmesidir. Öte yandan tezde tasvirî ve tahlilî bir metot uygulanması hasebiyle, kaynak olarak belirlediğimiz hadis usûlü eserlerinin tetkiki neticesinde elde edilen bilgilerin, tenkit veya tahkike başvurmaksızın aktarılması ile yetinilmiştir. Ayrıca müracaat merciimiz konumundaki hadis usûlü eserlerinin mümeyyiz vasıfları hakkında özet niteliğinde malumâtın kaydedilmesine özen gösterildiği gibi; başlıca ricâl kaynaklarına başvurmak suretiyle, zikri geçen hadis usûlü müellifleriyle ilgili bazı bilgilerin verilmesinde de yarar görülmüştür. Diğer taraftan tezin ilk bölümü, kavram çalışmalarının olmazsa olmazı mesabesindeki hususlara tahsis edilerek; mu'allak tabirinin lügavî ve ıstîlâhî manaları ile diğer kavramlarla irtibatı bu bölümde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MU'ALLAK HADİS KAVRAMI

I. LÜGAVÎ MANASIYLA MU‘ALLAK

Mu‘allak sözcüğünün türetildiği kök olan ‘علق’, dördüncü bâbdan sülâsî bir fiil olarak kullanıldığında tutunmak, bağlı olmak, asılı olmak, bir şeyi yüksek bir yere asmak manalarına tekabül etmektedir.¹ Bu kökün tef’îl bâbına sokulmasıyla elde edilen ‘علق’ fiili ise sülâsî şeklinin taşıdığı manalara benzer biçimde asmak ve sallantıda bırakmak anlamlarını taşımanın yanı sıra; şart koşmak, bağımlı kılmak, not düşmek, yorum yapmak gibi muhtelif manalara da gelmektedir. Diğer taraftan, aynı sözcük tef’îl bâbından meçhul olarak getirildiğinde ‘büyük bir bağlılıkla sevmek’ anlamı taşıdığından, bu durumdaki kişiye ‘معلق القلب’ denilmektedir.²

Ayrıca tef’îl bâbının ism-i mef’ûl kalıbıyla ‘معلق’ kelimesi, bayanlar hakkında kullanıldığında, ‘durumu belirsiz kalmış’ manasındadır.³ Nitekim bu sözcük Kur’ân-ı Kerîm’de, ‘eşi tarafından belirsizlik içinde bırakılmış, kendisine adil davranılmayan fakat serbest de bırakılmayan kadın’ anlamına tekabül edecek şekilde bir kez zikredilmektedir.⁴

Konumuzla alâkalı veçhesine bakıldığında gerek ‘تعليق’ masdarının gerekse bu masdarın ism-i mef’ûlü olarak ‘معلق’ kelimesinin bizi ilgilendiren manalarını ‘bir şeyi bir yere asmak, sallantıda bırakmak, durumu belirsiz olmak’ şeklinde sıralamak mümkündür. Zira hadis usûlünde mu‘allak terimi, kelimenin lugavî manasına da münasip biçimde, askıda veya sallantıda bırakılmış, kaynağı ile bağlantısı kopmuş rivâyetleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

¹ İbn Manzûr Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-‘Arab*, Kahire ts., I, 3071; Mahmûd b. Ömer ez-Zamahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut 1998, I, 674; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi'l-lüga*, Mısır 1969, IV, 125; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabü'l-‘ayn*, Beyrut 1988, I, 162.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, I, 3071.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, I, 3072; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi'l-lüga*, IV, 125.

⁴ en-Nisâ’ 4/129.

Bu minvalde hadis usûlü ıstılahları olarak ta‘lık ve mu‘allak sözcüklerinin hangi me’ hazden türetildiği hususu, mustalah eserlerinin ekserisinde bahis konusu edilmiştir. İbnü’s-Salâh’a göre ta‘lık tabiri bir şeyin duvarda asılı bırakılması manasındaki ‘تعليق الجدار’ ve talâkı şarta bağlayarak neticesini belirsiz durumda bırakma anlamına gelen ‘تعليق الطلاق’ ifadelerinden esinlenerek, isnadının baş kısmı mahzûf hadisler hakkında itlâk olunmuştur. Müellif mezkûr iki ibare ile bir hadis terimi olan ta‘lık arasındaki müşâreket noktasını, her üç durumda da ittisâlin kopuk olması şeklinde izah etmektedir.⁵ Diğer bir ifadeyle senedinin baş kısmı hazfedilmesi sebebiyle mu‘allak hadisin durumu, yer ile bağlantısız şekilde üst kısmından tavana asılan bir nesnenin durumuna benzetilmektedir.⁶ Eserlerinde İbnü’s-Salâh’ın ‘*Ulûmu’l-hadîs*’ini esas alan birçok âlim ta‘lık kavramının me’ hazini bu şekilde açıklamakta ise de, aynı kanaati paylaşmayan İbn Hacer söz konusu ıstılahın ‘duvara bir şey asmak’ tabirinden hareketle türetilmiş olabileceğine ihtimal vermeyerek hadis ta‘likinin, manevî bakımdan sallantıda ve belirsiz bırakma anlamındaki ‘talâkın ta‘liki’ ibaresiyle daha yakından irtibatlı bulunduğunu belirtmiştir.⁷

II. İSTİLÂHÎ MANASIYLA MU‘ALLAK

Hadis usûlü ıstılahı olarak ta‘lık, “isnadın başından bir veya daha fazla sayıda râvînin hazfedilmesi” anlamında kullanılmıştır. Tafsilâta yer vermeksizin bu ifade ile iktifa eden âlimlere göre mu‘allak kavramı, senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvî düşürülerek ta‘lık yoluyla nakledilen rivayetlere verilen isimdir. İstisnalar göz ardı edilerek⁸ küllî bir değerlendirme yapıldığında, hadis usûlü konularının sistematik biçimde ele alındığı müellefât arasında nispeten erken döneme ait eserlerde yer aldığı anlaşılan bu tanım, mu‘allak hadis

⁵ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, Beyrut 2007, s. 46.

⁶ Nûruddîn ‘İtr, *Menhecü’n-nakd fi ‘ulûmi’l-hadîs*, Dımaşk 2008, s. 375.

⁷ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tağlîku’t-ta‘lik ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Hâmid Abdullâh el-Mahallâvî, Beyrut 2011, I, 75.

⁸ Ebû İbrâhîm ‘İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl el-Emîr es-San‘ânî, *Tavzihu’l-efkâr li me‘ânî Tenkîhi’l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Medine ts., I, 121; Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 2009, s. 554.

mefhûmunun en yalın izahı olma niteliğini taşımaktadır.⁹ Müteahhir ulemânın ekserisi ise ta'lik olgusuna dair açıklamalara çeşitli vecihlerden ziyadede bulunarak mu'allak hadisin tanımına birtakım kayıtlar eklemişlerdir. Dolayısıyla mu'allak lafzı, hadis usûlü müelliflerinin mesele üzerindeki mülâhazaları neticesinde ve tarihî süreç içerisinde mütেকâmil anlamda bir hadis terimi olma vasfını kazanmıştır.

Hadis usûlü bilginlerinin mu'allak ve ta'lik kavramlarıyla alâkalı bazı hususlara açıklık getirme ihtiyacı hissetmesi, esasında söz konusu ıstılahların hangi nitelikteki rivâyetleri kapsayacağını net bir biçimde belirlenmesi ve bu sayede mu'allak hadisin diğer rivâyet türlerinden tefrik edilmesi zaruretinden ileri gelmektedir. Buna binâen, bu mahiyetteki hususlara müteallik görüşlerini dile getiren ve mu'allak hadis tarifini daha mukayyet hâle getirmek adına mesai sarf eden müelliflerin bir kısmı, kendinden önceki dönemlere ait hadis usûlü kitaplarında yer alan mu'allak hadis tanımlarının efrâdını câmi ağyârını mâni olma noktasında yetersiz kaldığı düşüncesiyle, ilgili eserlerin müelliflerine eleştiriler yöneltmişlerdir. Ayrıca mu'allak tabiri sadedinde kaynaklık eden mustalahu'l-hadîs eserleri mukayeseli olarak incelendiğinde, bu ıstılahın tanımına dâhil edilen bazı meseleler hakkında âlimler arasında birtakım ihtilafların ortaya çıktığı da görülmektedir. Mu'allak hadisin hangi tür rivâyet lafızlarıyla nakledileceği, ta'likte isnadın neresinden ve kaç râvî hafzedileceği, mu'allak hadisin munkatı', mu'dal, müdelles gibi hadis türlerinden bariz bir biçimde ayrılmasını sağlamak üzere tanıma hangi kayıtların eklenmesi gerektiği mevzularını bu meseleler arasında zikretmek mümkündür.

⁹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 20; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, thk. Nûruddîn 'İtr, Dımaşk 1988, s. 63; *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr (Tedrîbu'r-râvî* ile birlikte), Kâhire 2004, s. 183; Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî, *el-Menhelu'r-ravî fi muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân, Dımaşk 1986, s. 49; Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülâbidîn b. Muhammed, Riyad 1998, II, 48.

Mu'allak kavramının yukarıda zikri geçen ve tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak İbnü's-Salâh (v. 643/1245) tarafından hadis usûlü bahisleri arasına dâhil edilen kısa tavsifini mufassal hâle getiren ilk müelliflerden biri olan Zeynüddîn el-'Irâkî (v. 806/1404), '*Ulûmu'l-hadîs*'i özetlediği ve *Tebsiratü'l-mübtedî ve tezkiratü'l-müntehî* adını verdiği 1002 beyitlik manzûme üzerine kaleme aldığı şerhin ta'likin hakikatine dair açıklamalara ayırdığı bölümünde, bu kavramın tanımına evvelki usûl kitaplarında karşılaşılmayan birtakım beyanlar ilave etmek suretiyle mu'allak hadis mefhûmuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Söz konusu tanım çerçevesinde müellif, seneddeki râvî hazfinin musannifin yer aldığı cihette gerçekleşmesi gerektiğini vurgulayarak, hadis ilminde isnadın ibtidâsı yani baş kısmı ile kastedilenin senedin musannif tarafı olduğuna telmihte bulunmuştur. Bu ziyade tavzîh önceki usûl eserlerinde yer almadığı gibi, müteahhir âlimler de ehl-i hadîs arasında zaten maruf olan bu noktaya temas etme gereği duymamışlardır. 'Irâkî ayrıca, ta'likin 'isnadının başından bir veya daha fazla sayıda râvîsi düşmüş olan hadis, ismi mahzûf şahsın üstündeki râvîye kesinlik ifade eden cezm sîgalarından biri ile nispet edilmesi' anlamına geldiğini belirterek, gerek İbnü's-Salâh'ın mezkûr eserinde gerekse onu müteakip yaklaşık iki asırlık dönemde yazılmış hadis usûlü müellefâtındaki ta'lik tanımlamalarında yer almayan muhtelif noktalara değinmiştir.¹⁰ Nitekim bu ibarenin, cezm sîgası kaydını ihtiva etmeyen bir benzerine son döneme ait bazı hadis usûlü eserlerinde de rastlanmaktadır.¹¹

'*Ulûmu'l-hadîs*'in muhtasarı *et-Takrîb ve't-teysîr* üzerine yazdığı şerhte, müellif Nevevî'nin (v. 676/1277) "isnadın baş kısmından bir veya daha fazla sayıda râvînin hazfedildiği hadis" şeklinde kısaca tarif etmekle yetindiği mu'allak kavramına açıklık getiren Şemsüddîn es-Sehâvî (v. 902/1497) 'Irâkî'nin tavsifini büyük ölçüde benimsemektedir. Bununla beraber Sehâvî, hadisın mu'allak kapsamına girebilmesi için senedinin baş tarafından bir ya da peş peşe olmak

¹⁰ Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, Beyrut 2008, s. 32.

¹¹ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dubai 1995, s. 158.

şartıyla daha fazla sayıda râvînin düşürülmesi gerektiğini dile getirerek, zikri geçen beyana tevâlî kaydını da eklemiştir.¹² Önceki hadis usûlü bilginleri tarafından kaydedilmeyen bu hususa mu'allak hadisin tavsifinde yer verilmesi, söz konusu ıstılahın bir diğer hadis usûlü ıstılahı olan munkatı'dan belirgin bir biçimde tefrik edilmesini sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan müellif bir başka kitabında, bu ayrıntıyı açıkça dile getirmeksizin; musannifi takip eden kısımdan itibaren senedin koparılıp hadisin sahâbî, tâbiî veya daha alt tabakadaki râvîlerden birine izafe edilmesine ta'lik denildiğini belirtmektedir. Burada nazar-ı dikkati celbeden diğer husus, hadisin ta'lik yoluyla naklinde cezm sîgası kullanılması gerektiği şeklindeki kaydın da zikredilmemiş olmasıdır.¹³

Ta'lik ve mu'allak kavramlarını izahları esnasında tevâlî yani isnaddan hazfedilen râvîlerin peş peşe olması koşuluna vurgu yapan daha başka âlimler de vardır.¹⁴ Bu isimlerin başında gelen Celâlüddîn es-Süyûtî (v. 911/1505) aynı zamanda, mu'allak hadisin seneden hazfolunan ismin üstündeki râvîden cezm sîgasıyla nakledilmesi gerektiğini belirterek; Nevevî'nin yukarıda iktibas edilen mücmel ifadelerini Sehâvî'nin yaptığına benzer bir tarzda tafsilâtlandırmıştır.¹⁵

Mu'allak hadis tanımına, buraya kadar görüşlerine atıfta bulunulan âlimlerin temas etmediği farklı bir unsuru dâhil eden müellif, İbn Hacer el-Askalânî'dir (v. 852/1448). Hadis usûlüne dair *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* adlı risalesine yazdığı şerhte, senedin baş kısmından düşürülen râvî sayısının bir ya da daha fazla olması arasında herhangi bir fark bulunmadığını dile getiren İbn Hacer; mu'allak hadisin isnadındaki râvî hazfının, musannifin tasarrufu neticesinde

¹² Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrib ve't-teysîr*, thk. Ali b. Ahmed el-Kindî, Abudabi 2007, s. 123.

¹³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, thk. Abdülkerîm b. Abdullâh el-Hudayr, Riyad 2006, I, 97.

¹⁴ Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen eş-Şibrâvî, Kâhire 2004, s. 184; Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed Saîd el-Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni mustalahi'l-hadis*, Beyrut 1979, s. 124; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadis*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 2007; 'Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 374.

¹⁵ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 184.

meydana geldiğini beyan etmektedir.¹⁶ Tarifi bu şekilde kayıtlamak suretiyle müellif mu'allak hadisin, senesinde inkitâ' bulunan diğer hadis türlerinden ayrılmasına imkân veren mühim bir ayrıntının altını çizmiştir. Öte yandan, bu kaydı sarâhaten telaffuz etmemiş olmakla birlikte, Zerkeşî'nin (v. 794/1392) getirdiği izahta da seneddeki râvî iskâtının bizzat musannif tarafından gerçekleştirilen bir ameliye olduğuna dair bir işaret sezilmektedir. Zira Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî'nin (v. 256/869) *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki ta'likât ile ilgili meseleler bağlamında konuyu ele alırken; musannif Buhârî'nin, isnaddan kendi şeyhini veya daha fazla sayıda râvîyi hazfettiği hadislere mu'allak denileceğini ifade etmiştir.¹⁷ Söz konusu detay nazar-ı itibara alındığında mu'allak teriminin, hadd-i zâtında muttasıl bir senede sahip bulunmakla birlikte, onu kitabına alan musannif tarafından isnadının bir kısmı bazı sebeplere binâen hazfedilen hadislere itlâk olunduğu sonucuna ulaşmak imkân dâhilindedir. Fakat şârih Ali el-Kârî (v. 1014/1606), İbn Hacer'in mezkûr izahının mu'allak tabirinin sınırlarını sarih bir şekilde belirleme noktasında yetersiz kaldığı kanaatindedir. Ona göre mu'allak hadis tarifinin, isnadın bir kısmının düşürüldüğünün hafi/gizli değil vâzıh/açık olması şartı ile kayıtlandırılması icap etmektedir. Zira mu'allak hadisin müdelles hadisten tefriki ancak bu ziyade kayıt sayesinde mümkün hâle gelmektedir.¹⁸

Ta'lik ile alâkalı meseleleri derinlemesine incelediği bir diğer kitabında ise İbn Hacer, rivâyeti tahrîc eden musannifin isnad üzerindeki tasarrufuna değinmeksizin, mu'allak kavramının kendi deyimiyile şümüllü bir tanımını "hadisin şeyhten semâ yoluyla alındığını açıkça belirtmeyen cezm ve temrîz sîgalarından biri kullanılarak, isnadın başından bir veya daha fazla sayıda kişinin hazfedilmesi" şeklinde sunmaktadır.¹⁹ İbarelerinden anlaşıldığı üzere müellif burada, ta'lik konusu çerçevesinde âlimler arasında ihtilafa yol açan meselelerin

¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûruddîn 'Itr, Dımaşk 2000, s. 80.

¹⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 48.

¹⁸ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizar Temîm, Heysem Nizar Temîm, Beyrut s., s. 395.

¹⁹ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I, 75.

başında gelen, mu'allak hadisin hangi tür rivâyet lafızlarıyla nakledilmesi gerektiği hususuyla alâkalı farklı bir mülâhaza ortaya koymaktadır. Hadisin ta'lik yoluyla naklinde istimâl olunacak rivâyet lafızlarının semâa delalet etmemesi şartı, daha önceki dönemlere ait mustahu'l-hadîs kaynaklarında yer alan tanımlarda telaffuz edilmediği gibi, müteahhir eserlerde de karşımıza çıkmamaktadır. Bu vesileyle İbn Hacer, bir yandan mu'allak hadisin kesinlik bildiren cezm sîgaları ile rivâyet edilmesini mutlak surette zaruri gören müelliflere itiraz yöneltirken; öte yandan söz konusu mevzunun sınırlarının, hadis tahammül ve edâ yolları bahsi ile kesişecek kadar geniş olduğuna dikkat çekmektedir.

Hadis usûlü konularının belirli bir tertibât içerisinde işlendiği müteahhirün döneminde telif edilen başlıca mustalah eserlerinin ve son asırlarda kaleme alınan önemli hadis usûlü kaynaklarının tetkiki neticesinde elde edilen malumât ışığında açığa çıktığı üzere, erken dönem muhaddislerince umumiyetle muhtasaran tanımlanan mu'allak mefhûmunun sınırları, ilerleyen asırlarda bu ilim sahasında şöhret bulan muhtelif âlimlerin ziyade tavzîhleri vesilesiyle tarihî süreç içerisinde netlik kazanmıştır. Dolayısıyla hadis usûlü müellifleri tarafından gerek ta'lik gerekse mu'allak kavramının tarifine eklenen müteaddit kayıtlar, ilgili terimlerin mustalahu'l-hadîs ilmi bünyesindeki kapsamını mübeyyen hâle getirmekle kalmayıp; aynı zamanda, bu ıstılahların rivâyet literatüründeki karşılığının doğru biçimde tespitini de mümkün kılmıştır. Ne var ki, çeşitli eserlerden aktarılan görüşler mütalaa edildiğinde görüldüğü üzere, hadisin mu'allak addedilmesinin şartları olarak sunulan unsurların tamamı üzerinde ulemânın ittifakı sağlanabilmiş değildir. Mamafih bu vasıftaki unsurların tamamı mu'allak tabirinin ıstılâhî manasını farklı cihetlerden tamamlayan cüzler olarak nazar-ı itibara alındığında; bahis konusu kavramın, efrâdını câmi ağyârını mâni nitelikteki bir tanımına ulaşmak imkân dâhilindedir. Nitekim Türkçe hadis usûlü kitâbiyâtını meydana getiren başlıca eserlerin ekserisindeki tanımlamalar, bu hususiyeti kısmen hâizdir.²⁰

²⁰ Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usûlü ve İstılahları (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi)*, haz. Hasan Karayığit, İstanbul 2010, s. 153; Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara 2008, s. 66.

Bu değerlendirme doğrultusunda ortaya çıkan neticeye göre hadis terminolojisinde mu'allak kavramı, hadis musanniflerinin tasarrufuyla senedinin baş tarafından bir veya peş peşe olmak şartıyla daha fazla sayıda râvîsi düşürülerek; isnadın bir bölümünün hazfedildiği vâzih olacak biçimde, mahzûf kısmın üstündeki isme, hadisin şeyhten semâ yoluyla alındığını açıkça belirtmeyen cizm veya temrîz sîgalarından biri kullanılarak nispet edilen rivâyetlerin adı olarak karşılık bulmaktadır.

III. KAVRAMIN HADİS İLMİNE GİRİŞİ

Hadis usûlü kaynaklarında, hadis ilminde ta'lik kavramının ilkin Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (v. 385/995) tarafından telaffuz edildiği ve onu Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'nin (v. 488/1095) izlediği bilgisi verilmektedir.²¹ Ne var ki müellifler bu bağlamda, Humeydî'nin söz konusu ıstılahı *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eserinde ve isnadının bir kısmı hazfedilmiş hadisler hakkında kullandığını belirtmelerine rağmen; Dârekutnî'nin aynı tabiri hangi mahiyette telaffuz ettiğine dair herhangi bir malumât aktarmamışlardır.

Yapılan tetkikler neticesinde, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerindeki hadisleri bir araya getirmek üzere kaleme alınmış eserlerin en güzel örneği kabul edilen *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'da²² ta'lik sözcüğünün takriben yüz defa tekrarlandığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu minvalde, mezkûr eserinde sadece *Sahîhayn*'daki hadisleri birleştirmekle kalmayıp, bu iki kitapta bulunmayan bazı rivâyetleri de Buhârî veya Müslim tarafından tahrîc edilmiş zannını uyandıracak şekilde eserine dâhil etmesi sebebiyle kendisinden sonraki âlimlerce eleştirilen Humeydî; Buhârî'nin, senedin baş tarafını düşürerek naklettiği birçok hadis hakkında "أخرجه البخاري تعليقا" ifadesini kullanmaktadır. Her ne kadar söz konusu eserde, 'mu'allak hadis' mefhûmunun ehl-i hadîs nezdinde maruf olduğuna dair bulguya rastlamak mümkün değil ise de; ta'lik

²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 45; Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, s. 88; 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 32.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el- Ezdî el-Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn: el-Buhârî ve Müslim*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, Beyrut 1998, I-IV.

tabirinin, Buhârî'ye has bir rivâyet üslûbuna delalet eden bir ıstılah niteliğinde yaygın sayılabilecek bir biçimde istimâl olunduğu sonucuna ulaşmak kanaatimizce imkân dâhilindedir. Buradan hareketle, kullanıldıkları veya hadis âlimlerince kaydedildikleri ilk bağlam dikkate alındığında; başlangıçları itibariyle ta'lik ve mu'allak kavramlarının hadis usûlü bünyesinde müstakil bir nev' teşkil edecek hüviyete sahip bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla usûl-i hadis müellifleri tarafından da vurgulandığı üzere, ta'lik olgusunun mustalah ilmine girişinin esasında Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i vesilesiyle gerçekleştiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Öte yandan, isnadının başından bir veya birkaç râvîsi düşürülerek rivâyet edilen hadisler hakkında ta'lik tabirinin, ilk kez Dârekutnî tarafından dile getirildiği bilgisini doğrulayacak net bir karineye ulaşmak mümkün olmamıştır. Kendisine emîru'l-mü'minîn fî'l-hadîs pâyesi verilen ender muhaddisler arasında yer alan Dârekutnî'nin, Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilen hadisler üzerine telif ettiği en mühim eserleri *el-İlzâmât 'ale's-Sahîhayn* ve *Kitâbu't-Tetebbu'* adlı müellefâtıdır. Mukbil b. Hâdî el-Vâdi'î tarafından birleştirilerek *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'* adıyla yayımlanan²³ bu iki eserin ilkinde müellif, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu hâlde *Sahîhayn*'da yer almayan yetmiş hadisi müsned tertibinde bir araya getirmekte; diğerinde ise illetli olduğunu ileri sürdüğü 218 adet *Sahîhayn* hadisini tenkit etmektedir. Senedlerinin bir kısmı hazfedilmesi dolayısıyla mu'allak hadislerin de bu eserde Dârekutnî tarafından inceleme ve tenkide tâbi tutulmuş olması ihtimaline binâen, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'* üzerinde birtakım tetkikler gerçekleştirmemize rağmen; ta'lik lafzının tedavülde olduğuna dair herhangi bir gösterge elde edilememiştir.

Zannımızca bu durumda yapılabilecek en isabetli yorum, Dârekutnî'nin ta'lik kavramını şifâhen kullandığı fakat kitaplarında kaydetmediği şeklindeki izahtır. Aksi hâlde İbnü's-Salâh başta olmak üzere çok sayıda hadis usûlü âliminin ittifakla, ta'lik ıstılahını ilk telaffuz edenin Dârekutnî olduğunu dile getirmelerinin

²³ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, thk. Ebû Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdi'î, Beyrut 1985.

mesnedini açıklamak bizim açımızdan zor gözükmetedir. Filhakika bu noktada nazar-ı dikkati celbeden asıl husus, mustalahu'l-hadîs müelliflerinden hiçbirinin bu hususa açıklık getirme teşebbüsünde bulunmamış olmasıdır. Zira yukarıda belirtildiği üzere müellifler, Humeydî'nin ta'lik kavramını kullanımına dair bazı ayrıntıları paylaşmakta iken; Dârekutnî'nin aynı ıstılahı nerede ve hangi hususta telaffuz ettiği konusunda bilgi vermemişlerdir.

Netice itibariyle, muhtemelen ilkin Buhârî tarafından uygulanan bir ameliye olarak hadis ilmi sahasında gündeme gelen ta'lik teriminin yazılı kaynaklara girişi, Buhârî'nin yaşadığı dönemden asırlar sonra Dârekutnî veya Humeydî vesilesiyle gerçekleşmiştir. Fakat çalışmamızın esas konusunu teşkil eden mu'allak tabirinin, bir hadis türüne delalet edecek müstakil ıstılah olarak ehl-i hadîs tarafından kullanılması büyük ihtimalle, ilerleyen dönemlerde kaleme alınan müttekâmil hadis usûlü eserleri ile başlamıştır.

IV. MU'ALLAK KAVRAMININ DİĞER USÛL İSTILAHLARI İLE İRTİBATI

Muhtevaları göz önünde bulundurulduğunda zihinde meydana getirdikleri çağrışımlar itibariyle, kavramlar arasında kapsam açısından birtakım ilişkiler bulunmaktadır. İki kavram arasında akıl yoluyla kurulan ve mantık ilminde 'niseb-i erba'a' ifadesiyle tavsif edilen dört bağlantı türü vasıtasıyla, farklı ilim dallarına ait muhtelif terimlerin anlam çerçevesi daha bâriz hâle gelmektedir.

Kavramlarla inşâ edilmiş bir bütünden müteşekkil mustalahu'l-hadîs ilminin tabiatı gereği, söz konusu ilmin künhüne vâkıf olmak ancak bu bütünün yapı taşları mesabesindeki ıstılahların içerik ve kapsamlarının bilinmesi ile mümkündür. Bu bağlamda, tarihî süreç içerisinde kendilerine yüklenen müteaddit manalar ve son tahlilde genel kabul ile telakki edilen medlûlleri dikkate alınarak hadis usûlü ıstılahları arasındaki irtibatın tespit edilmesi, bu sahada yapılacak çalışmalar açısından büyük bir önemi hâizdir.

Esas konumuzu teşkil eden mu'allak hadis kavramı da ifade ettiği mana yönünden, hadis usûlü bünyesindeki bazı mefhûmlar ile irtibat hâlinde olup; bu irtibatın anlaşılması, mu'allak tabirinin ıstılâhî kapsamının sarih bir biçimde ortaya konulması noktasında ehemmiyet arz etmektedir. Binâenaleyh, mu'allak hadis ile yakından alâkalı olan bazı ıstılahlar aşağıda ele alınmak suretiyle, bunların mu'allak kavramıyla keşisen veçhelerine işaret edilmeye ve aralarındaki nisbet türü belirlenmeye çalışılacaktır.

A. Mu'allak-Munkatı' İrtibatı

Hadis usûlü terminolojisinin henüz istikrar bulmadığı ilk dönemlerde İbn Abdi'l-berr el-Kurtubî (v. 463/1070) ve el-Hatîb el-Bağdâdî gibi muhaddisler tarafından, isnad zincirindeki her türlü kopukluğu kapsayacak biçimde "senedi muttasıl olmayan rivâyet" anlamında kullanılan munkatı' tabiri;²⁴ müteahhirûn döneminden itibaren bu umumî içeriğin yanı sıra, seneddeki hususî bir düşme durumunu ifade eden bir ıstılah olma hüviyetini kazanmıştır.

Dolayısıyla, ittisâlin zıddına tekabül eden lügat manası itibariyle, senedinde inkitâ' bulunan bütün hadis türlerini şâmil bir nev' ismi mahiyetindeki munkatı' kavramı; ıstılâhî açıdan, müteahhir âlimler nezdinde muteber olan tarif doğrultusunda daha dar bir çerçeveye sahip hâle gelmiştir. Bu bağlamda ulemânın ekserisine göre, isnadının sahâbîden önceki kısmından bir veya peş peşe olmamak kaydıyla daha fazla sayıda râvîsi düşmüş hadislere munkatı' denilmektedir.²⁵

Mu'allak mefhûmunun, önceki bölümde konu edildiği üzere, "senedinin baş tarafından bir veya ard arda olmak şartıyla daha fazla sayıda râvînin, musannifin tasarrufuyla hazfedildiği hadis" şeklinde tanımlandığı göz önünde bulundurulduğunda; isnadın gayr-i muttasıl olması zaviyesinden genel anlamdaki munkatı' hadisler grubu içerisinde yer alan mu'allak kavramının, gerek munkatı' gerekse mu'allak tariflerindeki kayıtlar neticesinde, ıstılâhî özü itibariyle munkatı' hadisten farklı bir mahiyet arz ettiği açıkça görülmektedir. Zira hadisin mu'allak

²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 39; Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik* s. 84.

²⁵ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 63; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 54; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 170; Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 354.

adedilebilmesi için, râvî hazfinin isnadın baş kısmından ve müteakip tabakalarda meydana gelmesi gerekirken; buna mukabil munkatı‘ hadisteki sened kopukluğunun, sahabî tabakası dışındaki müteferrik noktalarda vâkî olması icap etmektedir. Nitekim İbnü’s-Salâh da ta‘lik lafzının, senedindeki ricâlin bir bölümü isnadın orta veya son kısmından düşmüş olan rivâyetler hakkında istimâl olunmadığını belirtmek suretiyle, mu‘allak hadisin munkatı‘ hadisten tefrikini temin eden en belirgin hususlardan birine dikkat çekmiştir.²⁶ Ayrıca mu‘allak seneddeki inkıtâ‘m, onu kitabında tahrîc eden musannif tarafından ve bazı sebeplere binâen gerçekleştirilmiş olması kaydı da, bu iki ıstılah arasındaki ayırımı yakinen anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

B. Mu‘allak-Mu‘dal İrtibatı

Mütekaddimûn devri muhaddisleri tarafından muhtelif manalara hamledilen mu‘dal kavramı,²⁷ hadis ıstılahlarının büyük ölçüde yerleştiği hicrî yedinci yüzyılda “isnadından iki veya daha fazla râvînin düştüğü hadis” şeklinde tanımlanmıştır.²⁸ Ne var ki söz konusu kavramın, yukarıda izahı geçen munkatı‘ başta olmak üzere senedinde inkıtâ‘ bulunan diğer hadis çeşitlerinden ayırt edilmesini sağlayacak herhangi bir kayıt içermeyen bu tavsif; ilerleyen asırlarda bu sahada eser veren hadis usûlü âlimlerince, bazı ziyadelerle mukayyet hâle getirilmiştir. Buna göre mu‘dal tabiri, senedinin herhangi bir yerinden iki veya daha fazla râvîsi peş peşe sâkit olan hadisleri ifade etmektedir.²⁹

Mu‘allak ve mu‘dal mefhûmları arasındaki irtibatı, müstakil bir mesele olarak ele alan ve anlaşılır bir biçimde ortaya koyan ilk müellif, tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer el-Askalânî’dir. Bu hususta ona tâbi olan bazı son dönem müelliflerinin de dile getirdiği üzere bu iki ıstılah arasında, niseb-i erba‘adan biri olan ‘umûm husûs min vech’ vardır.³⁰ Diğer bir ifadeyle, mu‘allak

²⁶ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 46.

²⁷ Mehmet Efendioğlu, “Mu‘dal”, *DİA*, XXX, 356.

²⁸ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 41; Nevevî, *İrşâdu tullâbi’l-hakâik*, s. 85.

²⁹ ‘İrâkî, *et-Takyîd ve’l-izâh li mâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, Beyrut 1999, s. 68; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 177; Cezâirî, *Tevcihu’n-nazar*, s. 554.

³⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 80; ‘Itr, *Menhecü’n-nakd*, s. 379.

ve mu‘dal isimleri bazen aynı rivâyet üzerinde ictimâ edebilmekte; fakat bazı cihetlerden de birbirinden tamamen ayrılmaktadır. Meselâ isnadının başından ard arda iki veya daha fazla sayıda râvî hazfedilen hadis, her iki ıstılahın da kapsamına dâhildir. Öte yandan, senedin baş kısmından tek râvî düşmesi durumunda hadis sadece mu‘allak, isnad zincirinin ortasından peş peşe en az iki râvînin hazfedilmesi hâlinde ise yalnız mu‘dal ismini almaktadır.

Bu tespitlerden hareketle, İbn Hacer’in de beyan ettiği üzere, mu‘dal hadis kavramının mu‘allak hadis kavramından daha şümullü olduğunu söylemek mümkündür.

C. Mu‘allak-Mürsel İrtibatı

Tarifi hakkında muhtelif görüşler dile getirilmekle birlikte, muhaddislerin çoğunluğu tarafından benimsenen kanaate göre mürsel; tâbiîn tabakasından bir râvînin, kendisinden hadis semâ ettiği sahâbînin ismini seneden düşürmek suretiyle vasıtasız olarak doğrudan Hz. Peygamber’den (s.a.v.) yaptığı nakildir.³¹

Bazı müellifler, irsâl yapan râvînin kibâr-ı tâbiîn neslinden olması kaydıyla bu izahı sınırlandırmış iseler de;³² üzerinde ittifak edilen tanıma göre, büyüklerinden ya da küçüklerinden olması arasında fark gözetilmeksizin tâbiîn Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivâyet ettiği hadisler mürsel sayılmaktadır.³³ Usûl âlimleri ve fakîhlerin kullanımına göre ise mürsel tabiri muttasılın zıttı olup, “senedinin herhangi bir yerinden bir veya birden çok râvîsi düşen hadis” demektir.³⁴

Mu‘allak hadisin tavsifiyle ilgili önceki bölümlerde yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak bu iki kavramın muhtevası mukayese edildiğinde, mürsel ve mu‘allak ıstılahları arasında tam bir mübâyenet/ayrılık bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat gerek mu‘allak gerekse mürsel hadislerin, tasnif

³¹ Salahattin Polat, “Mürsel”, *DİA*, XXXII, 52.

³² Nevevî, *İrşâdu tullâbi’l-hakâik*, s. 79.

³³ İbn Cemâ‘a, *el-Menhelu’r-ravî*, s. 43; ‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 58; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 82; Cezâirî, *Tevcihu’n-nazar*, s. 555; ‘Itr, *Menhecü’n-nakd*, s. 370.

³⁴ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 138.

açısından isnadında inkitâ‘ bulunan rivâyetler kategorisinde yer alması, bu terimlerin müşâreket noktasını teşkil etmektedir.

D. Mu‘allak İle Merfû‘-Mevkûf-Maktû‘ İrtibatı

Ehlince bilindiği üzere Nebevî hadisler, nisbet edildikleri ilk kaynak veya bir diğer ifadeyle isnadın kendisinde son bulduğu râvî bakımından merfû‘, mevkûf ve maktû‘ isimleri altında üç kısma ayrılmakta olup; sarâhaten veya hükmen Hz. Peygamber’e (s.a.v.) izâfe edilen kavî, fiilî veya takrîrî hadislere merfû‘, sahâbîlerin söz, fiil ve takrîrleri ile alâkalı nakillere mevkûf, isnadı tâbiide sona eren rivâyetlere maktû‘ adı verilmektedir.³⁵

Söz konusu taksim doğrultusunda, senedi muttasıl yahut gayr-i muttasıl her türlü rivâyet merfû‘, mevkûf ve maktû‘ vasıflarından birini muhakkak hâizdir. Bunun bir muktezâsı olarak, isnad zincirindeki kopukluk sebebiyle mürsel, munkatı‘, mu‘dal gibi kavramlarla nitelenen hadislerin yanı sıra; senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvîsi hazfedilmiş mu‘allak hadisler de merfû‘, mevkûf ya da maktû‘ ıstılahlarının kapsamına girebilmektedir. Nitekim bazı müelliflerin, “isnadın baş kısmından râvî iskâtı” manasındaki ta‘lik lafzının senedin bütünüyle hazfedildiği durumları ifade etmek maksadıyla da kullanıldığını belirterek, bu hususa dair “ قال رسول الله، قال ابن عباس، قال عطاء ” şeklinde misâller sunmaları zikri geçen tespiti desteklemektedir.³⁶ Dolayısıyla senedi tamamen hazfedilerek Hz. Peygamber’e (s.a.v.) dayandırılan hadis ‘merfû‘ mu‘allak’, isnad zikredilmeksizin sahâbîden aktarılan hadis ‘mevkûf mu‘allak’, aradaki râvîleri düşürmek suretiyle tâbiye izâfe edilen hadis ise ‘maktû‘ mu‘allak’ hüviyetini kazanmaktadır. Netice itibarıyla, bahis konumuz olan mu‘allak hadis kavramı ile merfû‘, mevkûf ve maktû‘ mefhûmları arasında umûm-husûs min vech nisbeti bulunduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

³⁵ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 32-34.

³⁶ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 184.

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL KAYNAKLARINDA MU‘ALLAK HADİS

Tarihî süreç içerisinde dirâyetü'l-hadîs, 'ulûmu'l-hadîs, mustalahu'l-hadîs gibi muhtelif isimlerle anılan hadis usûlü; hadis ilminin temel unsurları olan rivâyet, râvî ve mervî üzerinde kabul ve red yönünden incelemelerde bulunarak birtakım kaideler vaz etmek suretiyle hadislerin doğruluk ve güvenilirlik açısından tetkik ve tenkidine zemin hazırlayan özgün bir ilim dalı olma hüviyetini taşımaktadır. İslâmiyet'in doğuşu ile eş zamanlı bir geçmişe sahip bulunan ve hâlihazırda İslâmî ilimler geleneğinin seçkin bir parçasını teşkil eden hadis ilminin lâzım-ı gayrı müfârikı mesabesindeki hadis usûlü, zamanla gelişerek dinamik bir yapıya bürünmüş ve bütün alt dalları ile birlikte kendi içinde tutarlı müstakil bir disiplin olarak hakiki kimliğini elde etmiştir. Aynı zamanda gerek bilginin aktarılması gerekse aktarılan bilginin değerlendirilmesi noktasında genel geçer yöntemler sunması ve farklı bilimlerin istifadesine açık muhkem bir metodoloji ortaya koyması hasebiyle diğer İslâmî disiplinlerle inşâî bir iletişim hâlinde olan bu ilim, söz konusu hususiyeti itibariyle de büyük bir önemi hâizdir.³⁷

Temellerini, Ashâb-ı kirâm'ın hadis nakli hususunda sergiledikleri iklâl, tesebbüt ve taharrî esaslı yaklaşımlarda bulan mustalahu'l-hadîs ilmi, gerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri ile ilgili rivâyetlerin her türlü tahriften muhafazasını sağlamak gerekse O'na (s.a.v.) yalan isnad edilmesini önlemek maksadıyla alınan tedbirler ve belirlenen kaideler neticesinde oldukça erken bir dönemden itibaren uygulama sahasına intikal etmiştir. Bu durum, rivâyetlerin red veya kabulünü mümkün kılan kıstasları ifade eden prensiplerin İslâm'ın ilk dönemlerinde şekillenmeye başlaması dolayısıyla, hadis usûlü ilminin tarihî açıdan ne derece köklü bir geçmişe sahip bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan hadis usûlünün başlangıçtan günümüze kadarki gelişim

³⁷ Klâsik hadis usûlünün mahiyeti ve vasıfları hakkında daha fazla malumât için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Klâsik Hadis Usûlü ve Çağdaş Hadis Metodolojilerinin Değeri Üzerine", *İslâmî İlimlerde Usûl Meselesi II*, s. 785-799.

seyri ve geçirdiği merhaleler dikkate alındığında, bu ilmin literatürünü vücuda getiren müstakil eserlerin telif ve tedvininin çok daha sonraki asırlara tekabül ettiği görülmektedir.³⁸ Zira ilk iki asırda, hadis usûlüne dair kaidelerin ihtiyaca binâen tatbik edilmesiyle yetinilmiş; uygulama yoluyla nesilden nesle aktarılan söz konusu ilmî prensiplerin yazılı hâle getirilmesi yoluna gidilmemiştir. Akabinde ise, hicrî III. asırdan itibaren, değişik vesilelerle kaleme alınan bazı eserlerin muhtevasına kısmen dâhil edilmeye başlanan usûl-i hadîs konuları; İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î’nin *er-Risâle*’si, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’e yazdığı mukaddime, Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin *es-Sünen*’ini tanıtmak amacıyla Mekkelilere yazdığı *Risâle ilâ ehl-i Mekke* ve Ebû ‘Îsâ et-Tirmizî’nin *el-Câmi‘* adlı eserinin sonundaki *Kitâbu’l-‘Îl* gibi bu ilmin ilk yazılı kaynakları olarak da kabul edilebilecek birtakım çalışmalarla kayıt altına alınmıştır. Rivâyetü’l-hadîs ve dirâyetü’l-hadîs ilimlerinin henüz birbirinden ayrılarak müşahhas hâle gelmemiş olması yönüyle dikkat çeken bu dönemde, her ne kadar hadis usûlü hakkında müstakil bir eser ortaya konulmamış ise de, müteakip asırlarda yapılacak çalışmalara temel teşkil edecek önemli adımların atıldığını söylemek mümkündür.

Muhaddislerin, yalnızca hadis usûlü konularına hasredilmiş eserler vermeye başladıkları zaman dilimi olması dolayısıyla bu ilmin tarihinde bir dönüm noktasını ifade eden hicrî IV. asırdan son yüzyıla kadar uzanan süreç; birtakım gelişmeler ve hususiyetler dikkate alınarak mütekaddimûn dönemi, müteahhirûn dönemi ve son dönem şeklinde üç safhada incelenmektedir. İslâm düşünce ve ilimler tarihinde bazı dönüşümlerin öncesini ve sonrasını belirten bir kavram çifti olarak mütekaddimûn ve müteahhirûn kelimeleri, esasında iki dönemi ayıran muayyen bir zaman diliminden ziyade bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Bu terimlerle kastedilen devirler ilim dallarına göre farklılık arz etmekle birlikte özellikle temel İslâm bilimleri açısından düşünüldüğünde, mütekaddimûn ve müteahhirûn ayırımında bu ilimlerin teşekküllerini büyük ölçüde tamamladıkları

³⁸ Hadis usûlü ilminin tarihî tekâmül seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nûruddîn ‘İtr, *Menhecü’n-nakd fî ‘ulûmi’l-hadîs*, s. 36-72; Abdullah Aydınlı, *Hadiste Tespit Yöntemi*, s. 137-144.

dönemin esas alındığı görülmektedir. Usûl-i hadîs ilmi sadedinde ise, ilk müstakil mustalah eserinin tedviniyle başlayan mütekaddimûn dönemi el-Hatîb el-Bağdâdî ile hitâma ermekte; akabinde, hadis usûlü edebiyatı mahsullerinin telif tarzı, muhtevası ve şümulü noktasındaki müteaddit vasıflarıyla önceki devirlerden ayrılan müteahhirûn dönemi gelmektedir. Çok sayıda müellefâtın hadis usûlü kitâbiyâtına kazandırıldığı müteahhirûn devri, takriben XX. yüzyıl başlarına dek devam etmekte olup, bu tarihten günümüze kadarki zaman zarfı ise son dönem şeklinde adlandırılmaktadır.

Araştırma konumuz olan mu‘allak hadis mefhûmunun ve bu kavramla alâkalı meselelerin hadis usûlü kaynaklarındaki yeri hakkında değerlendirme ve mülâhazaların sunulacağı bu bölümde, yukarıda muhtasar bir biçimde tavsif edilen mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerine ait eserler ile son dönem eserleri müstakil başlıklar altında ele alınmak suretiyle, mu‘allak hadis bahsinin söz konusu zaman dilimlerinde telif edilen başlıca usûl kaynaklarında yer bulup bulmadığı incelenecek; ayrıca söz konusu bahsi ihtiva eden kitaplarda meselenin hangi mahiyet ve çerçevede işlendiği tasvirî bir yöntemle ortaya konulacaktır. Bu minvalde takip eden kısımlarda, gerek mu‘allak hadis olgusu ile ilgili bilgilerin tarihî gelişim seyrini müşahede edebilmek gerekse muhtelif kaynaklardan derlenen malumâtı insicamlı bir bütün olarak sunabilmek gayesiyle, ilgili dönemlerin kendine has özelliklerine ve bu kapsamda tetkik edilen eserlerin mümeyyiz vasıflarına da kısaca değinilecektir.

I. MÜTEKADDİMÜN DÖNEMİ USÛL ESERLERİNDE MU‘ALLAK HADİS

Ehlince bilindiği üzere hadis usûlü edebiyâtında mütekaddimûn dönemi, hicrî IV. asrın ortalarında ilk müstakil mustalah eseri olarak telakki edilen *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı kitabın kaleme alınmasıyla başlamakta ve takriben VI. asra kadar uzanmaktadır. Daha önceki süreçte muhtelif vesilelerle telif edilen bazı eserlerde yer yer ele alınan hadis usûlü meselelerinin, bu alana münhasır kapsamlı müdevvenât içerisinde tetkik edilmeye başladığı mütekaddimûn devrinin mümeyyiz vasfı, mütekâmil manadaki hadis usûlünü vücuda getiren temel konuların bir kısmına kitaplarda henüz yer verilmemesi ve usûl konularını ekseriyetle senedli bilgiler aktarmak suretiyle işleyen müelliflerin kendi görüşlerini nadiren dile getirmeleridir.

İbn Hacer'in erken dönem hadis usûlü kitâbiyâtına dair kaydettiği bilgiler doğrultusunda, bu süreç içerisinde ön plana çıkan başlıca kaynakları *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* şeklinde sıralamak mümkündür.³⁹ Çalışmanın bu bölümünde, ait buldukları mütekkaddimûn devrini en güzel biçimde temsil ettikleri düşünülen mezkûr eserler tetkike tâbi tutulmak suretiyle, bir hadis usûlü bahsi olarak mu'allak kavramı ve buna müteallik meselelerin söz konusu tarihî süreçte ulemâ tarafından ele alınıp alınmadığı hususu aydınlatılmaya çalışılacaktır. Zira ta'lik ve mu'allak mefhûmlarının hadis usûlü kaynaklarına ne zaman dâhil edildiğinin tespiti kadar, bu kavramların tarihî seyir içerisinde hangi manalara hamledildiğinin saptanması da büyük ehemmiyet arz etmektedir.

265/879 yılında İran'ın güneybatısındaki Ahvaz'a bağlı Râmehürmüz'de dünyaya gelen ve dedesine nispetle İbn Hallâd şeklinde de anılan⁴⁰ Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdîrrahmân er-Râmehürmüzî (v. 360/971) tarafından

³⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 38-39.

⁴⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut 1985, XVI, 73.

telif edilen *el-Muhaddisü'l-fâsil*,⁴¹ hadis usûlüne dair kaleme alınmış ilk müstakil kitap olarak rağbet görmekte ise de, eserin usûl konularının tamamını ihtiva etmediği bilinmektedir. Bu minvalde râvî ve rivâyet konularına ağırlık vererek bu hususlar ile alâkalı mevzuları, senedli bilgiler aktarmak suretiyle işleyen müellif, mervî ile ilgili bahislere pek değinmemiştir. Her ne kadar mu'allak tabirinin isnadının baş tarafı hazfedilmiş rivâyetlere itlâk olunan bir ıstılah niteliği taşıdığı göz önüne alındığında, konunun gerek rivâyete gerekse mervîye müteallik veçhelerinin bulunduğu ve dolayısıyla müellifin bu bağlamda mu'allak hadis meselesine temas etmiş olabileceği düşünülebilmekte ise de; *el-Muhaddisü'l-fâsil* üzerinde yapılan tetkikler, ta'lik veya mu'allak mefhûmlarının hadis usûlü bünyesindeki bir bahis olarak itibara alındığını ihsâs edecek hiçbir bulgunun eserde mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim bu ilk mustalah kitabında muttasıl, munkatı', sahih, hasen, merfû, mevkûf, mütevâtir gibi başlıca hadis usûlü ıstılahlarının dahi bahis konusu edilmediği hesaba katıldığında, bu kavramlara nazaran fer' mesabesinde bulunan mu'allak mefhûmunun hiç dile getirilmemiş olması garip karşılanmasa gerektir.

Öte yandan tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif Râmeürmüzî, râvîlerin künyeleri ile ilgili bölümde serd ettiği bir sened hakkında açıklama yaparken, ta'lik yoluyla rivâyet etmek manasındaki 'علق' fiilini bir kez telaffuz etmiştir.⁴² Bizce son derece dikkat çekici olan bu ayrıntı, ta'lik olgusunun müellifin yaşadığı dönemde ehl-i hadîs nezdinde maruf olduğu hissini uyandırması bakımından kayda değerdir. Üstelik önceki bölümde bahsedildiği üzere, hadis usûlü müelliflerinin ta'lik kavramını ilk kullanan kişinin Dârekutnî olduğu yönünde açıklamaları bulunduğu hatırlanacak olursa, *el-Muhaddisü'l-fâsil* ile alâkalı bu tespit belki daha önemli hâle gelmektedir. Zira ilk hadis usûlü müellifi Ebû Muhammed er-Râmeürmüzî'nin, Dârekutnî'den daha erken bir zaman diliminde yaşadığı dikkate alındığında, bir rivâyet üslûbu mahiyetindeki ta'lik mefhûmuna dair bir bilincin aslında Dârekutnî öncesinde de mevcut olduğu düşünülebilir.

⁴¹ Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1971.

⁴² Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 294.

Fakat bütün bu ihtimallerle birlikte, tek bir işaretten hareketle küllî neticelere varmanın ilmî ihtiyat ve hassasiyet anlayışı ile bağdaşmayacağı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*'nin tetkiki sonrasında ulaştığımız mutlak neticenin, bu eserin mu'allak hadis konusundaki araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte malumât barındırmadığı yönünde olduğunu belirtmekle yetinmemiz icap etmektedir.

Bu meyanda değerlendirilecek mütekaddimûn dönemi müellefâtının bir diğeri *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'tir.⁴³ 321/933 senesinde Nişabur'da dünyaya gelen ve kadılık yapması sebebiyle el-Hâkim lakabıyla tanınan⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) tarafından kaleme alınan bu eser, hadis usûlüne dair ikinci çalışma kabul edilmektedir. Mustalah bahislerinin tamamını içermemekle birlikte, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'a nisbetle daha gelişmiş bir hüviyete sahip olan bu kitap, konuları nev' kelimesinden müteşekkil başlıklar altında ve yine senedli bilgiler hâlinde ihtiva etmektedir. Erken yaşlarda ilim tahsiline başlayarak kısa zamanda devrinin en tanınmış âlimleri arasında yerini alan el-Hâkim en-Nîsâbûrî bu eserinde ayrıca, ele aldığı her bir nev' ile ilgili kanaatlerini de dile getirmektedir.

Munkatı', mürsel, mu'dal, müdrec gibi ıstılahları müstakil bölümler çerçevesinde işleyen müellif, sadedinde bulunduğumuz mu'allak ve ta'lik kavramlarına herhangi bir şekilde temas etmemiştir. Bilhassa seneddeki inkitâ' bakımından mu'allak ile aralarında ortak bir nokta bulunması hasebiyle; mürsel, mu'dal, munkatı' terimlerine münhasır kısımlarda konumuzla irtibatı kurulabilecek bir bilgi izine rastlanabileceği umulmuş ise de, eser bünyesinde buna elverişli bir malumâtın tespiti mümkün olmamıştır. Diğer bir ifadeyle mu'allak hadis mefhûmu, mütekaddimûn döneminin bu aşamasında henüz hadis usûlü konuları arasına girebilmiş değildir.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut 2003.

⁴⁴ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut 1956, III, 1040.

Mütekaddimûn döneminin son ve fakat en önemli müellifi, el-Hatîb el-Bağdâdî adıyla bilinen Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'dir (v. 463/1071). Hadis ilminin muhtelif şubelerine dair kıymetli eserler telif eden el-Hatîb el-Bağdâdî, sonraki âlimlerin kendisinden müstağni kalamayacağı bir külliyyât meydana getirmiştir. Nitekim muhaddislerin onun kitaplarına çok şey borçlu olduğu, ulemâ tarafından her fırsatta ifade edilmiştir.⁴⁵ Hadisleri anlama, ezberleme, illetleri bilme, hadislerin sahîhini sakîminden ayırt etme konusundaki üstünlüğü ile devrinin hadis ilmindeki otoritesi hâline gelen el-Hatîb el-Bağdâdî, aynı zamanda mütekaddimûn döneminin en hacimli ve en mükemmel hadis usûlü eserinin müellifidir.

el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye adlı kitabında⁴⁶ önceki âlimlerin görüşlerini en iyi şekilde aktaran müellif bununla iktifa etmeyerek, bâb ismini verdiği bölümlerin sonunda genelde konuyla ilgili kendi mülâhazalarını da dile getirmiştir. Yaptığı değerlendirmelerle kendisinden sonraki âlimleri en çok etkileyen isim olan el-Hatîb el-Bağdâdî, yukarıda bahsi geçen iki müellife nisbetle, usûl konularını çok daha şümüllü ve sistematik bir biçimde işlemektedir. Ne var ki *el-Kifâye*'de, bu çalışmanın konusunu teşkil eden ıstılahlara dair malumât yer almamaktadır. Mürsel ve munkatı' hadisler hakkında geniş değerlendirmelere yer vermesine rağmen müellif, bu kavramlara yakın sayılabilecek mu'allak hadis mefhûmuna ya da ta'lik olgusuna değinmemiştir. Dolayısıyla tıpkı *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* gibi *el-Kifâye* de mu'allak ıstılahına dair inceleme ve araştırmalarımıza rehberlik edecek vasfı hâiz değildir.

Buraya kadarki tetkikler neticesinde açıkça görüldüğü üzere mu'allak kavramı, ilk müstakil hadis usûlü eserleri olarak itibara alınan mütekaddimûn dönemi kaynaklarında bahis konusu edilmemektedir. Dolayısıyla farklı zaviyelerden yapılacak yorumlar vesilesiyle muhtelif konular arasında kısmen irtibat kurulması dışında, çalışmamıza yön verecek nitelikte sarih malumâta bu kitaplarda ulaşmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durumda, el-Hatîb

⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 39.

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, nşr. Hasen Abdülmün'im Şilbî, Beyrut 2009.

el-Bağdâdî'den sonra başlayan müteahhirûn döneminin temel mustalah kaynaklarına müracaat etmek elzemdir.

II. MÜTEAHHİRÛN DÖNEMİ USÛL ESERLERİNDE MU'ALLAK HADİS

Hadis usûlü müelliflerinin, konuların senedli bilgiler şeklinde işlenmesi geleneğini terk ederek eserlerinde kendi görüş ve değerlendirmelerine geniş yer vermeye başladıkları devri ifade eden müteahhirûn dönemi, mustalahu'l-hadîs ilmi sahasında mütakâmil musannef eserlerin ortaya konulduğu asırları müstemil olması itibariyle bu ilmin altın çağını temsil etmektedir. Söz konusu dönemin âlimleri, gerek rivâyet gerekse râvî ve mervî ile ilgili hadis usûlü konularının tamamını eserlerinde ele alarak meseleleri derinlemesine tahlil etmelerinin yanı sıra; anlam çerçevesi daha önce netleştirilmemiş çok sayıda ıstılahı tanıma kavuşturmaları ve hadislerin sahîhini sakîminden temyiz etme ameliyesine esas teşkil eden kaidelere nihâî şeklini vermeleri ile de hadis usûlü ilminde yeni bir çığır açmışlardır. Bilhassa bu zaman zarfında, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adıyla da anılan '*Ulûmu'l-hadîs*'in kaleme alınması, hadîs usûlü alanında bir dönüm noktası olmuştur. Usûl meselelerinin tamamının yeni bir tertip doğrultusunda mütalaa edildiği bu eser, sonraki ulemânın kendisinden müstağni kalamayacağı yegâne başvuru kaynağı olma mertebesine ulaşmıştır. Nitekim ilerleyen asırlarda bu sahada şöhret bulan âlimlerin pek çoğu, '*Ulûmu'l-hadîs* üzerinde şerh, ihtisâr, ikmâl, nazma çekme, nüket gibi türlerde kıymetli çalışmalar yapmak suretiyle İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) çizgisini takip etmişlerdir.⁴⁷

Bahis konumuz olan mu'allak hadis meselesinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi esnasında tetkik ederek, konunun tüm veçheleriyle anlaşılması noktasında azami derecede faydalandığımız temel kaynakları; İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-hadîs*'i başta olmak üzere, ekserisi onun üzerine yapılmış çalışmalardan ibaret diğer müteahhir eserler teşkil etmektedir. Hicrî VII. asırdan XII. asra kadar uzanan bu kaynaklar silsilesi içerisinde, farklı yüzyıllara ait meşhur ve

⁴⁷ Bu konudaki literatür hakkında detaylı bilgi için bkz. Talât Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya İlmu Mustalahu'l-Hadîs", *AÜİFD*, 1969, XVII, 132-133.

mütedâvel müellefât seçilerek mercek altına alınmak suretiyle, mu'allak hadis meselesinin müteahhirûn dönemi usûl eserlerinde ne şekilde yer bulduğunun mukayeseli olarak ortaya konulacağı bu bölümde aynı zamanda; mu'allak hadis hakkındaki değerlendirme ve mülâhazaların tarihî süreç içerisindeki gelişim ve değişimi de müşahede edilmeye çalışılacaktır. Bu aşamada söz konusu kaynaklar, Celâluddîn es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) tespitinden hareketle,⁴⁸ mu'allak hadis ıstılahının eserler bünyesinde ele alındığı bağlam esasına göre taksime tâbi tutulmak suretiyle farklı kategorilerde incelenecektir. Mu'allak bahsinin bazı âlimler tarafından, kitapların sahîh hadis ve mu'dal hadis ile ilgili bölümleri çerçevesinde işlendiğini; fakat 'Irâkî'nin, mu'allak hadisle alâkalı bütün meseleleri sahîh başlığı altında toplamak şeklindeki uygulamasının daha isabetli olduğunu; öte yandan mu'allak hadis konusuna müstakil bir bâb tahsis eden İbn Cemâ'a'nın telif tarzının, mu'allak hadise dair bütün meseleleri topluca sunması açısından diğerlerine nazaran daha münasip görüldüğünü dile getiren bu tespitten mülhem, bize kaynaklık eden müteahhirûn dönemi usûl eserleri aşağıda üç ayrı bölümde mütalaa edilecektir.

A. Mu'allak Kavramının Sahîh ve Mu'dal Bahisleri İçerisinde Ele Alındığı Eserler

Tespit edilebildiği kadarıyla, müteahhirûn devri içerisinde mu'allak hadis ve ta'lik ile ilgili meseleleri bahis konusu eden ilk hadis usûlü müellifi, babasının lakabından dolayı İbnü's-Salâh diye tanınan Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî'dir. 577/1181 yılında, Erbil'e bağlı Şehrezûr'un Şerehân köyünde dünyaya gelen ve kısa zamanda tefsir, hadis, fıkıh sahalarında devrinin önde gelen âlimleri arasında yerini alan İbnü's-Salâh; bir müddet Kudüs'te müderrislik yaptıktan sonra Dimaşk'a intikal ederek Eşrefiyye Dâruhadîsi'nde hocalık ve idarecilik vazifelerini yürütmüştür.⁴⁹ *Mukaddimetü İbni's-Salâh* ismiyle de anılan meşhur eseri '*Ulûmu'l-hadîs*'i bu yıllarda kaleme alarak, yazdığı kısımları talebelerine imlâ eden müellif; kitabını vücûda getirirken mütekaddimûn dönemi hadis usûlü çalışmalarından önemli ölçüde yararlanmakla

⁴⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 185.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 140-144.

birlikte, toplam altmış beş nev‘ içerisinde işlediği hadis usûlü meselelerine kendinden önceki edebiyatta görülmeyen yeni bir tertip kazandırmıştır. Ders kitabı niteliğinde hazırlanmasından ötürü konular arası iç bütünlüğün sağlanması noktasında istenilen mükemmelliğe ulaşamadığı söylenmekte⁵⁰ ise de ‘*Ulûmu’l-hadîs*, sahasında derli toplu ilk eser olması hasebiyle yazıldığı dönemde mustalahu’l-hadîs ilmini yeniden ihyâ eden mühim bir kaynak olarak görülmüştür.

Mezkûr eserinde, her birini müteferrik bir nev‘ mahiyetinde ele aldığı usûl ıstılahlarının tarifleri hakkındaki mütekaddim görüşleri aktararak bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunan ve zaman zaman önceki âlimlere itirazlar yönelten İbnü’s-Salâh; bu çalışmanın konusuyla alâkalı olarak mu‘allak hadisin tavsifi, ta‘lîkin meydana gelme biçimleri ve hükmü, Buhârî’nin mu‘allak hadis nakletmesinin sebepleri gibi çeşitli meselelere değinmiştir. Fakat müellif bu mevzuları, kitabının sahîh hadis ve mu‘dal hadise münhasır bölümleri dâhilinde ele almayı tercih etmiş, mu‘allak mefhûmunu müstakil bir başlık altında işlememiştir. Esasında bu durumun sebebi, ta‘lîkin rivâyetlerin geneline müteallik bir ıstılah olmaktan ziyade, muhtevî bulunduğu mu‘allak rivâyetlerin çokluğu ile dikkat çeken *Sahîhu’l-Buhârî*’ye ait bir hususiyet olarak telakki edilmesidir. Nitekim İbnü’s-Salâh’ın, ‘*Ulûmu’l-hadîs*’in “Ma‘rifetü’s-sahîh” başlıklı ilk bâbı kapsamında “fevâid mühimme” adı altında sıraladığı fasılların altıncısında, Buhârî ve Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’lerinde muttasıl isnadla aktardıkları rivâyetlerin şüpheyeye mahal kalmayacak bir kesinlikle sahîh hükmü taşıdığını, lâkin bahsi geçen iki musannefte senedinin başından bir veya daha fazla sayıda râvîsi hazfedilmiş mu‘allak hadislerin de bulunduğunu dile getirerek konuya giriş yapması ve akabinde tamamı ta‘lîkât-ı Buhârî üzerinde gerçekleştirilmiş birtakım tetkiklere yer vermesi;⁵¹ ta‘lîkin *Sahîhu’l-Buhârî*’ye has bir özellik olarak telakki edildiğinin bir göstergesidir. Benzer şekilde müellif, kitabının “Ma‘rifetü’l-mu‘dal” başlığını taşıyan on birinci nev‘i bünyesindeki dördüncü tefrî‘ât

⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 40.

⁵¹ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, s. 20.

çerçevesinde de mu'allak hadis ile ilgili meseleleri ağırlıklı olarak ta'likât-ı Buhârî üzerinden ele almıştır.⁵²

“İsnadının başından bir veya daha fazla sayıda râvînin hazfedildiği hadis” şeklinde tanımladığı mu'allak kavramıyla nitelenebilecek türden rivâyetlerin ekserisinin Buhârî'nin kitabında yer aldığını, buna karşın Müslim'in *Sahîh*'inin oldukça az mu'allak hadis ihtiva ettiğini belirten İbnü's-Salâh;⁵³ bu ta'likâtı hüküm açısından iki kategoride inceleyerek kendisinden önceki dönemde telif edilmiş mustalah kitaplarında rastlanmayan tespitlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda müellif, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki rivâyetleri, kitabın asıl mevzusu ve maksadını teşkil edip bâbların içerisinde yer alanlar ve bâb başlıklarında ya da istişhâd makamında serdedilenler şeklinde temel bir ayırımı tâbî tutmanın yanı sıra; mu'allak hadisleri de ta'likte kullanılan rivâyet lafızlarına göre iki kısma ayırmaktadır.⁵⁴ Mu'allak hadisin sıhhat değeri hakkındaki mülâhazalarını bu taksim üzerine bina eden İbnü's-Salâh; ta'likâtı cezm veya temrîz sîgaları ile nakledilmeleri itibariyle ayrı kategorilerde değerlendirmektedir.

Kısaca değinmek gerekirse cezm sîgaları, sözün nisbet edildiği şahsa aidiyetinde hiçbir şüphe bulunmadığını gösteren ve hadisin sağlam bir senedinin müellif nezdinde mevcut olduğuna işaret eden rivâyet lafızları olup; 'دُكِرَ', 'قَالَ', 'رَوَى' gibi ma'lûm fiil kalıpları ile meydana getirilmektedir. Temrîz sîgaları ise, çoğunlukla bir haberin zayıflığına özellikle vurgu yapılmak istendiğinde kullanılan ve hadisin hocadan muteber bir yolla alındığını kesin biçimde göstermeyen 'جاء', 'ورد', 'بلغني' gibi tabirler ile 'دُكِرَ', 'قِيلَ', 'يُرَوَى', 'رُوي' şeklindeki meçhûl fiil kalıplarıdır. Bununla birlikte temrîz sîgaları zaman zaman sahîh hadislerin rivâyetinde de kullanılabilir. İbnü's-Salâh'a göre mu'allak hadislerin kesinlik bildiren cezm sîgalarından biri ile nakledilmesi, söz konusu

⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 45-46.

⁵³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 20.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 20, 21.

hadisin, rivâyetin kendisinden ta‘lik edildiği kimseden sahîh bir biçimde geldiğine dair bir işarettir.⁵⁵

‘قال القعنبی‘، ‘قال عفان‘، ‘قال ابن عباس‘، ‘روی أبو هريرة‘، ‘قال رسول الله‘ ve benzeri ifadelerle, cezm sîgalı mu‘allakları misâllendiren İbnü’s-Salâh; bu tür hadislerin sıhhatine hükmetmesinin gerekçesini, cezm sîgalarının mutlak manada kullanımının ancak hadisin, cezm sîgası ile birlikte zikredilen râvîden gelişinin mu‘allik râvîye göre sahîh olması durumunda caiz görüldüğü şeklinde açıklamıştır. Fakat hemen akabinde, hadisin kendisinden ta‘lik edildiği kimsenin sahabî dışındaki bir râvî olması hâlinde, hadisin sıhhatinin söz konusu râvî ile sahabî arasında kalan isnadın ittisalına bağlı bulunduğunu da eklemiştir.⁵⁶ Dolayısıyla gelinen noktada, mu‘allik râvî ile hadisin kendisine cezm sîgasıyla izafe edildiği râvî arasındaki mahzûf isnad parçasının daima sahîh kabul edildiği; lâkin rivâyetin gerçek manada sahîh kategorisine girebilmesi için, senedin mezkûr kısmında herhangi bir inkitâ‘ bulunmadığının ispatlanması gerektiği neticesine ulaşmak mümkündür.

‘في الباب عن النبي‘، ‘روي عن فلان‘، ‘روي عن رسول الله‘ gibi kesinlik bildirmeyen lafızlardan ibaret olan temrîz sîgaları ile rivâyet edilen mu‘allak hadislerde ise, hadisin, rivâyetin kendisine nisbet edildiği şahıstan sahîh bir şekilde geldiğine dair herhangi bir karine bulunmamaktadır. Zira bu tür ibareler ekseriyetle zayıf hadis naklinde kullanılmakla birlikte, bazen sahîh hadislerin rivâyetinde de kullanılabilir. Binâenaleyh bu ihtimalden ötürü, her ne kadar ilk anda hadisin zayıflığı yönünde bir intiba uyanmakta ise de, sırf temrîz sîgası ile nakledilmesine bakılarak hadis hakkında zayıf hükmü verilmesi isabetli bir yaklaşım değildir. Fakat *el-Câmi‘u’s-sahîh* özelinde düşünüldüğünde,

⁵⁵ Nitekim müellif aynı eserin bir başka bölümünde de cezm sîgalarının hadisin sıhhati hakkında belirttiği kesinliğin derecesine dikkat çekerek, bu tür rivâyet lafızlarının kullanımında titiz davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sıhhati veya za‘fi konusunda şüphe bulunan hadisler için temrîz sîgalarının kullanılması lâzım geldiğini söyleyen İbnü’s-Salâh; ‘قال رسول الله/Rasûlullâh dedi ki’ ibaresinin yalnızca, sahîh olduğuna katî surette kanaat getirilen hadislerin rivâyetinde istimâl olunabileceğini ifade etmektedir. (Bkz. İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, s. 67.)

⁵⁶ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, s. 20.

rivâyetin sahîhliği hususunda net bir hüküm ifade etmeyen temrîz sîgaları ile nakledilen mu‘allak hadislerin ‘*Sahîh*’ ismini taşıyan bu kitapta tahrîc edilmesi, söz konusu ta‘lîkâtın sahîh asıllara sahip olduğu yönünde bir zann-ı gâlibin husûlüne vesile olmaktadır.⁵⁷

Öte yandan müellif mu‘allak hadis hakkında umumî bir kaide olarak, her ne kadar ta‘lîk görünüş itibariyle inkitâ‘ı andırmakta ise de, esasında mu‘allak rivâyetlerin hükmünün munkatı‘dan farklı olduğunu; dolayısıyla bu vasıftaki hadislerin sahîh kabilinden zayıf kabiline kadar uzanan geniş bir çerçeve dâhilinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁸ Elbette mezkûr tespitin kabulü durumunda, sadece sahîh hadisleri bir araya getirmek maksadıyla tasnif edilmiş bir mecmuâda nasıl olup da esasında sahîh olmayan bazı mu‘allak rivâyetlerin yer aldığı sorusu akla gelecektir. Bu tereddüdü izale etmek üzere İbnü’s-Salâh, Buhârî’nin söz konusu eserinin ‘*el-Câmi‘u‘l-müsnedü’s-sahîhu‘l-muhtasar...*’ şeklindeki isminin de ihsâs ettiği üzere, senesinde kopukluk bulunması sebebiyle sıhhat şartlarını kâmil manada taşımayan hadislerin, bu kitabın aslî muhtevasına dâhil olmayıp ancak çeşitli amaçlara matuf olarak nakledildiğini ileri sürmüştür.

Binâenaleyh İbnü’s-Salâh’a göre, *el-Câmi‘u’s-sahîh*’ine yalnızca sahîh rivâyetleri aldığını belirten sözleriyle⁵⁹ Buhârî, bâb başlıklarında serdettiği veya şevâhid olarak kullandığı rivâyetleri hariç tutarak kitabının aslî muhtevasını teşkil eden muttasıl senedli hadislere işarette bulunmuştur. Benzer şekilde, Ebû Nasr ‘Ubeydullâh b. Saîd el-Vâyilî es-Siczî’ye (v. 444/1052) izafe edilen “Ehl-i ilim icmâ etmiştir ki, bir adam Buhârî’nin kitabında Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivâyet edilen her şeyin sahîh olduğu hususunda yemin ederek talakta bulunsa, ne

⁵⁷ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu‘l-hadîs*, s. 21.

⁵⁸ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu‘l-hadîs*, s. 45.

⁵⁹ Buhârî’nin bahsedilen ifadesi “*ما أدخلت في كتاب الجامع إلا ما صحح*” şeklinde olup, bu ibare çok sayıda hadis usûlü kaynağında ve ayrıca el-Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd*’ında kaydedilmiştir. Diğer taraftan Muhammed b. Mûsa el-Hâzımî (v. 584/1188), aynı ifadeyi el-İsmâ‘ilî tarikinden ve “*لم أخرج في هذا الكتاب إلا صحيحا*” lafzı ile *Şurûtü‘l-eimmeti‘l-hamse* adlı eserinde kaydetmektedir. (Leknevî, *Zaferu‘l-emânî*, s. 155, 4. dipnot).

yemini bozulur ne de talak vâki olur” kavli⁶⁰ ile kast olunan mana da budur.⁶¹ Buradan hareketle müellif, *el-Câmi‘u’s-sahîh*’indeki bazı bâb başlıklarında musannif Buhârî’nin belirlemiş olduğu sıhhat şartlarını taşımayan mu‘allak rivâyetlerin yer aldığına dikkat çekerek, mühim bir ayrıntı olarak gördüğü bu hususa dair misâller sunmaktadır. Buna göre *Sahîhu’l-Buhârî*’de مَا يُذَكَّرُ فِي الْفَخْدِ şeklindeki bâb başlığının devamında İbn Abbâs > Cerhed > Muhammed b. Caş tarîkiyle Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen “ الْفَخْدُ عَوْرَةٌ ” hadisi ve gusül bölümünde bâb başlığı olarak yer alan “ وَقَالَ بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ” şeklindeki rivâyet, Buhârî’nin sıhhat şartlarına katî surette uymayan ta‘likâta örnek teşkil etmektedir.

İbnü’s-Salâh, eserinin mu‘dal hadise münhasır bölümü içerisinde ta‘lik ile alâkalı konulara tahsis ettiği kısımda da meseleleri daha ziyade Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’i üzerinden ele almakta, hatta bu doğrultuda bazı münakaşalı mevzulara da değinmektedir. Bu bağlamda müellif öncelikle, Buhârî’nin “ قَالَ هِشَامٌ ” şeklinde başlayan senedle tahrîc ettiği Ebû Mâlik el-Eş‘arî hadisinin munkatı‘ olduğu yönündeki iddiaları sebebiyle İbn Hazm ez-Zâhirî’ye (v. 456/1064) karşı çıkmaktadır. Bu noktada Buhârî ile Hişâm b. Ammâr arasında inkita‘ bulunduğunu söylemekle İbn Hazm’ın hata ettiğini belirten İbnü’s-Salâh, söz konusu hadisin sıhhat şartlarını taşıyan ve muttasıllığı maruf bir rivâyet olduğunun altını çizmektedir.⁶² Dolayısıyla her ne kadar hadisin tahdîs veya ihbâr ifade etmeyen bir lafız ile aktarılması senedin baş kısmından bir veya birkaç râvînin hazfedilmiş olabileceği zannını uyandırır da, Buhârî’nin bu hadisi şeyhi Hişâm b. Ammâr’dan vasıtasız olarak aldığı bilindiği takdirde, burada ta‘lik yapılmadığını ortaya koymaktadır. İbnü’s-Salâh’ın karşı çıktığı bir diğer husus, Buhârî’nin ‘ قَالَ لِي ’, ‘ قَالَ لَنَا ’ gibi rivâyet lafızlarıyla kendi hocalarından naklettiği hadislerin bazı müteahhir âlimler tarafından ta‘lik kapsamında değerlendirilmesidir. Bu kabilden rivâyetlerin müzâkere veya münâzara esnasında

⁶⁰ İfadenin Arapçası şu şekildedir: " أجمع أهل العلم على أن رجلا لو حلف بالطلاق: أن جميع ما في كتاب البخاري مما روي عن النبي قد صح عنه، ورسول الله قاله لا شك فيه، أنه لا يحنث، والمرأة بحالها في حبالته. "

⁶¹ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, s. 21.

⁶² İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, s. 45.

tahammül edilmiş istişhâd hadisleri olduğunu öne sürerek bunlarla ihticâc edilemeyeceği kanaatini taşıyan bu kimselere cevap olarak İbnü's-Salâh, Buhârî'nin 'قال لي فلان' diyerek yaptığı nakillerin arz ve münâveleye delalet ettiğini bildirmektedir.⁶³

Buna paralel olarak İbnü's-Salâh, musannifin, kendi şeyhlerinden ta'like benzer bir tarzda rivâyet ettiği hadisleri mu'allak kategorisine dâhil etmeyerek; râvînin, mülâkî olduğu bir şahıstan herhangi bir lafızla naklettiği bütün hadislerin muttasıl hükmü taşıdığı kanaatini benimsemektedir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse söz konusu kanaat, bir şeyhten semâi bulunduğu bilinen râvînin, bu şeyhe izafe ettiği rivâyetlerin tamamının semâa ve dolayısı ile de ittisâle hamledilmesi anlamına gelmektedir. Fakat müellifin başka bir konu bağlamında vurguladığı üzere, hadis hakkında bu yönde hüküm verebilmek için öncelikle râvînin tedlîsten sâlim olması şartının sağlanması icap etmektedir.⁶⁴ Bu tespit dikkate alındığında, her ne kadar İbnü's-Salâh sarahaten dile getirmemiş ise de, senedin baş tarafından bir râvî hazfedildikten sonra hadisin kendisine nisbet edildiği ismin yine mu'allikin şeyhlerinden biri olması durumunda, bahis konusu hadisin mu'allak tabiri ile nitelendirilmeyeceği neticesine ulaşılmaktadır.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde mu'allak hadis nakledilmesinin sebepleri üzerinde de kısaca duran İbnü's-Salâh, hadisin ulemâ nezdinde sahîh bir isnadla maruf olması veya kitabın başka bir yerinde muttasıl senedle tahrîc edilmesi gibi nedenlere binâen Buhârî'nin, isnadın baş tarafından bir veya daha fazla sayıda râvî hazfetme yoluna başvurmuş olabileceğini belirtmiştir. Fakat kendisinin daha önce de vurguladığı üzere, ta'likin hükmüne dair dile getirilenler sadece kitabın asıl metnini oluşturan hadisler arasındaki mu'allak rivâyetleri şamil olup, istişhâd makamında serd edilen rivâyetleri kapsamamaktadır. Zira şevâhid konumundaki hadislerin bir kısmının sıhhat şartlarını taşımayor olması muhtemeldir.⁶⁵

⁶³ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 46.

⁶⁴ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 44, 46.

⁶⁵ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 45.

Tamamı Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-sahîh*'ine müteallik bu mülâhazaların yanı sıra ta'lik kavramının kökeni, kullanımı, ilk kez kim tarafından telaffuz edildiği gibi umûmî meselelere de değinen İbnü's-Salâh, bazı örnekler zikrederek bunlar üzerinden açıklamalar yapmak suretiyle meselelerin daha anlaşılır hâle gelmesini temine çalışmıştır. Ta'lik teriminin, isnadının baş tarafından bir veya daha fazla râvîsi hafzedilmiş hadisler hakkında kullanıldığı kadar bazen senedin bütünüyle hafzedilmesi durumunu ifade etmek üzere de istimâl olduğunu belirtmesi ve isnadın orta ya da son kısmında gerçekleşen düşmeye ta'lik adı verilmediğini vurgulamasını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Fakat müellifin bu bağlamdaki en dikkat çekici beyanı, 'يُرْوَى عَنْ فُلَانٍ', 'يُذَكَّرُ عَنْ فُلَانٍ' gibi cezm içermeyen lafızlarla nakledilen rivâyetlerin ta'lik olarak adlandırıldığına hiç rastlamadığını dile getirmesidir.⁶⁶ Hâlbuki hatırlanacağı üzere müellifin kendisi, mu'allak hadisın hükmü ile ilgili tetkikleri esnasında ta'likâtı cezm veya temrîz sîgalarından biri ile rivâyet edilmeleri esasına göre tasnif ederek ele almakta ve misâl olarak zikredilen temrîz ifadeleriyle aktarılan mu'allak hadisleri ikinci kategoride değerlendirmektedir.⁶⁷ Bu durumda müellifin açıklamaları arasında, senedinin baş kısmından birkaç râvî düşürülüp temrîz sîgaları ile nakledilen hadislere mu'allak tabirinin itlâk olunup olunamayacağı noktasında bir tenâkuz bulunduğu düşünülebilir. Lâkin kanaatimizce bu beyandan, İbnü's-Salâh öncesi dönemde ta'lik kavramının sadece, hadisın nisbet edildiği şahsa aidiyeti hususunda kesinlik ifade eden lafızlarla gelen mu'allak rivâyetler için kullanıldığı; fakat İbnü's-Salâh'ın farklı bir yaklaşım benimseyerek temrîz ifadelerini de ta'lik kapsamına dâhil ettiği sonucunu çıkarmak daha isabetli bir tutum olacaktır.

'*Ulûmu'l-hadîs*'i esas alarak eser telif eden mütekaddimûn dönemi ulemâsı da İbnü's-Salâh'ın buraya kadar tavsif etmeye çalıştığımız tertibini benimseyerek, mu'allak hadis konusunu kısmen sahîh kısmen de mu'dal bahisleri içerisinde ve daha ziyade *Sahîhayn*'daki mu'allak rivâyetleri merkeze alan bir üslûpla işlemişlerdir. Bununla beraber söz konusu muhaddisler, her ne kadar '*Ulûmu'l-hadîs*'e dayanan çalışmalar yapmışlarsa da, sadece bu eserdeki bilgileri tekrar

⁶⁶ İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*', s. 46.

⁶⁷ İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*', s. 20, 21.

veya şerh etmekle yetinmemişler; bilakis kendi düşüncelerini beyan ederek meselelere farklı açılımlar getirmek, önceki âlimlerin görüşlerine atıfta bulunarak bunları mukayeseli bir biçimde mütalaa etmek ve gerektiğinde İbnü's-Salâh'a yahut diğer müelliflere tenkitler yöneltmek suretiyle ilmî bir tavır sergilemişlerdir. Böylece mu'allak ıstılahı tarihî seyir içerisinde, hadis ilminin müteaddit alanlarıyla irtibatı bulunan ve üzerinde tartışmaların cereyan ettiği mühim bir mefhûm olma hüviyetini kazanmıştır.

Mu'allak hadis kavramını sahîh ve mu'dal bahisleri çerçevesinde ele alması bakımından İbnü's-Salâh ile birlikte anılması icap eden âlimlerin başında, hadis usûlüne dair kitaplarının yanı sıra özellikle *el-Minhâc* isimli şerhi⁶⁸ ve *Riyâzü's-sâlihîn* adlı derleme eseri⁶⁹ ile şöhret bulan Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277) gelmektedir. 631/1234 senesinde Suriye'nin Havrân bölgesindeki Nevâ köyünde doğan ve tahsil yıllarının ardından çeşitli medreselerde hocalık yapan Nevevî, son olarak Eşrefiyye Dârulhadîsi şeyhliğine getirilmiş ve vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁷⁰ Hadis ve fıkıh sahalarında sözü sened kabul edilecek derecede ilmî itibara nâil olan ve bilhassa hadis ilimlerinde devrinin otoritesi olma mertebesini elde eden bu meşhur âlim, talebelerin kolayca okuyabileceği bir hadis usûlü kitabı hazırlama arzusuyla, yer yer ilavelerde bulunmak suretiyle '*Ulûmu'l-hadîs*'i ihtisâr etmiş ve bu eserine *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* adını vermiştir. Mezkûr muhtasar eserini, yer vermiş olduğu misâlleri ve İbnü's-Salâh'tan yaptığı iktibasları hazfedip yalnız maksuda odaklanarak *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* ismiyle bir kez daha özetleyen Nevevî'nin bu ikinci kitabı, gerek kısalığı gerekse ibarelerinin netliği hasebiyle müstakil bir hadis usûlü kaynağı olarak itibara alınmış ve gelmiştir.

Nevevî, *İrşâd*'nın sahîh hadise münhasır bölümü kapsamındaki 'mesâil'in altıncısında, Buhârî ve Müslim tarafından muttasıl senedle tahrîc edilen hadislerin

⁶⁸ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed el-Alluş, Riyad 2004, I-IX.

⁶⁹ Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn*, Dimaşk 1995.

⁷⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 1472.

sıhhatine kesin bir şekilde hükmedileceğini ve bu iki kitap içerisindeki her şeyin sahîh olduğunu dile getiren ulemânın da haddizâtında bu vasıftaki rivâyetlere atıfta bulduklarını muhtasar bir biçimde belirttikten sonra, İbnü's-Salâh'ın ta'likte kullanılan lafızlara göre yaptığı taksim ile cezm sîgalı ve temrîz sîgalı mu'allaklar hakkındaki değerlendirmelerini aynen aktarmaktadır.⁷¹ Diğer taraftan müellif, eserin mu'dal hadis ile alâkalı kısmındaki üçüncü fer' dâhilinde mu'allak hadise dair meselelere nisbeten daha geniş yer vermekte; fakat burada da gerek ibareler gerekse temas edilen mevzuların tertibi noktasında '*Ulûmu'l-hadîs*'i büyük ölçüde takip etmektedir.⁷²

Öte yandan '*Ulûmu'l-hadîs*'te sekiz kısım çerçevesinde işlenen sahîh hadis konusunu *et-Takrîb ve't-teysîr*'inde altı meselede özetleyen müellif, bu meselelerin dördüncüsü olarak ele aldığı mu'allak hadis hakkında daha mücmel ifadeler kullanarak; senedinden bir veya birkaç râvînin hazfedildiği mu'allak hadislerin cezm sîgası ile rivâyet edilmesinin söz konusu hadislerin sıhhatine dair bir karîne olduğunu, fakat bu hususiyeti taşımayan mu'allak rivâyetlerin de *Sahîh* diye adlandırılmış bir kitapta yer almaları hasebiyle tamamen zayıf addedilemeyeceğini söylemekle yetinmiştir.⁷³ Benzer şekilde, aynı eserin mu'dal hadis konusuna tahsis edilmiş bölümü bünyesindeki üçüncü fer' dâhilinde mu'allak hadis ile alâkalı hususlara tafsilâta yer vermeksizin temas eden Nevevî; bazı mu'allak rivâyetlerin senedlerine ilişkin tartışmalara ve *Sahîhu'l-Buhârî*'deki mu'allak hadislerle ilgili detaylı tahlillere değinmeyerek İbnü's-Salâh'tan farklı bir yol izlemiştir. Bu doğrultuda müellif sadece ta'likin tanımı, ilk kez kim tarafından istimâl olunduğu, bu kavramın me'hazi ve hangi durumları ifade etmek üzere kullanıldığı gibi genel mevzuları bahis konusu etmiştir. Diğer taraftan müellif burada, herhangi bir kayda bağlamaksızın, ta'likin sahîh hükmü taşıdığını belirtmiş ise de; şârih Süyûtî bu ifadeyi, sıhhati iltizâm olunmuş bir musannefte yer alan mu'allak hadislerin sahîhliğine hükmedilebileceği şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca Nevevî'nin de İbnü's-Salâh'a ittibâen, ta'lik lafzının

⁷¹ Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, s. 62-63.

⁷² Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, s. 88-90.

⁷³ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr (Tedrîbu'r-râvî ile birlikte)*, s. 89-95.

yalnızca ‘أمر’, ‘حكى’, ‘ذكر’, ‘فعل’, ‘قال’ gibi cezm sîgaları ile nakledilen rivâyetlere has kılınmış bir ıstılah olduğunu vurgulaması nazar-ı dikkati celbetmektedir.⁷⁴

İlerleyen asırlarda, gerek ‘*Ulûmu’l-hadîs* gerekse *et-Takrîb ve’t-teysîr* üzerine telif edilen şerh veya ikmâl niteliğindeki şümüllü eserlerde, bütün hadis usûlü konularıyla birlikte mu‘allak hadis bahsinin de nisbeten mufassal bir biçimde işlendiği görülmektedir. Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî’nin (v. 794/1392) *en-Nüket ‘alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh* adlı kitabı, Ebû’l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-‘Irâkî’nin (v. 806/1404) *et-Takyîd ve’l-izâh li mâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni’s-Salâh*’ı ve Ebû’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (v. 911/1505) tarafından telif edilen *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî* bu tür eserlerin en güzel örneklerindendir. Farklı dönemlerde ortaya konulmuş mezkûr kaynaklar, İbnü’s-Salâh’ın tertibini aynen korumakla birlikte ihtiva ettiği ziyade tavzîhler sayesinde bir usûl konusu olarak mu‘allak hadis mefhûmu hakkında daha kuşatıcı malumât sunmakta; diğer taraftan önceki âlimlerce dile getirilen görüşlerin tenkit ve mukayesesini yapmak suretiyle meseleye muhtelif cihetlerden bakılmasını mümkün kılmaktadır. Zira müellifleri tarafından beyan edildiği üzere bu eserler, İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*’sindeki anlaşılması zor müşkil kısımların halli, gözden kaçırılmış mühim hususların itmâmı, birtakım itiraz ve soruların yöneltmesi ve gerektiğinde başkalarının isabetsiz görülen tenkitlerine cevap verilmesi maksadıyla kaleme alınmıştır.

Aslen Türk olmakla beraber 745/1343 yılında Mısır’da dünyaya gelen ve hadis, fıkıh, tefsir ilimleri sahasında çok sayıda eser veren Bedruddîn ez-Zerkeşî, *en-Nüket ‘alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh* adlı eserinin mukaddimesinde İbnü’s-Salâh’tan övgüyle bahsetmekte ve söz konusu kitabını *Mukaddime*’deki kapalılıkları gidermek, müphem ibareleri şerh etmek ve burada kaydedilmemiş önemli noktalara değinmek amacıyla telif ettiğini açıklamaktadır.⁷⁵ Nitekim Zerkeşî bu hacimli eserinin sahîh ve mu‘dal hadis ile ilgili kısımlarında, İbnü’s-

⁷⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, s.183-184.

⁷⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 9-12.

Salâh'ın mu'allak ıstılahına dair mülâhazaları üzerinde derinlemesine tetkiklerde bulunarak yer yer itirazlarını ortaya koymanın yanı sıra muhtelif âlimlerden iktibas ettiği çeşitli görüşleri kendi yorumları ile zenginleştirmek suretiyle konuya farklı bir boyut kazandırmıştır.

725/1325 senesinde Kâhire'de doğan ve çok erken yaşlardan itibaren telif çalışmalarına başlayan meşhur hadis hâfızı Zeynüddîn el-'Irâkî'nin⁷⁶ *et-Takyîd ve'l-izâh li mâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eseri de Zerkeşî'nin *en-Nüket*'ine benzer bir mahiyet arz etmektedir. Hadis usûlü alanında yazılmış en değerli kitap addettiği '*Ulûmu'l-hadis* üzerindeki iki ayrı çalışmasından ilki olan bu eserinde 'Irâkî, kitabın isminin de ihsâs ettiği üzere, İbnü's-Salâh'ın tertibâtını değiştirmeksizin gerekli gördüğü kısımları kendi görüşleri doğrultusunda açıklayarak muğlak bulduğu ifadeleri netliğe kavuşturmuştur. Diğer taraftan müellif, zaman zaman İbnü's-Salâh'a itirazda bulunduğu gibi, bazen farklı âlimler tarafından yöneltilen eleştirilere cevap vererek İbnü's-Salâh'ı savunmuştur.

Yaşadığı dönemde hadis ilmini temsil eden en önemli şahsiyetlerden biri olarak şöhret bulan Celâlüddîn es-Süyûtî ise yukarıda bahis konusu edilen *et-Takrîb ve't-teysîr* adlı muhtasar hadis usûlünü teşrih gayesiyle kaleme aldığı *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*'de dolaylı olarak İbnü's-Salâh'ın sistematüğini benimsemekle birlikte, önceki ulemâ tarafından altmış beş nev' hâlinde işlenen usûl konularının sayısını doksan üçe çıkarmak suretiyle yeni bir yöntem izlemiştir. Hadis ve mustalahu'l-hadîs ilimlerinin yanı sıra tefsir, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında da çok sayıda eser veren bu velûd âlim, 849/1445 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş ve ömrünün son yıllarını Nil nehri kıyısında inzivaya çekilerek geçirmiştir.⁷⁷ Hadis usûlüne dair meşhur ve mütedâvel kaynaklar arasında mümtaz bir mevkiye sahip olan *Tedrîbu'r-râvî*'yi, Nevevî'nin muhtasar ifadelerini açıklamak, konuları teferruatlı hâle getirmek ve müellifin ziyade ya da noksanlarına işarette bulunmak suretiyle daha önce benzeri

⁷⁶ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm b. el-Hasen el-İsnevî, *Tabakâtü's-ş-şâfi'iyye*, thk. Abdullah Muhammed Cubûrî, Riyad 1981, II, 511.

⁷⁷ Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvî* (Muhakkikin girişi), s. 10-14.

görülmemiş bir çalışma ortaya koyma amacına matuf olarak telif eden Süyûtî; ihtiyaç duyduğu yerlerde seleflerinin görüşlerini aktarıp bunları tahlil ederek usûl-i hadîs meselelerini küllî bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Söz konusu hususiyetleri dolayısıyla ‘*Ulûmu’l-hadîs*’in mütemmimi olarak itibara alınması icap eden bu üç eser, mu‘allak kavramının ıstılâhî çerçevesini belirleme ve mu‘allak hadislerle alâkalı meselelerin künhüne vâkıf olma hususunda kaynaklık etmeleri bakımından, bu çalışma açısından büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Eserlerini telifte İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*’sini esas almaları hasebiyle mu‘allak kavramını sahîh ve mu‘dal bahisleri içerisinde işleyen Zerkeşî, ‘Irâkî ve Süyûtî; kitaplarının sahîh hadis konusuna tahsis edilmiş bölümü kapsamındaki mu‘allak hadis ile ilgili kısımda her ne kadar *Sahîhu’l-Buhârî*’deki ta‘likâtı merkeze alan bir üslûp benimsemişlerse de, Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’inde yer alan mu‘allak rivâyetler üzerinde durmayı da ihmal etmemişlerdir. İbnü’s-Salâh *Sahîhu Müslim*’de oldukça az sayıda mu‘allak hadis bulunduğunu belirtmekle iktifa ettiği hâlde; sonraki müellifler söz konusu ta‘likâtın gerek sayısının gerekse kitap bünyesindeki yerlerinin tespitini lüzumlu görmüşler ve mukaddime hariç tutulduğunda Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’inde sadece, teyemmüm bâbında yer alan bir mu‘allak hadis⁷⁸ mevcut olduğunu dile getirmişlerdir.⁷⁹ Bu rivâyet hakkındaki mülâhazaların akabinde *Sahîhu’l-Buhârî*’deki ta‘likât üzerindeki tetkiklere geçiş yapan müellifler, ‘*Ulûmu’l-hadîs*’te bahsi geçmeyen birçok meseleyi ele alarak bunlarla alâkalı misâl ve mütalaalara geniş yer verirken, diğer taraftan bazı hususlara müteallik tenkitlerini arz etmişlerdir. Mu‘allak mefhûmuna dair meseleler, bahsi geçen kaynakların mu‘dal hadis başlığı altındaki bölümleri çerçevesinde de aynı doğrultuda işlenmekle birlikte, ta‘likin hakikatini ortaya koyan nitelikte genel değerlendirme ve tetkiklerin bu kısımda daha büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

⁷⁸ Söz konusu rivâyet, ‘Irâkî tarafından şu şekilde kaydedilmiştir:

وروى اللَّيْثُ بنُ سَعْدٍ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بنُ رَبِيعَةَ عن عَبْدِ الرَّحْمَنِ بنِ هَرْمَزٍ الأَعْرَجِ عن عَمِيرِ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ أَقْبَلْتُ أَنَا وِ عَبْدِ اللَّهِ بنِ يَسَارٍ مَوْلَى مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي الْجَهْمِ بنِ الْحَارِثِ بنِ الصَّمَةِ الأَنْصَارِيِّ فَقَالَ أَبُو الْجَهْمِ أَقْبَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وِ سَلَّمَ مِنْ نَحْوِ بَنِي جَمَلٍ الْحَدِيثِ.

⁷⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 232; ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-izâh*, s. 31; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 88.

Tenkitleriyle adından söz ettiren müteahhir ulemânın başında gelen ‘Irâkî, isnadının baş kısmı hazfedilerek ‘ذکر’, ‘روی’, ‘أمر’, ‘فعل’, ‘قال’ gibi cezm sîgaları ile nakledilen mu‘allak rivâyetlere misâl olarak getirdiği ‘قال عفان كذا’ ve ‘قال’ ‘قال القعنبی كذا’ ibareleri sebebiyle İbnü’s-Salâh’ı eleştirerek, Buhârî’nin ‘قال’ lafzını kullanarak kendi hocalarından naklettiği hadislerin mu‘allaka örnek teşkil edemeyeceğini öne sürmüştür. Zira ‘Irâkî, kendilerinden hadis semâ edilen şeyhlerden, semâa açıkça delalet etmeyen lafızlarla bile olsa yapılan nakillerin ittisâle hamledilmesi gerektiği kanaatindedir.⁸⁰ Öte yandan Zerkeşî ve Süyûtî bu itirazı haksız bularak, İbnü’s-Salâh’ın örneklendirmesinin son derece isabetli olduğunu çeşitli delillerle açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre Buhârî, örneklerle ortaya konulduğu üzere her iki şeyhinden bazen vasıtasız, bazen arada bir başka râvî bulunduğu hâlde hadis nakletmekte olduğundan; tahdîs veya ihbâr sîgası kullanmaksızın ‘قال’ lafzı ile aktardığı rivâyetler hususunda ittisâl kadar adem-i ittisâl de muhtemeldir.⁸¹ Binâenaleyh Buhârî’nin kendi şeyhlerinden ve bu edâ sîgasıyla yaptığı rivâyetlerin mutlak manada muttasıl olduğuna hükmetmenin imkânsızlığı anlaşılmalı beraber, Buhârî ile hocası arasında bir başka ismin yer alması durumunda isnadın baş tarafından bir râvî hazfedildiğinde bu rivâyetin mu‘allak kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte ‘Ulûmu’l-hadîs’in “Ma‘rifetü’l-mu‘dal” başlıklı bölümünde, bu izaha muhalif sayılacak nitelikte ifadelerin yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bahsi geçen kısımda, Buhârî’nin kendi şeyhlerinden ‘قال’ lafzı ile yaptığı nakillerin ta‘lîk olarak adlandırılmadığını açıkça belirten İbnü’s-Salâh; bu tür rivâyetlerin mu‘an’an hadis hükmünü hâiz bulunduğunu dile getirmektedir.⁸² Daha üst tabakalardaki râvîlerden yapılan ta‘lîk ile musannifin kendi hocasından aynı rivâyet lafızlarıyla hadis aktarması arasında ayırımı gitmek suretiyle ilk görüşünden rücû ettiği düşünülen İbnü’s-Salâh’ın bu doğrultudaki ibareleri, musannifin tedlîsten berî olması ve mülâkâtın sübûtu şartıyla bu türden rivâyetlerin ittisâli ifade eden ‘an‘ane çerçevesine dâhil edileceği şeklinde

⁸⁰ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 32.

⁸¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 235; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 90.

⁸² İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 46.

yorumlanmıştır.⁸³ Dolayısıyla Buhârî hakkında müdellislik ihtimalinden dahi bahsedilemeyeceğinin ulemâ tarafından yakînen bilindiği göz önüne alındığında, söz konusu rivâyetlerin şeyhten semâ edilmiş muttasıl hadislerden müteşekkil olduğu neticesine varmak mümkündür.

Ne var ki ‘Irâkî, bahsettiğimiz genellemenin her zaman geçerli olmadığını delilleriyle ortaya koyan beyanlarda bulunmaktadır. *Sâhîhu’l-Buhârî*’nin “Kitâbu’l-cenâiz” bölümünde Haccâc b. Minhâl > Cerîr b. Hâzim > el-Hasen > Cündeb tarîki ile nakledilen hadisi örnek gösteren ‘Irâkî, Buhârî’nin Haccâc b. Minhâl’den çok sayıda hadis işittiğini, fakat misâl olarak kaydedilen bu hadisi ondan bizzat duymadığı hâlde ‘قال’ lafzı ile ta’lik yoluyla rivâyet ettiğini söylemektedir. Buhârî’nin, aynı hadisi kitabın bir başka bâbında Haccâc ile kendisi arasında bir râvî daha bulunacak şekilde nakletmesini, söz konusu hadisi şeyhi Haccâc’dan semâ etmediğinin göstergesi kabul eden ‘Irâkî; ilmî ihtiyatı elden bırakmamak adına ‘الله أعلم’ kaydını düşmekle beraber, Buhârî’nin bu uygulamasını tedlîs olarak nitelendirmektedir.⁸⁴ Mamafih ‘Irâkî meseleye bir diğer zaviyeden bakmayı ihmal etmeyerek, Buhârî’nin bu hadisi Haccâc b. Minhâl’den münâvele yoluyla veya müzâkere esnasında almakla birlikte, Haccâc’dan nakilde bulunan bir başka şeyhten de sahîh bir yolla rivâyet etmiş olabileceği şeklinde farklı bir yorum getirmiştir. Böyle düşünüldüğü takdirde, Buhârî’nin bahsedilen tarzdaki uygulamalarının tedlîs olarak adlandırılması ihtimali ortadan kalkmaktadır. Esasında bu hadis hakkında, sırf cezm sîgası ile rivâyet edilmesi sebebiyle, söz konusu ihtimaller arasında fark gözetilmeksizin derhal sıhhat hükmü vermek de mümkündür.⁸⁵

Yukarıda belirtildiği üzere daha ziyade münekkitlik vasfıyla öne çıkmasına rağmen ‘Irâkî’nin zaman zaman, ‘*Ulûmu’l-hadîs*’e yöneltilen bazı itirazlara muterizin ismini vermeksizin cevaplar sunmak suretiyle İbnü’s-Salâh’ı müdafaa ettiği de görülmektedir. Nitekim ‘Irâkî, mu’allak senedlerin cezm sîgaları içermesini, rivâyetin izâfe edildiği râvîye nisbetinin sahîhliğine dair bir işaret

⁸³ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 53; ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 76; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 185.

⁸⁴ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 32, 76.

⁸⁵ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 76.

kabul ettiği hâlde temrîz sîgası ile yapılan ta'liklerin sahîh hükmü taşımadığını dile getirmesi sebebiyle tenkide uğrayan İbnü's-Salâh'ın, bu ifadeleriyle kastettiği asıl manayı açıklamak suretiyle esasında müstakil bir mesele olarak ele alınması gereken bir mahiyete sahip cezm ve temrîz sîgaları konusuna dair izahatta bulunmuştur. Bahsi geçen ibareden, sırf temrîz sîgası ile nakledilmelerinden ötürü rivâyetlerin katî surette zayıflığına hükmedilmesi gerektiği gibi bir anlam çıkarılamayacağını vurgulayan 'Irâkî'ye göre İbnü's-Salâh, kesinlik belirtmeyen temrîz sîgalarının zayıf hadis naklinde olduğu kadar sahîh hadis naklinde de kullanılabileceği kanaatini taşıdığı için bu tür bir tefrike başvurmuştur. Zayıflık ve sihatin aynı anda muhtemel bulunması dolayısıyla, sadece temrîz sîgaları ile nakledilip kitabın başka bir yerinde müsned şekline rastlanmayan *Sahîhu'l-Buhârî* ta'likâtının hükmü hakkında ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemenin daha evlâ olduğunu dile getirerek İbnü's-Salâh'ın düşüncesine katılan 'Irâkî, bu hususta itiraza mahal bulunmadığının altını çizmiştir.⁸⁶ Aynı mevzuya temas eden Zerkeşî ise, İbnü's-Salâh'ın eleştirildiği noktaları beyan etmesinin akabinde *el-Câmi'u's-sahîh*'teki mu'allak hadislerin hükmüne dair muhtelif görüşleri iktibas ederek bunları mukayeseli bir tarzda değerlendirmenin yanı sıra; temrîz sîgası ile naklettiği her şeyin Buhârî'ye göre mutlak manada zayıf olduğu şeklinde bir genelleme yapmayı doğru bulmadığını dile getirerek, kesinlik bildirmeyen rivâyet lafızlarıyla nakledilen bazı hadislerin aslında sahîh hükmü taşıdığına delâlet eden misâllere yer vermiştir.⁸⁷

Kısaca değinmekle yetindiğimiz bu tartışmaların bir muktezası olarak, esasında hadis usûlü ilmi kapsamındaki mühim meselelerden biri sayılan cezm ve temrîz sîgalarının mahiyeti ve kullanımı hususu ile alâkalı umûmî nitelikte malumât aktaran müellifler, buradan hareketle Buhârî'nin naklettiği mu'allak rivâyetler hakkında birtakım tespitlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda 'Irâkî, sahîh hadislerin ta'lik yoluyla aktarılma istenilmesi hâlinde kesinlik bildiren cezm sîgalarının istimâlinin esas olduğunu vurgulamakla birlikte; Buhârî'nin, hadisi ihtisâr ettiği veya mana ile rivâyeti yeğlediği durumlarda sahîh hadisleri temrîz

⁸⁶ 'Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 33.

⁸⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 236-245.

sîgasıyla naklettiğini dile getirmektedir.⁸⁸ Buhârî'nin, hadisi kısaltarak ve lafızlarını değiştirerek rivâyet etmenin cevâzı hususundaki ihtilaftan ötürü böyle bir yola başvurduğunu öne süren 'Irâkî'nin bu ifadeleri, *en-Nüket* müellifi Zerkeşî tarafından anlamsız bulunarak sert biçimde eleştirilmiştir.⁸⁹ İctihâdî meseleler olması hasebiyle ihtisâr ve mana ile rivâyetin, bunların câiziyetine inanan musannifler nezdinde herhangi bir zayıflık veya şüpheyne sebebiyet vermemesi dolayısıyla, temrîz sîgası kullanmayı zaruri kılan unsurlardan olmadığını kaydeden Zerkeşî; Buhârî'nin, kısaltarak veya lafızlarını değiştirerek kitabına aldığı hadislerde de cezm sîgası kullandığını ispatlayan çok sayıda örnek serdetmiştir.⁹⁰ Buna rağmen Süyûtî'nin de, ta'likte temrîz sîgası kullanılmasının nedenleri hakkındaki mülâhazaları esnasında, Buhârî'nin sahîh hadisleri mana ile rivâyet etmek istediğinde temrîz lafızları kullandığını ifade etmek suretiyle 'Irâkî'nin görüşüne katılması dikkat çekmektedir.⁹¹

'Irâkî'nin bu bağlamdaki bir diğer tespiti ise, Buhârî'nin sahîh bir rivâyete sahîh olmayan bazı unsurlar eklediğinde temrîz sîgası kullanmayı tercih ettiği şeklindedir. Zira temrîz sîgalarının zayıf hadiste olduğu kadar sahîh hadis naklinde de istimâli mümkün iken, cezm sîgalarının kullanımı yalnızca sahîh rivâyetlerin naklinde caizdir. Dolayısıyla Buhârî, içerisinde sıhhat şartlarını taşımayan bazı unsurlar barındıran mu'allak hadisleri hangi rivâyet lafızları ile nakledeceği noktasında son derece titiz davranmaktadır. 'Irâkî buradan hareketle, Buhârî'nin kitabının bir yerinde mu'allak olarak tahrîc ettiği rivâyeti bir başka bölümde mevsûl olarak ve bazı râvîleri değiştirerek tekrar nakletmesi durumunu, gerek mu'allak gerekse mevsûl isnadın sahîh kabul edilmesi gerektiği fakat ikinci senedin sıhhat açısından diğerinden daha kuvvetli olduğu yönündeki bir izahla açıklığa kavuşturmuştur. Filhakika müellif bu vesileyle, aynı rivâyeti seneddeki bazı isimleri değiştirip tekrar nakletmesini gerekçe göstererek Buhârî'ye vehim ve galat nisbet eden birtakım münekkitlere cevap vermiş olmaktadır. Zaten

⁸⁸ 'Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 33-34.

⁸⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 245.

⁹⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 246.

⁹¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 92.

Buhârî'nin, söz konusu rivâyeti cezm sîgası ile ta'lik ettiği dikkate alındığında, mevsûl ve mu'allak senedlerden her ikisinin de sıhhatine kesin biçimde hükmedilebilmektedir.⁹²

'*Ulûmu'l-hadîs*'te İbnü's-Salâh'ın, Buhârî'nin sıhhat şartlarına katî surette uymayan ta'likâta örnek olarak serd ettiği rivâyetler bağlamında daha önce bahsi geçen, *ما يُذَكَّرُ فِي الْفَخْدِ* şeklindeki bâb başlığının devamında İbn Abbâs > Cerhed > Muhammed b. Cahş tarîkiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen "*الْفَخْدُ عَوْرَةٌ*" hadisi ve gusûl bölümünde bâb başlığı olarak yer alan *عَنْ أَبِيهِ عَنْ* "وقال بهز بن حكيم عن أبيه عن" şeklindeki rivâyet üzerinde duran Zerkeşî ise, İbnü's-Salâh'ın bu tespitini, söz konusu hadislerin kendilerine dayandırıldığı şahıslardan sahîh bir yolla gelmesi dolayısıyla senedlerdeki ta'likin de sahîh olduğu, fakat isnadların mezkûr kısımlarının Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığı şeklinde tafsil etmektedir. Aynı misâller üzerindeki muhtelif değerlendirmelere de atıfta bulunan Zerkeşî farklı bir yorum olarak, Buhârî'nin asılları itibariyle sahîh ve müsned olan rivâyetleri ta'lik etmekle birlikte, kendi kitabının şartlarını taşıyan ve taşımayan hadisler arasındaki ayırımı dikkat çekmek maksadıyla ta'lik yoluna başvurduğunu aktarmaktadır.⁹³

Mu'allak hadis mefhûmu ve buna müteallik meseleleri daha farklı bir tertip üzere ele alan Süyûtî ise, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki mu'allak hadislerin sayısına dair verdiği bilgilerin ardından; 'ذَكَرَ', 'رَوَى', 'أَمَرَ', 'فَعَلَ', 'قَالَ' gibi cezm sîgalarından biri ile nakledilen mu'allak rivâyetleri Buhârî'nin şartlarına mülhak olanlar, Buhârî'nin şartlarına mülhak olmayanlar, hasen ve ihticâca elverişli olanlar, isnadındaki hafif bir inkitâ' sebebiyle zayıf olanlar şeklinde sıhhat açısından dört kısımda incelemektedir.⁹⁴

Bu minvalde müellif öncelikle, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki tek mu'allak hadis olup teyemmüm bâbında yer alan rivâyeti kaydetmek suretiyle konuya girmesinin akabinde; *Sahîhu'l-Buhârî*'de rastlanan mu'allak rivâyetlerin

⁹² 'Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 35.

⁹³ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 252-253.

⁹⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 90-92.

ekserisinin kitabın bir başka bölümünde mevsûl olarak da tahrîc edildiğini belirterek, bu kabilden ta‘liklerin tekrardan kaçınma ve hadisi ihtisâr maksadıyla yapıldığı tespitinde bulunmaktadır. Daha evvel tetkik ettiğimiz usûl kaynaklarında yer almayan bir bilgiyi de burada paylaşan Süyûtî, Buhârî'nin sadece mu‘allak olarak tahrîc etmekle yetinip kitabının başka bir yerinde mevsûl biçimine yer vermediği hadislerin sayısını yüz altmış olarak belirlemiştir. Söz konusu yüz altmış mu‘allak hadisin, Şeyhu'l-İslâm lakabıyla anılan İbn Hacer el-Askalânî tarafından kaleme alınan *et-Tevfîk* adlı eserde mevsûl senedleriyle birlikte kaydedildiğini dile getiren müellif, ayrıca İbn Hacer'in ta‘likâtın tamamını *Tağlîku't-ta'lik* ismini verdiği hacimli bir kitapta isnadlı olarak zikrettiği ve daha sonra bu kitabı *et-Teşvîk ilâ vasli'l-mühim mine't-ta'lik* adıyla ihtisâr ettiği bilgisini vermektedir.⁹⁵

Cezm sîgalarının yalnızca sıhhati hususunda kesinlik bulunan hadislerin rivâyetinde kullanılmasına cevaz verildiği göz önüne alındığında, cezm sîgası ile nakledilen ta‘likâtın musannif nezdinde sahîh olduğu neticesine ulaşmak imkân dâhilinde ise de; Süyûtî'ye göre bu vasıftaki hadislerin sıhhatine mutlak manada hükmetmek ancak senedin mevcut kısmı üzerinde yapılacak incelemelerden sonra mümkündür. Bu doğrultudaki tetkikler sonucunda *Sahîhu'l-Buhârî*'de cezm sîgaları ile ta‘lik edilen rivâyetlerin; Buhârî'nin şartlarına mülhak olanlar, Buhârî'nin şartlarına mülhak olmayanlar, ihticâca elverişli ve hasen olanlar, isnadındaki hafif bir inkitâ‘ sebebiyle zayıf olanlar şeklinde tasnif edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.⁹⁶ Süyûtî bu kısımların her biri hakkında misâllerden de faydalanmak suretiyle şümulü açıklamalarda bulunmanın yanı sıra, Buhârî'nin ta‘lik yolu ile hadis naklini tercih etmesinin sebeplerine dair tespitlerde bulunmaya çalışmıştır. Buna göre Buhârî, sahîh olmakla birlikte kendi kitabının şartlarına uyan müsned hadisler seviyesine ulaşamamış rivâyetleri; o hadislerin yerini tutacak mevsûl rivâyetlere kitabın çeşitli bölümlerinde yer vermesi, bunları şeyhinden semâ etmemesi veya müzâkere esnasında işitmesi veya semâ konusunda şüpheye düşmesi gibi nedenlerden ötürü mu‘allak olarak

⁹⁵ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 89.

⁹⁶ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 89.

nakletmektedir. İkinci kısmı teşkil eden hadisler ise başka muhaddisler tarafından sahîh kabul edilmekle birlikte Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımayan rivâyetlerdir ki, Buhârî bunlar ile kitabının aslını vücuda getiren müsned rivâyetlerin tefrikini sağlamak amacıyla matuf olarak senedlerin baş tarafını hazfetme yoluna gitmiştir. Hasen veya isnadındaki hafif bir inkıtâ‘ sebebiyle zayıf olan mu‘allak rivâyetler hususunda ise Buhârî'nin, hadisin o şeyhten geldiğinin muhaddisler tarafından bilinmesi sebebiyle kendi şeyhinin ismini isnaddan düşürmüş olması ihtimali söz konusudur.⁹⁷

‘رُوي‘، ‘يُذكر‘، ‘يقال‘، ‘رُوي‘، ‘ذُكر‘ gibi temrîz ifadelerinin zayıf hadis rivâyetinde de kullanılması sebebiyle, bu lafızlardan biri ile nakledilen mu‘allak hadislerin, sözün kendisine nisbet edildiği şahıstan sahîh bir biçimde geldiğine hükmetmenin imkânsız olduğunu vurgulayan Süyûtî, Buhârî'nin ta‘likte temrîz sîgası kullanmasının nedenleri üzerinde mütalaalarda bulunmuştur. Müellifin bu bağlamdaki tespitlerine göre Buhârî mana ile rivâyet ettiğinde, hadis kendi şartlarına uymadığında veya hadise sahîh olmayan bazı unsurlar eklediğinde sahîh hadisleri temrîz sîgası ile ta‘lik etmektedir.⁹⁸ Önceki sayfalarda aktarılan malumâtta hatırlanacağı üzere bu izah, ‘Irâkî’nin sahîh hadis rivâyetinde temrîz sîgalarının istimâline dair tespitleri ile paralellik arz etmektedir.⁹⁹ Öte yandan Buhârî'nin, hasen mertebesinde bulunan veya zayıf hadisleri mu‘allak olarak rivâyet etmesi durumunda da hadisin izafe edildiği râvîye aidiyeti noktasında bir hüküm belirtmeyen temrîz sîgalarını kullandığı belirtilmektedir.

Diğer taraftan Süyûtî, gerek rivâyetin sübûtu hakkında kesinlik ifade eden cezm sîgalarından biriyle gerekse ekseriyetle zayıf hadis naklinde kullanılan temrîz sîgalarıyla nakledilen bütün ta‘likâtın, *Sahîh* diye adlandırılmış bir kitapta tasnif edilmiş olmaları mucibince hüküm açısından sahîh asıllara dayandığı yönünde zann-ı gâlip bulunduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰⁰ Söz konusu zann-ı gâlip doğrultusunda ve yalnızca sahîh hadisleri bir araya getirmek maksadıyla tasnif

⁹⁷ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 90-91.

⁹⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 92-93.

⁹⁹ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 35.

¹⁰⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 95.

edilmiş olmasına binâen, *Sahîhu'l-Buhârî*'deki bütün rivâyetler hakkında bâb başlıklarında veya iştişhâd makamında getirilenler ile bâbların asıl mevzusunu teşkil edenler arasında ayırım gözetmeksizin sahîh hükmü verilmesi gerektiği kanaatini taşıyan bazı âlimler; senedinin baş tarafından birkaç râvîsi hazfedilen mu'allak hadisleri *el-Câmi'u's-sahîh*'in aslî muhtevası haricinde değerlendirmesi cihetinden İbnü's-Salâh'a itirazda bulunmuşlardır.¹⁰¹ Bu itiraz, her ne kadar İbnü's-Salâh'ın yaklaşımının mezkûr eserindeki her şeyin sahîh olduğunu açıkça dile getiren Buhârî'nin sözlerinin hilâfına olduğu fikrine dayanmakta ise de; bahsi geçen kaidenin bilhassa sıhhati noktasında icmâ edilmiş hadisleri şâmil bulunduğunu düşünen müellifler tarafından pek dikkate alınmamıştır.¹⁰² Zira kaynaklarda yer alan malumâtın tetkiki neticesinde anlaşıldığı kadarıyla ulemânın genelinin kabul ile telakki ettiği kanaat, *el-Câmi'u's-sahîh* gibi sıhhati iltizâm edilen bir musannefte kayıtlı bulunan mu'allak hadislerin asılları itibariyle sahîh hükmü taşıdığı yönündedir.

Eserinin mu'dal hadise münhasır kısmında ta'likin hakikatine dair bilgiler verdiğini belirten Süyûtî, "senedin baş tarafından peş peşe olmak kaydıyla bir veya birkaç râvî hazfedilerek, hadisin mahzûf kısmın üstündeki râvîye dayandırılması" şeklinde tanımladığı ta'lik kavramının yalnızca cezm sîgası ile nakledilen rivâyetleri kapsayan bir ıstılah olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır.¹⁰³ Zira ilkin İbnü's-Salâh tarafından dile getirilen ve Nevevî tarafından da tekrarlanan bu kanaat, vâkıyı doğru yansıtmamaktadır. Nitekim müellifler bu noktada, müteahhir âlimlerden pek çoğunun cezm ifadesi içermeyen rivâyetleri de ta'lik diye isimlendirdiğini beyan etmiş; ayrıca mezkûr açıklamalarını delillendirmek üzere Ebû'l-Haccâc el-Mizzî'yi (v. 742/1341) örnek göstermişlerdir. Zira el-Mizzî'nin, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* adlı eserinde¹⁰⁴, temrîz sîgasıyla rivâyet edilen bazı Buhârî hadislerini ta'lik olarak

¹⁰¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 254.

¹⁰² Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 254.

¹⁰³ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 184.

¹⁰⁴ Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdîrahmân el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, tsh. Abdüssamed Şerâfeddîn, Beyrut ts., I-XIV.

vasıflandırdığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Öte yandan ‘Irâkî, çok sayıda hadis hafızının ta‘lîk meczûm ve ta‘lîk gayr-i meczûm şeklindeki ifadeleri Buhârî hadisleri hakkında kullandığını vurgulamakla birlikte, mezkûr ıstılâhî kullanımların yeni sayılabileceğini de sözlerine eklemiştir. Binâenaleyh ‘Irâkî tarafından altı çizildiği üzere, temrîz sîgası ile gelen isnadsız rivâyetlerin mu‘allak kapsamında değerlendirilmesinin, esasında İbnü’s-Salâh sonrası dönemle alâkalı bir husus olduğu dikkate alındığında, yukarıda bahsi geçen ifadeleri sebebiyle İbnü’s-Salâh’ı tenkit etmek doğru bir tutum olmasa gerektir.¹⁰⁶

Tedribu’r-râvî’yi, Nevevî’nin *et-Takrîb ve’t-teysîr*’i üzerine kaleme alması hasebiyle, konuların işlenişinde Nevevî’nin ve dolaylı olarak da İbnü’s-Salâh’ın tertibini takip eden Süyûtî; her ne kadar bu itibarla mu‘allak mefhûmunu kitabın “sahîh” ve “mu‘dal” başlıkları altında incelemiş ise de, bu üslûbu uygun bulmadığını açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁷ Zira kendisi ta‘lîkin genel özelliklerine dair malumâtın sunulduğu üçüncü fer‘i noktalarken, mu‘allak ıstılâhının hadis usûlü eserlerinde ne şekilde yer aldığı hususunda kısa bir değerlendirmede bulunarak; mu‘allak hadis ve ta‘lîk ile alâkalı bütün meseleleri ‘Irâkî’nin yaptığı şekilde sahîh hadis bölümünde bir araya getirmenin nisbeten daha münasip olduğunu belirtmiştir. Elbette burada kastedilen, ‘Irâkî’nin *et-Takyîd ve’l-îzâh*’ı değil, çalışmanın müteakip bölümünde tetkik edilecek olan *Fethu’l-muğîs bi şerhi elfiyyeti’l-hadîs* adlı eseridir. Öte yandan Süyûtî’ye göre mu‘allak hadis konusunda en güzel tertip, bu mevzuya müstakil bir nev‘ tahsis eden İbn Cemâ’a’ya aittir. Nitekim kendisinin *el-Menhelu’r-ravî fî tavzihi ‘Ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî* adlı eseri ve bu eserinde mu‘allak ıstılâhını ele alış biçimi hakkında tafsilâtı bilgi ilerleyen sayfalarda sunulacaktır.

B. Mu‘allak Kavramının Sahîh Bahsi İçerisinde Ele Alındığı Eserler

Müteahhirûn döneminde, İbnü’s-Salâh’ın tertibi üzere telif edilen çok sayıda hadis usûlü eserinde, “Sahîh” ve “Mu‘dal” başlıkları altında müteferrik vaziyette kaydedilmiş olarak karşımıza çıkan mu‘allak mefhûmu; usûl-i hadîs konularını

¹⁰⁵ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 78; *Süyûtî, Tedribu’r-râvî*, s. 184.

¹⁰⁶ ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 79.

¹⁰⁷ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 185.

nisbeten farklı bir nizam doğrultusunda işleyen bazı müellifler tarafından, ta'lik ve mu'allak ıstılahları ile ilgili mevzuların derli toplu bir biçimde sunulması ve böylece meseleyi küllî bir bakış açısıyla değerlendirmeye tâbi tutma imkânının sağlanması maksadıyla kitapların sahîh hadise münhasır bölümleri dâhilinde ele alınmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere mu'allak kavramının müstakil bir hadis usûlü konusu mahiyetinde mütalaa edilmeksizin sahîh hadis kapsamındaki bir alt başlık mesabesinde ele alınması, esasında ta'lik olgusunun, *Sahîhayn*'ın bir hususiyeti olarak görülmesi dolayısıyla sahîh kavramı ile yakından alâkalı telakki edilmesinden ileri gelmektedir. Nitekim çalışmanın bu bölümüne kaynaklık eden eserlerin, *'Ulûmu'l-hadîs*'in sistematığına benzer tarzda hadislerin öncelikle sahîh, hasen ve zayıf şeklinde üç kısma ayrılması esasî üzere telif edilmiş olmalarıyla birlikte; sahîh hadise mahsus kısımlarında, ta'lik mefhûmu da aralarında olmak üzere konuyla irtibatı bulunduğu düşünülen muhtelif hususlara dair alt başlıklara yer verilmesi, kurulan bu alâkanın bir neticesidir. Sahîhin mertebeleri, sıhhat bakımından hadis kitaplarının en üstünü, müstahrecler, mutemed kitaplardan hadis nakli, esahhu'l-esânîd gibi sahîh hadisle doğrudan alâkalı müteaddit bahislere tahsis edilen bu fer'î kısımlardan biri kapsamında işlenen mu'allak kavramı; muhtevasının genişliği hasebiyle söz konusu eserler bünyesinde azımsanmayacak bir yekûn tutmaktadır.

Bu vasıftaki mütedâvel usûl-i hadîs kaynakları sadedinde ilk sırayı, daha evvel *et-Takyîd ve'l-îzâh li mâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eseri bağlamında kendisinden bahsettiğimiz Zeynüddîn el-'Irâkî'nin, kendi manzûmesine yazdığı şerhten ibaret olan *Fethu'l-muġis bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* almaktadır. Ehlince bilindiği üzere, İslâmî ilimleri bin beyitten müteşekkil manzûmeler içerisinde ele alma geleneği, hadis usûlü ilmine biri 'Irâkî diğeri ise Süyûtî'ye ait olmak üzere iki mühim *Elfiyye* kazandırmıştır. İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadîs*'ini *et-Takyîd ve'l-îzâh* adıyla şerh eden 'Irâkî, buna ilaveten hadis usûlü mevzularının kolayca ezberlenebilmesini sağlamak amacıyla 1002 beyitlik bir özet kaleme alarak, Medine'de tamamladığı bu çalışmasına *Tebşiratü'l-mübtedî ve tezkiratü'l-müntehî* ismini vermiştir. Muhtasar ve müfid ibareleri dolayısıyla hadis talebeleri arasında büyük rağbet gören *Elfiyye*, ilerleyen

dönemlerde başta kendi müellifi olmak üzere birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.

Hadis ilminin ehemmiyetine binâen, yazdığı manzûmeyi vâzih hâle getirerek ilim ehlinin ondan istifade imkânını artırmayı arzu eden ‘Irâkî *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti’l-hadîs*’inde; beyitlerde mücmel ifadelerle anlattığı usûl konularını mufassal bir biçimde beyan etmenin yanı sıra, farklı görüşlerin mukayesesini yapmak ve önemli noktalarda misâller üzerinden izahta bulunmak suretiyle kayda değer bir hadis usûlü eseri meydana getirmiştir. Konuların işlenişi hususunda büyük ölçüde İbnü’s-Salâh’ın tertibine tâbi olmak suretiyle *Elfiyye*’yi, müstemil bulunduğu beyitlerin muhtevasını yansıtan başlıklar kullanarak farklı uzunluktaki bölümlere ayıran müellif; bu beyitleri tasrih ettiği *Fethu’l-muğîs*’te de aynı sıralamayı benimsemiştir. Bununla birlikte mezkûr eser, dâhilinde ele alınan usûl bahislerinin sadece altmış beş nev’ hâlinde işlenmeyip bilakis muhtelif ve müteaddit başlıklar altında mütalaa edilmesi yönüyle ‘*Ulûmu’l-hadîs*’ten ayrılmaktadır. On beyitten müteşekkil bir girizgâhın akabindeki “Aksâmu’l-hadîs” adlı bölümde, hadislerin usûl âlimleri tarafından sahîh, hasen ve zayıf şeklinde taksime tâbi tutulduğunu belirterek sahîh hadisi tanımlamakla başlayan ‘Irâkî; bu bağlamdaki fer‘î meseleleri altı başlık hâlinde tetkik ederek, bunların beşincisini ta‘lîk konusuna tahsis etmiştir.

Bu meyanda *Elfiyye*’yi şerh ederek hadis usûlü kitâbiyâtına önemli bir eser kazandıran bir diğer müellif, hadis ilmi sahasındaki şöhretinin yanında tarihçi kimliği ile de tanınan Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî’dir (v. 902/1497). Fıkıh, tefsir, şiir, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda da derin bilgi sahibi olduğu bilinen Sehâvî; 832/1428 yılında Kâhire’de doğmuş ve erken yaşlardan itibaren dönemin önemli simalarının rahle-i tedrisinden geçmiştir. Evinde ve mescidlerde verdiği derslerin yanı sıra Kâhire’nin birçok medresesinde hadis okutup imlâ meclisleri düzenleyen Sehâvî’nin ilmî hayatının şekillenmesinde özellikle hocası İbn Hacer el-Askalânî’nin (v. 852/1448) büyük

katkısı olmuştur.¹⁰⁸ Ehl-i hadîs arasında *el-Makâsîdû'l-hasene* adlı eseriyle de şöhret kazanan müellif,¹⁰⁹ 'Irâkî'nin *Elfiyye*'sini yine 'Irâkî'nin kitabının adıyla şerh ederek *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*'i kaleme almıştır. Bu hacimli eserinde, ele aldığı meselelere çeşitli zaviyelerden bakarak yeni yorumlar getirmesi yönüyle dikkat çeken Sehâvî; yaptığı iktibaslar, serd ettiği misâller ve muhtelif görüşler üzerinde gerçekleştirdiği etraflı tetkikler vasıtasıyla mustalahu'l-hadîs konularını tüm cihetleriyle incelemeye çalışmıştır. Müellif her ne kadar mevzuların işlenişinde 'Irâkî'nin *Fethu'l-muğîs*'indeki tertibâtı aynen muhafaza etmekte ise de, içerdiği malumât itibariyle esas aldığı kitaptan bağımsız olarak değerlendirilmesi mümkün bir eser ortaya koymuştur. Aynı manzûmenin şerhi olmaları hasebiyle bölümlerin isimlendirilmesi noktasında 'Irâkî'nin mezkûr eseri ile ayniyet arz eden *Fethu'l-muğîs*, aynı zamanda mu'allak hadis bahsinin ele alındığı yer bakımından da onun bir mümâsilidir.

Mu'allak hadis kavramının sahîh bahsi içerisinde ele alındığı müteahhir hadis usûlü kaynaklarından bir diğeri, el-Emîr es-San'ânî ismiyle maruf Ebû İbrâhîm 'İzzüddîn Muhammed b. İsmâ'îl (v. 1182/1768) tarafından kaleme alınan *Tavzîhu'l-efkâr li me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*'dır. 1099/1688 senesinde San'ânî'nin güneyindeki Yerîm şehrine bağlı Kehlân'da dünyaya gelen ve başta hadis olmak üzere çeşitli ilimleri tahsil eden müellif bu eserin yanı sıra, İbn Hacer'in ahkâm hadislerini ihtiva eden *Bulûğu'l-merâm* adlı musannefi¹¹⁰ üzerine yazdığı *Sübülü's-selâm* isimli şerh¹¹¹ vesilesiyle de hadis ilmi sahasında şöhret bulmuştur.¹¹² *Tavzîhu'l-efkâr*'ı Ebû Abdillâh 'İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr'in (v. 840/1436) *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr* adlı hadis usûlü kitabına şerh olarak telif eden el-Emîr es-San'ânî, bu eserin hadis ilmiyle iştiğâl

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut ts., II, 185-187.

¹⁰⁹ Sehâvî, *el-Makâsîdû'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Huşt, Beyrut 1985.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Bulûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, thk. Safiyyurrahmân Mübârekpûrî, Riyad 1992.

¹¹¹ el-Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûği'l-merâm*, tsh. Fevâz Ahmed ez-Zemerlî, Beyrut 1987, I-IV.

¹¹² Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, II, 133-139.

edenlerin müstağnî kalamayacağı bilgiler içerdiğini dile getirmektedir.¹¹³ Usûl kaynaklarında mu‘allak kavramı sadedinde istifade ettiğimiz diğer müteahhir mustalahu’l-hadîs eserlerine nazaran oldukça geç bir dönemde yazılan *Tavzîhu’l-efkâr*; müellifin önceki ulemânın görüşlerine geniş yer vererek bunlar üzerinde ayrıntılı tetkiklerde bulunması, diğer hadis usûlü müelliflerinin sözlerini izah ederek gerektiğinde tashih veya tenkit yoluna gitmesi, konuların pek çok alanla bağlantısını kurması ve hemen her mevzuda kendi görüşlerini de dile getirmesi hususiyetleri ile nazar-ı dikkati celbeden bir kaynak olma hüviyetine sahiptir.

Esas aldığı *Tenkîhu’l-enzâr*’da hadis usûlü konularının nev‘, fasıl veya bâblara ayrılmaması ve başlık kullanılmamasına rağmen müellif, her bir usûl bahsine “mes’ele” adını vermiş ve bunları muhtevaya mütenasip başlıklarla mukayyet hâle getirmiştir. ‘Irâkî ve Sehâvî’ nin bahsi geçen müellefâtına benzer şekilde *Tavzîhu’l-efkâr*’da da ilk mesele olarak hadisin kısımları konusu ele alınıp sahîh hadisin tarifi verilmekte ve akabinde esahhu’l-esânîd, sahîh hadisleri derleyen ilk musannif, *Sahihayn* hadislerinin adedi gibi sahîh hadis kapsamına giren çeşitli hususlar müstakil meseleler niteliğinde işlenmektedir. Bu müstakil meselelerin on birincisini mu‘allak hadis ve ta‘like dair malumâta tahsis eden el-Emîr es-San‘ânî, “Şeyhân’ın senedli olarak naklettiği veya ta‘lik ettiği rivâyetlerin hükmü” şeklindeki bölüm başlığından da anlaşıldığı üzere konuyu Buhârî ve Müslim’in *el-Cami’u’s-sahîh*’lerini merkeze alan bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Gerek ‘Irâkî ve Sehâvî’ nin *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti’l-hadîs*’lerinde gerekse *Tavzîhu’l-efkâr*’da İbnü’s-Salâh’ın görüşlerine yoğun bir biçimde yer verilmekle birlikte; nisbeten müteahhir bir asırda yaşamış olması yönüyle diğerlerinden ayrılan el-Emîr es-San‘ânî, İbnü’s-Salâh sonrası döneme ait daha fazla sayıda kaynaktan yararlanma imkânı elde etmiştir. Bilhassa ta‘lik ile ilgili hususlardan bahsederken Zeynüddîn veya ez-Zeyn ismiyle ‘Irâkî’yi sıklıkla anan *Tavzîhu’l-efkâr* müellifi bu bağlamda, çalışmanın önceki bölümünde zikri geçen *et-Takyîd ve’l-îzâh*’a olduğu kadar burada tetkik edilecek olan *Fethu’l-muğîs*’e de birçok defa atıfta bulunmaktadır.

¹¹³ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavzîhu’l-efkâr*, I, 1.

‘Irâkî’nin söz konusu eseri mu‘allak ıstılahının hangi zaviyeden ele alındığı noktasında tespitte bulunmak üzere incelendiğinde, sahîh hadis mevzusu kapsamındaki bir alt başlık mesabesinde bulunan “*Sahîhayn* ve ta‘lîkin hükmü” ismi altında yedi beyit kaydedildiği ve bu beyitlerin şerhi bağlamında öncelikle, Buhârî ve Müslim’in muttasıl isnadla rivâyet ettiği hadislerin sıhhat derecesine müteallik mülâhazalara yer verildiği görülmektedir. Bu meyanda, *Sahîhayn*’daki senedi muttasıl rivâyetlerin katî surette sahîh hükmü taşıdığını belirten müellif; bu hususu İbnü’s-Salâh’ın, Buhârî ve Müslim’in *el-Cami‘u’s-sahîh*’lerinde muttasıl isnadla tasnif ettikleri hadislerin yakînî ve nazarî ilim gerektirdiğine dair ifadeleriyle delillendirmiştir.¹¹⁴ Her ne kadar İbnü’s-Salâh, hatadan masum olduğu sünnetten karinelerle sabit olan ümmetin kabul ile telakki ettiği rivâyetlerin mutlak manada sahîh olması gerektiği fikrinden hareketle beyan ettiği bu görüş sebebiyle, tevâtür seviyesine ulaşmadığı müddetçe hadislerin zan ifade ettiği kanaatini taşıyan bazı muhakkik âlimlerce eleştirilmişse de; usûl kitaplarında, söz konusu görüşün selef âlimleri ve muhaddislerin cumhûru tarafından ikrâr edildiğini ortaya koyan izahlar mevcuttur. Nitekim ‘Irâkî’ye ittibâen *Fethu’l-muğîs*’inde “*Sahîhayn* ve ta‘lîkin hükmü” başlığı altında ilkin bu meseleyi ele alan Sehâvî, farklı âlimlerden iktibas ettiği telakkilerden yola çıkarak, ümmetin bir hadisin sıhhati hususundaki icmâmın isnaddan daha kuvvetli olduğu neticesine varmıştır.¹¹⁵ Benzer şekilde el-Emîr es-San‘ânî, Şeyhân’ın senedli olarak veya ta‘lîk yoluyla naklettiği rivâyetlerin hükmüne ilişkin tetkiklere ayırdığı bölümün bidayetinde İbnü’s-Salâh’ın mezkûr kavlini aktarmakta ve akabinde çok sayıda farklı görüşe atıfta bulunmak suretiyle mevzuyu muhtelif veçhelerden oldukça etraflı bir biçimde değerlendirmektedir. Bununla birlikte müellif herhangi bir kesin neticeye varmaksızın, bahis konusu mevzunun hassas ve ihtilaflı bir mesele olduğuna dikkat çekmekle yetinmiştir.¹¹⁶

Muttasıl senede sahip rivâyetler hakkındaki bu mülâhazaların ardından, Buhârî ve Müslim’in *el-Cami‘u’s-sahîh*’lerinde isnadının baş kısmı hazfedilmiş

¹¹⁴ ‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 29.

¹¹⁵ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 94.

¹¹⁶ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavzîhu’l-efkâr*, I, 126.

bazı hadislerin bulunduğunu belirterek asıl konumuz olan ta‘like geçen ‘Irâkî; *Sahîhu Müslim*’de yer alan tek mu‘allak rivâyeti “أقبل رسوا الله من نحو بئر جمل” şeklinde serd ederek, kitabın mukaddimesi hariç tutulduğunda, mevsûl şekli tahrîc edilmeksizin sadece ta‘lik yoluyla aktarılan tek *Sahîhu Müslim* hadisinin bu rivâyet olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁷ Müellifin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, esasında Müslim’in *el-Cami‘u’s-sahîh*’inde daha fazla mu‘allak hadis mevcut bulunmakla birlikte, bunların biri dışındaki rivâyetlerin tamamı kitabın muhtelif yerlerinde muttasıl senedleriyle beraber kaydedilmiştir. Nitekim Müslim’in toplam ta‘likâtının sayısı on iki olarak belirlenmiş, fakat bunların on bir tanesinin mevsûl rivâyetine kitabın hiçbir yerinde rastlanmamıştır.¹¹⁸

Akabinde ‘Irâkî, rivâyette kullanılan lafızlara göre mu‘allak hadisleri genel bir taksime tâbi tutarak hüküm açısından değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda cezm sîgası ile ta‘lik edilen rivâyetlerin, mahzûf kısımdan sonraki ilk isme ya da bir diğer ifadeyle hadisin kendisinden ta‘lik edildiği râvîye nisbetinin sahîh olduğu dile getirilmekle birlikte; bu nitelikteki mu‘allak hadisler hakkında mutlak manada sahîh hükmü verilebilmesinin, râvîlerin sika ve isnadın geri kalan kısmının muttasıl olması şartına bağlı bulunduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla senedin gayr-i mahzûf kısmını teşkil eden râvîler arasında hadisi ile ihticâc olunamayacak vasıfta bir şahsın bulunması durumunda, sıhhat hükmü yalnızca musannif ile hadisin kendisine izafe edildiği râvî arasındaki isnad için geçerli olmaktadır.¹¹⁹ Devamında ise müellif, her ne kadar bazen sahîh hadis nakli için istimâli vâki ise de temrîz sîgalarının ekseriyetle zayıf hadis rivâyetinde kullanılması dolayısıyla, bu tür lafızlarla nakledilen mu‘allak hadisler hakkında sahîh hükmü verilemeyeceğini belirtmiştir.¹²⁰

Öte yandan konuların işleniş tertibi itibariyle ‘Irâkî ile aynı çizgiyi takip ettiği görülen Sehâvî, bu hususları benzer bir zaviyeden ele almanın yanı sıra; özellikle temrîz sîgalı mu‘allak hadisler hakkında daha ayrıntılı malumât sunarak,

¹¹⁷ ‘Irâkî, *Fethu‘l-muğîs*, s. 31.

¹¹⁸ Süyûtî, *Tedribu‘r-râvî*, s. 88, (105. dipnot); ‘Itr, *Menhecü‘n-nakd*, 378.

¹¹⁹ ‘Irâkî, *Fethu‘l-muğîs*, s. 31.

¹²⁰ ‘Irâkî, *Fethu‘l-muğîs*, s. 32.

mana ile veya ihtisâr ile rivâyet edilen mu‘allak hadislerin naklinde cezm sîgası kullanıldığı tespitinde bulunmuştur.¹²¹ ‘Irâkî’nin *Fethu’l-muğîs*’inde değilse bile önceki bölümde bahis konusu edilen eserinde yer alan bu tespit, hadisin nisbet edildiği şahsa aidiyeti hakkında kesin bir hüküm bildirmeyen rivâyet lafızlarıyla da sahîh hadis nakledilebildiğini ortaya koymaktadır.¹²² Fakat bu mevzunun devamında İbn Hacer’den aktarıldığına göre, mana ile rivâyet ve hadis ihtisârı durumları haricinde mu‘allak hadislerde temrîz sîgası kullanılması; söz konusu rivâyetin, hadisin kendisinden ta‘lik edildiği kimseden gelişinin musannif nezdinde zayıf olduğu hissini uyandıran bir göstergedir. Mamafih bu zayıflık, hadisin derecesini çok düşürmeyen gizli bir illetten kaynaklandığı için bu kabilden mu‘allak hadisler hasen mertebesinde bulunmakta, hatta bazı âlimlerin şartlarına göre sahîh kabul edilebilmektedir. Nitekim Buhârî’nin, zayıflığını ihsâs edecek şekilde ‘يُذَكَّرُ’ temrîz sîgasını kullanarak Abdullâh b. es-Sâib’den bâb başlığında aktardığı “قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُؤْمِنُونَ فِي الصُّبْحِ” şeklindeki mu‘allak rivâyetin Müslim tarafından mevsûl olarak tahrîc edilmesi, Buhârî’nin sıhhat şartlarını taşımayan bazı mu‘allak hadislerin başka musannifler nezdinde sahîh olabileceğini açıklayan güzel bir örnektir.¹²³ Esasında bu noktada hatırlanması gereken husus, müelliflerin çoğu tarafından mükerreren vurgulandığı üzere bu tür hadislerin *Sahîh* adını taşıyan bir kitaba dâhil edilmesinin, bahis konusu ta‘likâtın sağlam asıllara sahip buldukları yönünde kuvvetli bir his uyandırmakta olduğudur.¹²⁴ Bununla beraber Sehâvî netice-i kelâm olarak, kesinlik bildiren rivâyet lafızlarıyla aktarılan hadislerin sıhhatine derhal hükmedilebileceğini, buna karşın temrîz sîgaları ile edâ olunan rivâyetlerin durumunun ancak inceleme ve tetkiklerin ardından belirlenebileceğini ifade etmektedir.¹²⁵

Fethu’l-muğîs’in ilerleyen sayfalarında ‘Irâkî, “isnadın baş kısmından bir veya daha fazla sayıda râvînin düşürülmesi suretiyle hadisin mahzûf kısmın

¹²¹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 98.

¹²² ‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 33.

¹²³ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 98.

¹²⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 21; ‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 32; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 99.

¹²⁵ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 100.

üstündeki isme cezm sîgası ile nisbet edilmesi” şeklinde tanımladığı ta‘lîk kavramının hakikatini beyan etmek üzere bu ıstılahın me’hazi, mu‘allak rivâyetlerin mahiyeti, ta‘lîkin meydana gelme biçimleri gibi hususlara değinmiş; bilhassa, Buhârî’nin tahdîs veya ihbâr belirtmeyen bir lafız olması hasebiyle ta‘lîki andıran ‘قال’ edâ sîgasını kullanarak kendi şeyhlerinden rivâyet ettiği hadislerin hükmü meselesine geniş yer vermiştir.¹²⁶ Çalışmanın önceki bölümünde ele aldığımız *et-Takyîd ve ‘l-îzâh*’ında da ifade ettiği üzere müellif bu tür rivâyetlerin ta‘lîk olarak değil, bilakis ‘an‘ane kapsamında değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Gerek ‘*Ulûmu’l-hadîs*’ten iktibaslar gerekse bu görüşüne mesnet teşkil eden misâller vasıtasıyla açıklamalar yapan ‘Irâkî’ye göre, birtakım şartların sağlanması durumunda bu kabilden rivâyetlerin ittisâline hükmedilmesi icap etmektedir. Aynı doğrultudaki mülâhazalarını dile getirerek, ta‘lîk yapan râvînin şeyhe mülâkî olması ve tedlîsten selamet şartlarıyla bu rivâyetlerin muttasıl kabul edileceğini belirtmek suretiyle eserinin “*Sahîhayn* ve ta‘lîkin hükmü” başlığı altındaki bölümünü hitama erdiren Sehâvî ise, bu bağlamdaki muhalif görüşlere atıfta bulunmak suretiyle tartışmalara dikkat çekmenin yanı sıra; tahdîs veya ihbâr belirtmeyen lafızlarla rivâyet edilen hadislerin munkatı‘ hükmünde olduğunu düşünen âlimleri bu fikre sevk eden âmillere de değinmiştir.¹²⁷

Eserinin “Şeyhân’ın müsned olarak veya ta‘lîk yoluyla naklettiği hadislerin hükmü” isimli bölümünde öncelikle *Sahîhayn*’daki muttasıl senedli rivâyetler ile alâkalı mütalaalara yer vermesi nokta-i nazarından ‘Irâkî ve Sehâvî’nin tertibine yakın bir çizgi takip ettiği görülen el-Emîr es-San‘ânî, müteakip kısımdaki konuların işlenişinde de *Fethu’l-muğîs*’tekine büyük ölçüde benzer bir düzen benimsemekle birlikte, bazı noktalarda dikkat çeken değişiklikler yapmıştır. Bu minvalde ilkin ta‘lîk olgusunun tasviri ve ta‘lîkin meydana gelme biçimlerine dair bilgiler sunan müellif, ta‘lîk kavramını “Buhârî ya da bir başka musannifin senedin baş tarafından bir veya daha fazla râvî hazfederek, mahzûf kısmın üstündeki râvîye hadisi cezm sîgası ile nisbet etmesi” şeklinde tanımlamaktadır.

¹²⁶ ‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 32-33.

¹²⁷ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 104-109.

Her ne kadar kendisi tanımdaki cezm sîgası kaydının, İbnü's-Salâh'ın ta'lik lafzının cezm içermeyen rivâyetler hakkında kullanılmadığı yönündeki beyanına binâen konulduğunu dile getirmiş ise de; 'Irâkî'nin, müteahhir âlimlerden pek çoğunun temrîz sîgaları ile aktarılan rivâyetlere de ta'lik adı verildiğine dair açıklamasına atıfta bulunmayı da ihmal etmemiştir.¹²⁸ Dolayısıyla ulemânın geneli tarafından benimsenen kanaatin, isnadının baş kısmı hazfedilerek gerek cezm gerekse temrîz ifade eden lafızlarla aktarılan rivâyetlerin tamamı hakkında ta'lik ve mu'allak terimlerinin kullanılması doğrultusunda olduğu açığa çıkmaktadır. Fakat bu kanaati taşımasına rağmen 'Irâkî'nin de ta'lik tabirini el-Emîr es-San'ânî'nin tarifine paralel şekilde tanımlayarak cezm sîgası kaydına yer vermesi dikkat çekmektedir.¹²⁹

Bu girizgâhın akabinde el-Emîr es-San'ânî, diğer müelliflerden farklı olarak mu'allak hadisleri nakilde kullanılan rivâyet lafızlarına göre iki kategoride incelemeksizin, doğrudan Buhârî'nin 'حدثنا' veya 'أخبرنا' kelimelerini telaffuz etmeden kendi şeyhinden cezm sîgası ile yaptığı rivâyetler konusuna geçmiştir. Mezkûr meseleyle ilgili olarak 'Irâkî'nin yukarıda zikri geçen görüşlerini aynen aktaran el-Emîr es-San'ânî, bu husustaki tartışmalar bağlamında İbnü's-Salâh'a da sıklıkla atıfta bulunmaktadır.¹³⁰ Diğer taraftan müellif, bu tür rivâyetler hakkında ittisâle hükmedilmesinin hadis usûlü ilmi bünyesindeki küllî bir kaide olmadığına, bilakis bu durumun yalnız Buhârî'ye ve likâ şartı hususunda onunla aynı seviyede bulunan musanniflere mahsus bulunduğunun altını çizmektedir.¹³¹ Bu düşüncelerin bir uzantısı olarak, Buhârî'nin kendi hocalarından 'قال' lafzıyla naklettiği rivâyetleri, isnadın baş kısmından bir râvî hazfedilmesiyle gerçekleşen ta'like misâl olarak serd eden İbnü's-Salâh'ın hatalı olduğunu belirten müellif; bu kabilden rivâyetleri mu'an'an hükmünde sayarak ittisâle hamleden 'Irâkî'nin görüşlerine muvafakat etmiştir.¹³²

¹²⁸ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, I, 134-135.

¹²⁹ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 32.

¹³⁰ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, I, 135.

¹³¹ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, I, 136.

¹³² el-Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, I, 137.

Tavzihu'l-efkâr'ın ilerleyen sayfalarında ta'lik kavramının me'hazine kısaca değinilmekte ve ardından Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki tek mu'allak hadis olup teyemmüm bâbında yer alan rivâyet ayrıntılı biçimde bahis konusu edilmektedir. Bu bağlamdaki mülâhazalara geniş yer vermesi hasebiyle mu'allak hadis bahsini ağırlıklı olarak Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerindeki ta'likât ekseninde ele aldığı anlaşılan el-Emîr es-San'ânî, genel manada ta'likin ulemâ tarafından üç kısma ayrıldığını fakat mahiyeti itibariyle mu'allak hadisin merdûd kategorisinde değerlendirilmekte olduğunu ifade ederek, buradan hareketle ta'likin hükmü hakkında mülâhazalarda bulunmuştur.¹³³ Her ne kadar bazı çeşitleri makbûl hadis kabilinden olsa da, senedden hazfedilen râvîlerin cerh ve ta'dîl açısından durumlarının bilinmemesi sebebiyle mu'allak hadisin muhakkik âlimler tarafından merdûd addedildiğini belirten müellif, bu sözleriyle muhtemelen İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzhetü'n-nazar*'da dile getirdiği görüşlerine atıfta bulunmaktadır.

el-Emîr es-San'ânî, mu'allak hadise yönelik muhtevalarını tasvir ettiğimiz her iki *Fethu'l-muğîs*'te esas alınan sınıflandırmadan farklı bir nitelik arz eden bu üçlü taksim üzerinden mu'allak hadislerin sıhhat değeri ile alâkalı muhtelif vecihlerden ayrıntılı malumât sunmaktadır. Ne var ki tahmin edilebileceği üzere, bu sınıflandırmada sadece Buhârî'nin tahrîc etmiş olduğu mu'allak rivâyetler esas alınmış; bu itibarla *Sahîhu'l-Buhârî*'deki ta'likât, cezm sîgası ile aktarılıp senedinin gayr-i mahzûf kısmındaki ricâlin kitabın şartlarına uygun olduğu mu'allak hadisler, yine cezm sîgası ile rivâyet edilmekle birlikte hadisiyle ihticâc olunamayacak mertebedeki bir râvîye izafe edilen hadisler ve temrîz sîgası ile nakledilen mu'allak rivâyetler şeklinde üç gruba ayrılmıştır.¹³⁴ Netice itibariyle, söz konusu mu'allak hadislerin sahîh rivâyetleri bir araya getirmek maksadıyla tasnif edilen bir eserde tahrîc edilmeleri dolayısıyla sahîh asıllara sahip buldukları düşünülmektedir. Diğer taraftan müellif, İbn Hacer'in cezm ya da temrîz sîgası ile nakledilmeleri arasında fark gözetmeksizin bütün ta'likâtın Buhârî'nin şartlarına göre sahîhlik mertebesi altında kaldığı yönündeki izahına

¹³³ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, I, 138.

¹³⁴ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, I, 138-139.

işarete bulunmaktadır. Ayrıca müellif, görüşlerine büyük ehemmiyet verdiği anlaşılan İbn Hacer'in *Sahîhu'l-Buhârî*'deki ta'likât hakkındaki tasnifini de örnekleriyle birlikte tafsilâtli bir biçimde aktarmaktadır.¹³⁵

Buraya kadarki mülâhazalar neticesinde anlaşıldığı üzere mu'allak hadis ve ta'lik mevzularının sahîh bahsi içerisinde ele alındığı eserlerde müellifler, meseleleri *Sahîhayn*'ı merkeze alan bir yaklaşımla işlemişler; buna paralel olarak da özellikle *Sahîhu'l-Buhârî*'deki ta'likâtın sıhhat bakımından hükmü hususunda tespitlerde bulunmaya gayret etmişlerdir. Bu çerçevede tetkik ettiğimiz iki *Fethu'l-muğîs*'e nazaran geç bir dönemde telif edilmesi dolayısıyla, müellifinin meseleler hakkında çeşitli âlimlerin muhtelif görüşlerine başvurma imkânına daha fazla sahip bulunduğu dikkatlerden kaçmayan *Tavzîhu'l-efkâr*, mu'allak hadis mefhûmunun farklı veçhelerine müteallik mütalaaları sunması bakımından kanaatimizce mühim bir kaynaktır. Öte yandan hususen 'Irâkî'nin mezkûr eserinin, sonraki müellifler için önemli bir müracaat mercii mesabesinde bulunduğu da unutulmamalıdır.

C. Mu'allak Kavramının Müstakil Bir Nev' Olarak Ele Alındığı Eserler

Mustalahu'l-hadîs ilmi sahasında ortaya konulan ve hadd-i zâtında ihtisâr, ikmâl, şerh, nazma çekme gibi türlerde '*Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılmış çalışmalar olma hüviyetini taşıyan meşhur ve mütedâvel kaynakların ekserisinde, sahîh ya da sahîh ve mu'dal bölümleri çerçevesindeki fer'î bir mesele mahiyetinde bahis konusu edildiği görülen mu'allak kavramı, esasında erken sayılabilecek bir dönemde müstakil bir ıstılah olarak da işlenmiştir. Zira her ne kadar İbnü's-Salâh, hadis usûlü konularını mürettep hâle getiren ilk müellif olması hasebiyle üslûp ve tertibât açısından kendisinden sonraki usûl-i hadîs âlimlerince yakından takip edilmiş ise de; ders kitabı niteliğinde kaleme alınmış olması dolayısıyla *Mukaddime*'nin, iç bütünlük bakımından istenilen mükemmelliğe ulaşamadığı kanaatine sahip müelliflerin varlığı da bir vâkıdır.¹³⁶ Binâenaleyh müteahhirûn döneminde, '*Ulûmu'l-hadîs*'i esas almakla birlikte mustalah konularının tertip ve

¹³⁵ el-Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, I, 141 vd.

¹³⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 40; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 36.

taksimi noktasında farklı hususiyetleri hâiz bulunan bazı hadis usûlü eserleri telif edilmiştir. Nitekim mu'allak mefhûmunu diğer kavramlardan bağımsız olarak ve müstakil bir hadis türüne delalet edecek şekilde işlemleri yönüyle bu bölüme kaynaklık eden müdevvenât, bu vasıftaki eserlerin en maruf ve muteberlerindedir.

Bu meyanda zikredilmesi gereken ilk isim, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin ilk muhtasarlarından olup önemli açıklama, düzeltme ve ilaveler yapılmak suretiyle bir mukaddime ve dört bölüm hâlinde düzenlenen *el-Menhelu'r-ravî fî muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî* adlı eseriyle hadis usûlü sahasında şöhret bulan Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm'dir (v. 733/1333). Babasının dedesine nisbetle İbn Cemâ'a diye anılan müellif, 639/1241 yılında Hama'da dünyaya gelmiş ve Dımaşk, Mısır, Mekke gibi merkezlerde ilim tahsil etmiştir. Aralarında hadis hâfızı er-Reşîd el-'Attâr (v. 622/1264) ve muhaddis İbn Dakîkil'îd'in (v. 702/1302) de bulunduğu önemli şahsiyetlerden dersler alan İbn Cemâ'a, meşhur âlimlerden birçoğunun yetişmesine katkıda bulunmuştur.¹³⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Menhelu'r-ravî*, *'Ulûmu'l-hadîs* esas alınarak yazılmasına rağmen hadis usûlü konularını daha farklı bir sistem doğrultusunda ihtiva eden müellefâtın ilk örneğini teşkil etmektedir. Meselelerin kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla yeni bir tertip benimseyen İbn Cemâ'a, hadis usûlüne dair temel bilgileri kapsayan bir mukaddimenin akabinde kitabını başlıca dört bölüme ayırarak, bu bölümleri sırasıyla metin ve kısımları, isnad ve ilgili meseleler, hadis tahammül ve edâ yolları ile adâbı, ricâl isimleri ve tabakât konularına tahsis etmiştir. Müellif mezkûr bölümlerin ilkinde öncelikle sahîh, hasen ve zayıf hadis konularını işlemiş; ardından hadis metni ile alâkalı olduğunu düşündüğü ıstılahları "Envâ'u'l-metn" başlığı altında otuz maddede ele almıştır. Bunlar arasında onuncu nev' olarak yerini alıp "isnadının baş tarafından bir veya daha fazla râvî hazfedilen rivâyet" şeklinde tanımlanan mu'allak kavramı, ihtilafı

¹³⁷ Ebû'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnaûd, Mahmûd Arnaûd, Beyrut 1991, VII, 184-186.

mevzulara ve farklı görüşlere yer verilmeksizin son derece muhtasar bir biçimde mütalaa edilmiştir. Muhtemelen bu durum, İbn Cemâ'a'nın, hadis usûlü konularını farklı zaviyelerden ele alarak derinlemesine tetkiklerde bulunan ve gerektiğinde diğer âlimlere itirazlar yönelten Zerkeşî, 'Irâkî, Süyûtî gibi müteahhir ulemânın eserlerine ulaşamayacak kadar erken bir dönemde yaşamış olmasından ileri gelmektedir.

Aktardığımız tanımı müteakiben mu'allak kelimesinin me'hazi ve kullanımına mücmel ifadelerle temas etmek suretiyle konuya giren müellifin, bu esnada ta'lik tabirini hiç telaffuz etmemiş olması dikkat çekmektedir. Mu'allak kavramının, isnadının orta veya son kısmı düşmüş rivâyetler hakkında istimâl olunmadığı gibi, cezm sîgası ile gelmeyen rivâyetler için de kullanılmadığını ifade eden İbn Cemâ'a; senedinin orta kısmı hazfedilmiş hadislerin munkatı', senedinin son kısmı hazfedilmiş hadislerin ise mürsel terimleri ile tesmiye olduğu bilgisini de vermiştir.¹³⁸ Devamında, *Sahîhu'l-Buhârî*'de çokça vârid olan mu'allak rivâyetlerin, her ne kadar sûreten munkatı' hadise benzeseler dahi hükmen sahîh hadis çerçevesi dâhilinde bulunduğu vurgulanmakta ve ilerleyen satırlarda mu'allak mefhûmunun Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ine müteallik yönlerine değinilmektedir. Bu bağlamda müellif, Buhârî'nin bazı hadislerde isnadın baş kısmını iskât ederek ta'lik yoluna başvurmasının muhtemel sebeplerini İbnü's-Salâh'ın bu hususa dair ibarelerini iktibas ederek sıralamış ve akabinde *Sahîhu'l-Buhârî*'deki ta'likâtın hükmen sahîh hadis çerçevesi dâhilinde yer aldığı yönündeki hükmün, sadece kitabın asıl metinlerini teşkil eden hadisleri şâmil bulunduğunun altını çizmiştir. Zira İbn Cemâ'a'ya göre, gerek mu'allak gerekse mevsûl kabilinden olsun istişhâd makamında serd edilen rivâyetler arasında sıhhat şartlarını taşımayan hadislerin mevcudiyeti de muhtemeldir.¹³⁹

Bu mülâhazalardan sonra müellif, İbn Hazm ez-Zâhirî'nin, Ebû Mâlik el-Eş'arî tarikiyle gelen ve Buhârî'nin “*قال هشام بن عمار*” diyerek naklettiği hadisın munkatı' olduğunu iddia etmesine kısaca değinerek; tıpkı İbnü's-Salâh gibi söz

¹³⁸ İbn Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî*, s. 49.

¹³⁹ İbn Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî*, s. 49.

konusu hadisin, ittisâli bilinen ve sıhhat şartlarını taşıyan bir rivâyet olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰ Daha sonra İbn Cemâ'a, Buhârî'nin kendi şeyhlerinden bu şekilde naklettiği rivâyetlerin semâa hamledileceğini belirtmiş ve bu kapsamda İbnü's-Salâh'ın eserinden bazı görüşler aktararak, eserinin mu'allak hadise münhasır bölümünü nihayete erdirmiştir.¹⁴¹

Yapılan tetkikler neticesinde anlaşıldığı üzere *el-Menhelu'r-ravî*'de mu'allak olgusu, hadis metni türlerinden kabul edilerek müstakil bir başlık altında mütalaa edilmekte; öte yandan konunun Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile alâkalı veçhesine ağırlık verilmektedir. Mamafih eserin tamamı küllî bir bakış açısıyla değerlendirmeye tâbi tutulduğunda müellifin, senedinin tamamı veya bir bölümü hazfedilmiş *Sahîhayn* hadislerine dair meselelere, kitabının sahîh hadise mahsus kısmındaki bir paragrafta kısaca temas ettiği; fakat ta'lik ya da mu'allak sözcüklerini burada dile getirmediği görülmektedir. Nazar-ı dikkati celbeden bu detaya binâen İbn Cemâ'a'nın, söz konusu meseleler ile envâ'u'l-metn dâhilinde işlediği bir ıstılah olan mu'allak tabiri arasında herhangi bir irtibat kurmamak suretiyle, ta'likin sadece *Sahîhayn*'a ait bir hususiyet olduğu şeklindeki yaklaşımı pek benimsemediğini ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Nitekim müellif burada, senedinin tamamı veya bir bölümü hazfedilmiş rivâyetlere *Sahîhu'l-Buhârî*'nin bâb başlıklarında sıkça rastlanmakla birlikte, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'inde bu kabilden hadislerin son derece az olduğunu belirtmekle yetinmiş; akabinde ise cezm sîgası ve temrîz sîgası ile nakledilmelerine göre mu'allak rivâyetlerin taksimi hususunda İbnü's-Salâh'ın cümlelerini aktarmıştır.¹⁴²

Netice itibariyle *el-Menhelu'r-ravî*, müteahhirûn devrinin ilerleyen asırlarında ıstılahlar hakkında cereyân eden yoğun tartışmalara şahit olma imkânını elde edemeyen İbn Cemâ'a tarafından, İbnü's-Salâh'ın yaşadığı asra oldukça yakın bir dönemde kaleme alınmasına rağmen; hadis usûlü konularının işlenişi noktasında yeni bir tertibât üzere yazılması hasebiyle ayrı bir ehemmiyeti hâizdir. Konumuzla alâkalı veçhesi nazar-ı itibara alındığında ise, mu'allak

¹⁴⁰ İbn Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî*, s. 49.

¹⁴¹ İbn Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî*, s. 50.

¹⁴² İbn Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî*, s. 34.

ıstılahını müstakil bir başlık niteliğinde kaydetmesi hasebiyle müellif İbn Cemâ'a'nın hadis usûlünde bir ilke imza attığını söylemek imkân dâhilindedir. Ne var ki müellifin, mu'allak hadis ile ilgili meselelere dair mülâhazaları arasında mevzunun *Sahîhu'l-Buhârî* ile alâkalı cihetine de işarete bulunması, ihtisâr ettiği '*Ulûmu'l-hadîs*'e şeklen değilse dahi içerik yönünden ittiba ettiği intibamı uyandırmaktadır. Ayrıca müellifin ibarelerinin çok büyük bir kısmının, İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-hadîs*'inde ta'lik konusuna münhasır kısımlarda karşımıza çıkan lafızlardan ibaret olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Mu'allak terimini, yine müstakil bir hadis türü mahiyetinde fakat İbn Cemâ'a'nın eserinde karşılaştığımızdan farklı bir muhteva ile kaydeden hadis usûlü müellifi Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'dir (v. 852/1449). Tam adı Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali olup, yedinci dedesine nisbetle İbn Hacer diye anılan bu büyük muhaddis; 733/1372 senesinde Kâhire'de dünyaya gelmiş ve hayatını hadis ilmine adanarak, hem rivâyetü'l-hadîs hem dirâyetü'l-hadîs sahalârında devrinin en mütebahhir âlimi olmuştur. İbnü'l-Mulakkîn (v. 804/1401), Zeynüddîn el-'Irâkî (v. 806/1404), Nûruddîn Ali el-Heysemî (v. 807/1405) gibi önemli şahsiyetlerin rahle-i tedrisinden geçerek yetişen İbn Hacer'in, hadis ilimlerinin çeşitli dallarında yüz yetmiş kadar eser kaleme alması, onun ilm-i hadîs alanındaki mümtaz mertebesini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴³

Emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs unvanına lâayık görülen nadir muhaddislerden olan İbn Hacer, usûl bahislerini telhis etmek maksadıyla kaleme alarak *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* adını verdiği muhtasar risalesi ve onu şerh etmek üzere yazdığı *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* isimli eseriyle mustalahu'l-hadîs ilmi sahasında yeni bir çağır açmıştır. Hadd-i zâtında İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-hadîs*'i üzerine yapılmış bir ihtisâr çalışmasından ibaret olduğu söylense dahi *Nuhbetü'l-fiker*; daha önce görülmemiş yeni bir nizam doğrultusunda telif edilmesi, gerek sened gerekse metin ile alâkalı konuların son derece hassas tetkiklere dayalı istikrâf bir yöntemle ele alınması, eserde hadis nev' ve fer'lerinin tamamını müştemil aklî bir taksim benimsenmesi ve ıstılahların

¹⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* (Muhakkikin girişi), s. 9-19.

medlûlleri arasında irtibatlar kurulması gibi mümeyyiz vasıfları dolayısıyla;¹⁴⁴ ilim muhitlerinde müstakil bir usûl eseri gibi büyük rağbet görmüş, bunun yanı sıra özellikle Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerinde muhtelif âlimler tarafından şerh, hâşiye, nazma çekme kabilinden çalışmalar yapılmıştır.

Nuhbetü'l-fiker'in en önemli şârihi olduğu noktasında şüphe bulunmayan İbn Hacer, mezkûr risalesi üzerine bir şerh yazması ve bu ilme yeni başlayan mübtedilere kapalı kalacak hususları mübeyyen hâle getirmesi yönündeki taleplere cevaben, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eserini kaleme almıştır. Nitekim müellifin kendisi, kitabının mukaddimesindeki hamd ve salât cümlelerinin akabinde İbnü's-Salâh'a kadar uzanan tarihî sürece ait hadis usûlü müdevvenâtı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, bu şerhi hangi sebebe binâen ve nasıl bir üslûpla yazdığını açıklamaktadır.¹⁴⁵ Haber, hadis, isnad gibi temel kavramları tarif ederek *Nüzhetü'n-nazar*'ın asıl metnine başlayan İbn Hacer, eser bünyesinde hadis usûlünü genel anlamda makbûl-merdûd ayırımı üzerine inşâ etmektedir. Bu minvalde haberler öncelikle, tarîk sayısı bakımından mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki gruba ayrılmakta; tevâtür seviyesine ulaşmış haberlerin tamamının makbûl olduğu belirtilirken, âhâd hadisler bir kez daha tasnife tâbi tutularak makbûl ve merdûd şeklinde sınıflandırılmaktadır. Daha sonra usûl-i hadîs konularının tamamı, bu kategoriler altında gerekli konumlara yerleştirilerek teferruatlı bir biçimde işlenmektedir.

Bahsi geçen vasıflarıyla, hadis ilmi ile iştigâl edenlerin kendisinden müstağnî kalamayacağı bir kaynak olma hüviyetini hâiz bulunan *Nüzhetü'n-nazar*, ulemânın yoğun teveccühüne mazhar olmuş ve muhtelif eserlere esas teşkil etmiştir. Onun en meşhur ve muteber şerhlerinden biri, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân el-Kârî el-Herevî (v. 1014/1605) tarafından telif edilen *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* isimli hacimli eserdir. Herat'ta doğup başta Hanefî fıkı ve hadis olmak üzere tefsir, akâid, kelâm alanlarında devrinin önde gelen âlimleri arasında

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* (Muhakkikin girişi), s. 19-23.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 40.

yer alan müellif; kıraat ilmine vukûfiyetinden dolayı Ali el-Kârî diye anılmıştır.¹⁴⁶ Şâfi'î mezhebine mensup olan İbn Hacer'in usûlünü, Hanefî bakış açısıyla değerlendirmesi açısından kendisine ayrı bir ehemmiyet atfedilen ve *Şerhu's-Şerh* adıyla da anılan bu eserde Ali el-Kârî, *Nüzhetü'n-nazar*'ın istisnasız bütün ibarelerini ilmî bir hassasiyetle tetkik ederek açıklamalarda bulunmanın yanı sıra; ziyade misâller serd etmek ve müteaddit müelliflerden iktibaslar yapmak suretiyle muhtevayı zenginleştirmiştir. Diğer taraftan *Şerhu's-Şerh*'te müellifin, İbn Hacer'in bazı görüşlerini isabetli bulmayarak zaman zaman tenkit, tashih veya itmâm yoluna gittiği de müşahede edilmektedir. Dolayısıyla mu'allak hadis sadedinde, her iki eserde sunulan bilgilerin birlikte itibara alınarak mukayese edilmesi, meselelerin künhüne vâkıf olabilme imkânı sağlaması bakımından elzemdir.

Yukarıda ifade edildiği üzere hadis usûlünü makbûl ve merdûd tefriki esasına göre sistemleştiren İbn Hacer, merdûd kategorisine giren nev'leri işlemeyen önce hadisin reddini iktiza eden sebepleri seneddeki inkitâ' ve râvîlerdeki kusur şeklinde açıklamış; akabinde ise inkitâ'ın isnadın baş tarafından, sonundan ya da başka bir yerinden râvî düşmesi ile gerçekleştiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ Ardından bu sırayı takip ederek isnaddan râvî düşmesi sebebiyle merdûd sayılan hadis çeşitlerini incelemeye başlayan müellif, mu'allak ıstılahını bunların ilki olarak ele almak suretiyle seleflerinden farklı bir yol izlemiştir. Zira gerek çalışmanın evvelki bölümlerinde bahis konusu ettiğimiz eserlerde gerekse son döneme ait hadis usûlü müellefâtında, mu'allak hadisler hakkında kabul veya red yönünden umûmî bir hüküm dile getirildiğine rastlanmamaktadır. Nitekim İbn Hacer de bu durumun farkında olduğunu ihsas edercesine, ta'lîkin 'merdûd' kısmı bünyesinde ele alınmasının sebebinin izaha ihtiyaç hissederek; mahzûf râvîlerin cerh ve ta'dîl açısından durumunun meçhul kalması sebebiyle, ta'lîki merdûd hadislerden addettiğinin altını çizmiştir. Fakat başka bir tarikle mevsûl olarak gelmesi durumunda, mahzûf râvîlerin adalet ve zabta dair hâllerinin artık malum olması dolayısıyla, gerekli isnad incelemeleri neticesinde elde edilecek sonuca

¹⁴⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, I, 445.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 80.

göre mu'allak bir rivâyetin sıhhatine hükmetmek de mümkündür.¹⁴⁸ Zaten İbn Hacer'in cümlelerinden hareketle mu'allak hadislerin bir kısmının makbûl ve ma'mûlun bih olduğu neticesine varan şârih tarafından ifade edildiği üzere, senedinin muttasıl şekli başka bir yerde mevcut iken mu'allak hadisi merdûd kategorisine dâhil etmeyi âlimlerin hiçbiri doğru bulmamaktadır.¹⁴⁹

İstisnaları bulunmakla birlikte, '*Ulûmu'l-hadis* üzerine yazılan usûl eserlerinin ekserisinde mu'allak hadis ile ilgili meseleler ta'lik kavramı mihverinde işlenmekte iken; *Nüzhetü'n-nazar* müellifi, birçok âlimden farklı bir üslûp benimseyerek mu'allak tabirini merkeze almayı tercih etmiştir. Benzer şekilde mu'allak ve mu'dal terimleri arasındaki irtibat, mu'allak hadisin farklı suretleri, musannifin kendi şeyhinden mu'allak hadis rivâyet etmesi, müphem ta'dîl gibi muhtelif mevzuları eserinin bu bölümünde bahis konusu etmesine rağmen İbn Hacer'in; bu bağlamda, ta'likin *Sahîhu'l-Buhârî*'ye has bir rivâyet tarzı olduğu noktasına değinmemesi nazar-ı dikkati celbeden mühim bir husustur. Buradan hareketle ve daha önce tetkik etmiş olduğumuz mustalah eserlerinin konumuza müteallik muhtevaları göz önünde bulundurulduğunda, mu'allak hadis kavramının, en müstakil hüviyetine *Nüzhetü'n-nazar*'da kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu eserde mu'allak hadis sadedinde dikkat çeken diğer hususlar, ta'likin musannifin tasarrufuyla gerçekleşen bir ameliye olduğu kaydının mu'allak kavramının tarifine eklenmesi ve mu'allak ile mu'dal terimlerinin irtibatına dair mantikî çözümlerinin yapılmasıdır. Bu minvalde İbn Hacer, çalışmanın ilk bölümünde de ele aldığımız üzere, mezkûr iki kavram arasında 'umûm husûs min vech' bulunduğunu tespit etmiş ise de; Ali el-Kârî, 'فيه نظر' kaydını düşmek suretiyle bu mevzuda ziyade tetkik ve tahkike ihtiyaç duyulduğunu belirterek, iki mefhûmun müşterek ve ayrı yönleri hakkında farklı mülâhazalarda bulunmuştur.¹⁵⁰ Buna göre mu'dalin İbn Hacer tarafından, ilk kısmını mu'allak ıstılahının teşkil etmekte olduğu taksim içerisinde, senedin herhangi bir yerinden

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 81.

¹⁴⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 395.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 80; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 392-393.

râvî isimlerinin düşmesi sebebiyle merdûd addedilen hadis türlerinin üçüncü kısmı olarak ele alındığı hesaba katıldığında, bu iki kavram arasında mübâyenet yani tam bir ayrılık bulunması lâzım gelmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla müellif bu yargıyı, mantık ilminde iki ayrı zihinsel işlem olan taksim ve tasnif arasında belirlenen nüansa binâen dile getirmiştir. Zira mantık ilmi esaslarına göre, taksim sonucunda elde edilen kısımlar arasında mahiyet farkı bulunmasına karşılık; tasnif ile ulaşılan sınıflar arasında mahiyet değil, sadece derece veya basamak farkı mevcuttur.¹⁵¹ Dolayısıyla meseleye, mu'allak ve mu'dal mefhûmlarının aynı taksim kısımları oldukları zaviyesinden bakıldığında, bu iki mana arasında herhangi bir müşâreket noktası bulunmadığı neticesi husûle gelmektedir. Oysa vâkıanın böyle olmayıp, mu'allak ve mu'dal hadisler arasında bazı ortak özelliklerin mevcut bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda Ali el-Kârî, İbn Hacer'in söz konusu taksim hakkındaki hakikî değil itibârî bir taksim olduğu şeklinde yorum getirmek suretiyle çözüm yolunu bulmuştur.¹⁵² Netice itibariyle İbn Hacer'in ifadelerini, bu iki kavramın bazı vasıflarda birleşip bazı vasıflarda da birbirlerinden tamamen ayrıldıkları şeklinde anlamak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Nüzhetü'n-nazar'da bu meselenin hemen akabinde, mu'allak hadisin suretleri hakkında malumât veren İbn Hacer; ta'likin meydana gelme biçimlerini senedin tamamı hazfedilerek "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم" lafzıyla hadisin rivâyet edilmesi, sahâbî râvî dışındaki kısmın isnaddan düşürülmesi, tâbi'î ve sahâbî dışındaki râvîlerin seneden iskât edilmesi ve musannifin, kendisine rivâyette bulunan şeyhin ismini hazfedip onun üstündeki şahsa hadisi izafe etmesi şeklinde sıralamaktadır. Devamında, son madde ile alâkalı bir ayrıntı olan, hadisin kendisinden ta'lik edildiği yani musannif kendi şeyhini seneden düşürdüğünde hadisin kendisine nisbet edildiği şahsın, yine bu musannifin şeyhi olması hususu üzerinde durulmaktadır. Râvînin, mülâkî olduğu şeyhten doğrudan işitmeyip bir başkası vasıtasıyla aldığı hadisi, aradaki ismi seneden düşürerek o şeyhten

¹⁵¹ Ali Durusoy, "Taksim", *DİA*, XXXIX, 477.

¹⁵² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 392.

rivâyet etmesi suretiyle gerçekleşen tedlîsu'l-isnâda¹⁵³ büyük ölçüde benzeyen bu tür rivâyetlerin ta'lik kapsamına girip girmediği noktasında ihtilaf edildiğini dile getiren İbn Hacer'e göre en isabetli görüş, hadis imamlarının nassıyla veya araştırma yoluyla, ta'lik yapan kimsenin müdellis olduğu bilindiği takdirde hadisin müdelles addedileceği; aksi hâlde, yani bu şekilde rivâyette bulunan musannifin tedlîsten berî olduğunun ortaya çıkarılması durumunda ise söz konusu hadise mu'allak adı verileceği şeklindedir.¹⁵⁴ Bu kanaatiyle müellifin, belirtilen vasıftaki rivâyetlerin ta'lik olarak değil bilakis 'an'ane kapsamında değerlendirilmesi gerektiği fikrini ısrarla savunan hocası Zeynüddîn el-'Irâkî'den ayrıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁵⁵

Ali el-Kârî ise gelinen noktada, İbn Hacer'in mezkûr izahının mu'allik ile müdellis arasındaki mübâyenete delalet ettiğine dikkat çekmekle beraber; mu'allak hadis tarifinin, isnadda düşme gerçekleştiğinin kolayca fark edilebilecek kadar vâzih olması gerektiği kaydıyla sınırlandırılmasının zarureti üzerinde durmaktadır. Zira mu'allak hadisin müdelles hadisten tefriki ancak bu şekilde mümkündür.¹⁵⁶ Konunun bir uzantısı olarak, hadisi mu'allak olarak rivâyet eden kişi "Senedden hazfettiğim râvîlerin tamamı sikadır" şeklinde beyanda bulursa dahi, mahzûf râvîlerin isimleri açıklanmadığı müddetçe bu beyanın geçerli kabul edilmeyeceğini bildiren İbn Hacer; bu vesileyle, kitabının evvelki bölümlerinde ele aldığı müphem ta'dîl meselesine atıfta bulunmaktadır.¹⁵⁷ Râvînin 'أخبرني الثقة' gibi kapalı ibareler¹⁵⁸ kullanarak hadis nakletmesini ifade eden müphem ta'dîl, bu

¹⁵³ Müdelles hadis ve tedlîsin kısımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 48-49; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 188-194.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 81.

¹⁵⁵ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 33.

¹⁵⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 395.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 81.

¹⁵⁸ Râvînin, isim zikretmeksizin 'أخبرني الثقة'/Bana sika bir kişi rivâyet etti' demesi, şeyhini ta'dîle kifâyet etmez. Zira bu müphem râvînin, böyle bir beyanda bulunan muhaddise göre sikalarından olmakla beraber, başkalarınca ortaya çıkarılan adalet ve zabt kusurları sebebiyle cerh edilmiş olması ihtimali vardır. Kaldı ki muhaddisin kendi şeyhini isimlendirmekten kaçınması, onun hakkında kalbe şüphe ve tereddüt telkin edebilir. (Bkz. Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usûlü ve Istılahları (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi)*, s. 372.

râvî tarafından sika olduğu söylenen şahsın, başkaları tarafından farklı mertebelerde değerlendirilmesi ihtimalinden ötürü, el- Hatîb el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu cumhûr-u ulemâ nezdinde gayr-i makbuldür.¹⁵⁹

Mu'allak hadis bahsini, İbnü's-Salâh'tan iktibas ettiği ve senedin baş tarafının hazfedilmesi durumu *Sahîhu'l-Buhârî* gibi sıhhati iltizâm olunmuş bir musannefte vuku bulduğunda, cezm sîgası ile aktarılan rivâyetlerin isnadının musannif nezdinde sabit olup bir sebebe binâen düşürüldüğünü beyan eden cümleler ile sonlandırırken İbn Hacer; temrîz sîgası ile nakledilen mu'allaklar hakkında söylenecek çok şey olduğunu dile getirmekle birlikte, bu konularla ilgili misâlleri *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh* adlı eserinde¹⁶⁰ etraflıca incelediğini belirterek bölümü noktalamıştır.¹⁶¹ *Nüzhetü'n-nazar* bünyesinde, ta'lik konusunun *Sahîhu'l-Buhârî* ile irtibatına yapılan tek atfin bundan ibaret olması, mu'allak hadis kavramının en müstakil hüviyetine bu nadide eserde kavuştuğu yönündeki tespitimizi doğrular niteliktedir.

Bununla birlikte, bu son kısım üzerinde durarak daha fazla malumât aktardığı görülen *Şerhu's-Şerh* müellifi, mu'allak hadisin 'قال', 'روى', 'زاد', 'ذكر' gibi cezm sîgalarıyla nakledilmesinin isnadın tam hâlinin musannif yanında mevcut olduğuna dair bir işaret olduğunu, ancak musannifin hadisi ta'lik yoluyla rivâyeti husûsen tercih ettiğini söylemektedir.¹⁶² Musannifi buna sevk eden sebepleri hadisi kısaltma isteği, tekrardan kaçınma, aynı manadaki başka bir hadisi o bâbta serd etmiş olduğuna dikkat çekmek isteme, hadisi güvenilir olmayan bir kişiden işitme ve hadisi müzâkere esnasında işitmiş olma şeklinde sıralayan¹⁶³ Ali el-Kârî; sırf sıhhati iltizâm olunmuş bir musannefte geçmesi gerekçe gösterilerek mu'allak rivâyetlerin sahîh sayılmasına itiraz etmiştir. Zira Ali el-Kârî'ye göre, hadis musannifinin kitabını vücuda getirirken sadece sahîh hadisleri toplamayı kendine şart olarak belirlemesi anlamına gelen bir mefhûm

¹⁵⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 396.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî 'Umeyr, Medine 1984.

¹⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 82.

¹⁶² Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 396.

¹⁶³ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 396-397.

olan ‘sıhhatin iltizâmı’ ile yukarıda bahsi geçen müphem ta‘dîl arasında pek de fark yoktur. Kendisinin de belirttiği üzere bu noktada akıllara, mu‘allik râvînin “Senedden hazfettiğim râvîlerin tamamı sikadır” şeklindeki beyanı cumhûr-u ulemâ nezdinde muteber değil iken, kitabında sadece sahîh rivâyetleri tasnif ettiğini dile getirdiği hâlde sıhhat durumlarını açıklamaksızın mu‘allak hadisler kaydeden bir musannifin beyanının nasıl olup da kabul göreceği sorusu gelmektedir.¹⁶⁴ Muhtemelen müellif, Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’te yalnızca sahîh hadisleri bir araya getirdiğini ifade eden “ما أدخلتُ في كتاب الجامع إلا ما صحَّح” şeklindeki cümlesine atıfta bulunarak, bu sözün kitapta yer alan ta‘likâtın sıhhatine delil teşkil edip etmediğini sorgulamaktadır. Hâlbuki daha önceki bölümlerde izahı geçtiği üzere İbnü’s-Salâh, bu sözün kitabın asıl maksadı ve mevzusunu oluşturup bâbların içerisinde kaydedilen hadisleri kapsadığını, dolayısıyla bâb başlıklarında veya istişhâd makamında zikredilen ve senedi tam olmayan hadislerin bu manaya dâhil bulunmadığını açıkça ifade etmek suretiyle bu problemi asırlar öncesinden çözüme kavuşturmuştur.¹⁶⁵

Mu‘allak ıstılahı ile alâkalı meseleleri *Nüzhetü’n-nazar* çerçevesinde ve hadis usûlü ekseninde ele alış üslûbuna dair buraya kadarki mülâhazalarımızın yanı sıra İbn Hacer’in, Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde yer alan ta‘likât ile alâkalı derinlemesine tetkikleri ile temâyüz eden yegâne muhaddis olduğu da unutulmamalıdır. Zira kendisi, İbnü’s-Salâh’ın ‘*Ulûmu’l-hadîs*’i üzerine kaleme aldığı *en-Nüket* adlı usûl kitabında bu meseleye geniş yer vermekle yetinmeyerek, mu‘allak hadis ve Buhârî’nin ta‘likleri söz konusu olduğunda muhakkak başvurulması gereken bir kaynak mertebesindeki *Tağlîku’t-ta‘lik ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî* isimli eserini telif etmiştir. Mu‘allak hadisin mahiyetine dair önemli bilgiler sunan bu hacimli kitapta İbn Hacer, Buhârî’nin kitabının herhangi bir yerinde mevsûl olarak zikretmediği mu‘allak rivâyetlerin muttasıl senedlerini tespit ederek bir araya getirmiş; ayrıca bunların sıhhat bakımından hükümlerini de belirtmiştir. Böylece müellif, söz konusu ta‘likâtın asıl itibarıyla munkatı‘ olmadığını, her birinin mevsûl senedlerinin Buhârî tarafından bilindiğini, fakat bir

¹⁶⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 398.

¹⁶⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 21.

sebebe mebni olarak bu senedlerin tamamı veya bir kısmının hazfedildiğini ortaya koymuştur.¹⁶⁶ Ayrıca yine İbn Hacer'in kaleme aldığı *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı şerh ve onun müstakil bir cilt hâlindeki mukaddimesi *Hedyu's-sârî* de mu'allak hadis ve Buhârî'nin ta'likleri konusunda bize kaynaklık etmeleri açısından büyük bir önemi hâizdir. Ne var ki, çalışmamızın bu bölümünün sadece mustalahu'l-hadîs eserleri üzerinde gerçekleştirilen tetkiklere münhasır kılınması sebebiyle, mezkûr kaynakların mahiyet ve muhtevalarına dair mufassal bilgi aktarılmaksızın; buraya kadarki muhtasar tavsif cümleleri ile iktifa edilecektir.

III. SON DÖNEM USÛL ESERLERİNDE MU'ALLAK HADİS

Hadis usûlü tarihinde takriben XX. yüzyılın başlarından itibaren günümüze kadar uzanan süreci ifade etmek üzere kullanılan son dönem tabiri, usûl-i hadîs sahasındaki ilmî hareketliliğin büyük ölçüde azaldığı duraklama devrinin ardından başlayan bir intibah ve canlanmayı tasvir etmektedir. Söz konusu dönemin en mütemayiz vasfı, hadis usûlünün temel kaynaklarına dönerek ilmî mirasın idrakine varma yönünde çaba harcanmasının yanı sıra, gerek siyasî gerekse sosyal olayların ortaya çıkardığı yeni fikrî problemlere çözüm bulmak gayesiyle telif faaliyetlerinin yeniden hızlandırılmasıdır. Dolayısıyla bu zaman zarfında, eski kaynaklardan elde edilen birikimden de faydalanmak suretiyle, hadis ve hadis usûlüne müteallik yeni meselelerin ayrıntılı biçimde tetkik edildiği müstakil eserler kaleme alınmıştır.¹⁶⁷ Yeni bir üslûp ve anlayış doğrultusunda telif edilen bu hadis usûlü eserleri, her ne kadar müteahhirûn dönemi usûl kaynaklarına nazaran sayıca az olsalar dahi, mustalahu'l-hadîs ilminde gelinen son noktayı müşahede etme imkânı sunmaları bakımından büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Çalışmanın bu bölümünde, mu'allak ıstılahı ile alâkalı mevzuların ne şekilde mütalaa edildiğinin tespiti amacına matuf olarak, son dönemin meşhur ve mütedâvel eserlerinden bazıları mercek altına alınacaktır. Fakat bu esnada, söz

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Hâmid Abdullâh el-Mahallâvî, Beyrut 2011, I-III.

¹⁶⁷ Aydınlı, *Hadiste Tespit Yöntemi*, s. 143.

konusu kitaplarda kaydedilen bilgilerin aktarılmasıyla yetinilmeyerek, daha önceki bölümlerde bahis konusu edilen müteahhir kaynaklar ile son döneme ait eserler arasında irtibat kurularak mu'allak hadis ve ta'lik ile ilgili meseleler bağlamında gerekli mukayeselerin yapılmasına da öncelik verilecektir.

Bu çerçevede değerlendirmeye tâbi tutulacak kaynakların ilki, Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakîhi Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî (v. 1304/1886) tarafından kaleme alınan *Zaferu'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî* adlı hadis usûlü eseridir. XX. yüzyıl öncesinde yazılmasından olsa gerek, hadis usûlü kitâbiyatı hakkında genel bilgilerin verildiği kaynaklarda son dönem eserleri arasında adı geçmeyen bu kitap, önemine binâen tarafımızdan bu kısma dâhil edilmiştir. Müellif, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (v. 816/1413) *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs* ismiyle de bilinen *ed-Dîbâcü'l-müzhêb* adlı eserini şerh etmek üzere kaleme aldığı *Zaferu'l-emânî*'de, hadisin kısımlarını sahîh, hasen ve zayıf şeklinde belirleyerek kitabını bu tasnif üzere tertip etmekte; ta'lik bahsine ise sahîh hadisle alâkalı konular arasında geniş yer vermekle birlikte, zayıf hadise münhasır bölümde de kısaca değinmektedir.

Son dönemde telif edilen meşhur eserlerden bir diğeri, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed el-Kâsımî'ye (v. 1332/1914) ait *Kavâ'idü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*'tir. Şam'da doğup yine orada vefat etmesi hasebiyle ed-Dîmaşkî nisbesiyle de anılan ve döneminin önemli ilim ve fikir adamlarından biri olarak şöhret bulan müellif bu kitabını, kendi şahsî görüşlerine yer vermeksizin hadis usûlü ile ilgili her konuyu en iyi işlemiş olan müelliflerden seçme bölümler nakletmek suretiyle vücuda getirmiştir. Buna rağmen Kâsımî'nin seçme ve konuları tertip etme noktasında gösterdiği üstün başarı sayesinde mezkûr eser, muteber hadis usûlü kaynakları arasına girmiştir. Hadisleri sahîh, hasen, zayıf ve bu üçü arasında müşterek olanlar şeklinde nev'lere ayıran müellif; mu'allak hadisi sahîh, hasen ve zayıf arasındaki ortak türlerden biri olarak ele almıştır. Bu noktada, önceki bölümlerde tetkik edilen müteahhir hadis usûlü kaynaklarının tertibâtı göz önünde bulundurulduğunda hadislerin geneli hakkında sahîh, hasen ve zayıf dışında dördüncü bir ana bölüme yer veren hiçbir müellife rastlanmadığı

hatırlanacak olursa, Kâsımî'nin bu tasnifinin özgünlüğü daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca müellif, mu'allak ıstılahını hüküm açısından sahîh, hasen ve zayıf arasında müşterek bir hadis türü mahiyetinde işlemek suretiyle de seleflerinden farklı bir yol izlemiştir.

XX. yüzyılın önemli usûl-i hadîs müelliflerinden biri de hiç şüphesiz, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* adlı hacimli kitabıyla bu alanda şöhret bulan Tâhir b. Muhammed Sâlih el-Cezâirî'dir (v. 1338/1920). Yaşadığı dönemde ıslahatçı hareketin önde gelen isimleri arasında yer alan Tâhir el-Cezâirî, muhtevasında Hâkim en-Neysâbûrî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inin bir özetini de barındıran bu eserinde; ta'lik meselesine *Sahîhayn* ile alâkalı hususlar bağlamında müteaddit noktalarda değinmekle birlikte, mu'allak mefhûmunu "Zayıf hadisin kısımları" başlığı altında işlemektedir. Müellifin bu yaklaşımı, mu'allak hadisi 'merdûd' kategorisine dâhil eden ilk âlim olması yönüyle daha önce kendisinden bahsettiğimiz İbn Hacer'in üslûbu ile paralellik arz etmektedir.

Son olarak, yaşayan en önemli muhaddislerden Nûruddîn 'Itr tarafından kaleme alınan ve gerek kendine has tertibi gerekse akademik üslûbu ile günümüz hadis araştırmacıları için önemli bir başvuru kaynağı olma niteliğini taşıyan *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eser de burada bahis konusu edilecektir. Her ne kadar müellif, mu'allak kavramını senesinde inkitâ' bulunan hadis türlerinden birine delalet edecek müstakil bir ıstılah niteliğinde ele almakta ise de; ta'likin *Sahîhayn* ile alâkalı veçhesine daha fazla değinmektedir. Filvaki konunun hangi doğrultuda işlendiği dikkatlice incelendiğinde anlaşıldığı üzere, mu'allak rivâyetlerin munkatı' hadislerden addedilmesi, ta'likâtın geneli hakkında müellif tarafından zayıf hükmü verildiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla müellifin, daha ziyade Buhârî'nin ta'likleri hakkında sıhhat açısından hükme ulaşmayı amaçlayan bir anlayışla söz konusu meseleleri tetkik etmesi, İbnü's-Salâh'ın ve ona tâbi olan çok sayıda âlimin benzer şekildeki yaklaşımlarını hatırlatmaktadır.

Mu'allak kavramının, müteahhirûn dönemi sonrasında hangi mahiyette ele alındığına dair tespitlerde bulunma noktasında bize kaynaklık eden mezkûr

mustalah eserleri küllî bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde; mu'allak hadis ve ta'lik ile alâkalı en muhtasar bilginin *Kavâ'idü't-tahdîs*'te yer aldığı, *Zaferu'l-emânî*'de ise meselelerin oldukça tafsilâtlı biçimde konu edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Cemâluddîn el-Kâsımî "Sahîh, hasen ve zayıf arasında müşterek nev'ler" başlığı altında ele aldığı mu'allak kavramını "isnadının baş tarafından bir veya peş peşe olmak şartıyla daha fazla sayıda râvî düşürülerek, mahzûf kısmın üstündeki isme izafe edilen hadis" şeklinde tanımladıktan sonra, bu kabilden rivâyetlere Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde sıkça rastlandığını ifade etmiştir.¹⁶⁸ Müellifin mu'allak mefhûmuna dair tarifi, Süyûtî'nin tavsifine büyük ölçüde benzemekle beraber, bu yeni tanımda cezm sîgası kaydının zikredilmemiş olması dikkat çekmektedir. Zira hatırlanacağı üzere İbnü's-Salâh'ın ta'lik tabirinin sadece cezm sîgalı rivâyetler hakkında istimâl olduğu yönündeki izahından¹⁶⁹ hareketle bazı müteahhir âlimler, mu'allak hadisin tanımını bu şekilde kayıtlandırmışlardır.¹⁷⁰ Mamafih gerek günümüze oldukça yakın bir tarihte kaleme alınan *Menhecü'n-nakd*'da gerekse diğer son dönem eserlerinde söz konusu kaydın zikredilmemesi, genel kabule mazhar olan nihâî görüşe göre cezm ya da temrîz sîgaları ile nakledilmesi arasında fark gözetilmeksizin, senedinin baş kısmı hazfedilmiş bütün rivâyetlerin mu'allak terimiyle adlandırıldığını ortaya koymaktadır.¹⁷¹ Hatta Leknevî'nin bu hususu mükerreren dile getirerek İbnü's-Salâh'a itiraz yöneltmesi, müteahhirûn devri usûl eserlerinin bazılarında yer alan birtakım beyanların son dönemde tashih edildiği intibasını uyandırmaktadır.¹⁷²

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde çok sayıda mu'allak hadis bulunduğunu belirtmesinin akabinde Kâsımî, Nevevî'nin bu ta'likâtın cezm veya temrîz sîgalarıyla gelmelerine göre belirlenen sıhhat hükmüne dair sözlerini aynen aktarmak suretiyle; kesinlik ifade eden lafızlarla rivâyet edilen ta'liklerin sözün kendisine dayandırıldığı şahıstan sahîh bir biçimde geldiğinin anlaşıldığını, fakat temrîz lafızlarıyla nakledilen mu'allak hadisler hakkında böyle bir hüküm

¹⁶⁸ Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, s. 124.

¹⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 46.

¹⁷⁰ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 32; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 184.

¹⁷¹ Bkz. Abdullah Aydın, "Muallak", *DİA*, XXX, 309.

¹⁷² Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 158, 159, 241.

verilemeyeceğini bildirmektedir. Lâkin İbnü's-Salâh başta olmak üzere ulemânın ekserisi tarafından dile getirildiği üzere, *Sahîh* adlı bir musannefte tahrîc edilmeleri, bu kabilden rivâyetlerin sağlam asıllara sahip bulunduğu yönünde bir zann-ı gâlibin husûlüne vesile olmaktadır. Nitekim *Sahîhayn*'daki ta'likât ile ilgili olarak aynı açıklamaya, son döneme ait başka eserlerde de rastlanmaktadır.¹⁷³ Diğer taraftan Kâsımî, mu'allak hadislerle istidlâl etmek istenildiğinde öncelikle hadisin ihticâca elverişli olup olmadığının belirlenebilmesi için senedin durumunun ve râvîlerin hâllerinin itina ile incelenmesi gerektiği kanaatindedir.¹⁷⁴ Esasen müellifin bu ifadeleri, kendisinin mu'allak hadisin sahîh, hasen veya zayıf kategorilerinden herhangi birine dâhil olabileceği yönündeki fikrine mesnet teşkil etmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında, hakkında umûmî bir hüküm verilmeksizin mu'allak ıstılahının sıhhat cihetinden bu üç kısım arasında müşterek bir nev' mahiyetinde ele alınmasının sâiki daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁷⁵

Öte yandan bazı müellifler, mu'allak hadisi müstakil bir ıstılah niteliğinde zayıf veya merdûd hadisler grubuna dâhil etmişlerdir. Bu minvalde hadislerin reddini gerektiren sebepleri seneden râvî düşmesi ve râvîlerdeki adalet veya zabt kusurları şeklinde açıklayan Tâhir el-Cezâirî, mu'allak mefhûmunu isnadından râvî düşmesi nedeniyle merdûd addedilen hadis çeşitlerinin ilki olarak ele almaktadır.¹⁷⁶ Hadd-i zâtında, çalışmamızın önceki bölümünde mufassal bir biçimde bahis konusu edildiği üzere, mu'allak kavramının hadis usûlü bünyesindeki konumunu bu şekilde belirlemek suretiyle mu'allak hadisler hakkında kabul veya red yönünden umûmî bir hüküm dile getiren ilk muhaddis İbn Hacer el-Askalânî'dir.¹⁷⁷ Dolayısıyla *Tevcihü'n-nazar* müellifinin, İbn Hacer'e ittibâen mu'allak hadis mevzusunu bu çizgide işlemeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zaten kitabın bu kısmında, "senedinin baş tarafından bir veya daha fazla sayıda râvî hazfedilen hadis" ifadeleriyle tanımlanan mu'allak olgusu

¹⁷³ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 158.

¹⁷⁴ Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, s. 124.

¹⁷⁵ Benzer bir yaklaşım için bkz. Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İstanbul 2010, s. 179-180.

¹⁷⁶ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 553-554.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 80.

hakkında yazarın mülâhazaları ile değil, bilakis *Nüzhetü'n-nazar*'dan iktibaslar vasıtasıyla izahta bulunulması; müellifin bu hususta İbn Hacer'i yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Buna göre ta'lik, senedden hazfedilen râvînin cerh ve ta'dîl açısından durumunun meçhullüğü sebebiyle merdûd addedilmekle birlikte; aynı rivâyetin başka bir tarikten mevsûl isnadla gelmesi hâlinde, tetkikler neticesinde hadisin sahîhliğine hükmetmek de mümkündür.¹⁷⁸

Diğer taraftan Tâhir el-Cezâirî ta'lik meselesine, eserinin bir başka yerinde *Sahîhayn*'ın tenkide uğradığı hususlar bağlamında değinmektedir. Söz konusu iki musannefin asıl mevzusunun müsned rivâyetler olması hasebiyle ta'likâtın, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerinin maksadı dışında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan müellif; kitapların sıhhat şartlarına uymayan rivâyetlerin istişhâd makamında serd edilmesi durumunda ta'lik yoluna başvurulduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Cezâirî ayrıca, sadece sahîh hadisleri bir araya getirmek maksadıyla tasnif edilen ilk eserin *Sahîhu'l-Buhârî* olduğunu izahı esnasında da, bu kitapta yer alan ta'likâta kısaca temas etmiştir. Bu çerçevede, İmam Mâlik'in (v. 179/795) *el-Muvatta'* isimli eserindeki belâğ türü rivâyetler¹⁸⁰ ile Buhârî'nin mu'allak rivâyetlerini muhtasar bir biçimde mukayese eden müellif; Buhârî'nin, kitabının herhangi bir yerinde mevsûl olarak zikrettiği hadisleri tekrarlamak istediğinde tahfîf amacıyla bazen isnadın bir kısmını hazfettiğini, ya da istişhâd maksadıyla kaydettiği bazı rivâyetlerin kendi sıhhat şartlarını taşımadığına dikkat çekmek üzere onları ta'lik yoluyla nakletmeyi uygun gördüğünü açıklamıştır.¹⁸¹ Netice itibariyle Buhârî'nin ta'likleri, kitabın aslını teşkil eden metinlerin haricinde kaldığından; burada yer alan mu'allak hadislerin, *Sahîhu'l-Buhârî*'nin yalnızca sahîh rivâyetleri içerme hususiyetine hâlel getirmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Leknevî de bu ayrıntının altını çizerek, Buhârî'nin "Kitabıma yalnızca sahîh hadisleri aldım" şeklindeki beyanının, isnadı bütünüyle zikredilen rivâyetleri kapsadığını ve dolayısıyla senedinin bir kısmı hazfedilmiş ta'likâtın

¹⁷⁸ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 554.

¹⁷⁹ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 236.

¹⁸⁰ Bir hadis terimi olarak belâğ hakkında bilgi için bkz. Abdullah Aydın, "Belâğ", *DİA*, V, 388.

¹⁸¹ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, s. 215.

sihhat bakımından hangi mertebede bulunduğunun *Sahîhu'l-Buhârî* açısından pek ehemmiyet arz etmeyeceğini belirtmektedir.¹⁸²

Mu'allak ıstılahını, senedindeki inkıtâ' nedeniyle zayıf sayılan hadis çeşitleri arasında ihtiva etmesi yönüyle *Tevcîhü'n-nazar*'a yakın bir çizgide seyreden diğer son dönem kaynağı *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*'tir. Ta'likin, ihtisâr maksadıyla veya kitabın şartlarına uymayan bir hadisin takviye amaçlı kullanılması durumunda uygulanan bir ameliye olduğunu belirterek konuya giren müellif; mu'allak kavramının tanımı, diğer usûl ıstılahlarından tefriki, me'hazi gibi genel hususlara kısaca temas etmesinin akabinde, mu'allak rivâyetlerin tıpkı munkatâ' hadisler gibi hükmen merdûd olduğunu dile getirmektedir.¹⁸³ Müellif böylelikle, müstakil bir nev' mahiyetinde ele aldığı mu'allak kavramı hakkında umûmî bir hüküm ortaya koyan ilk hadis usûlü âlimi olması vasfıyla dikkat çeken İbn Hacer'in görüşüne muvafakat etmiştir. Lâkin devamında, Buhârî ve Müslim'in eserleri gibi sıhhati iltizâm olunmuş bir kitapta yer alan mu'allak hadislerin bu genel hükmün haricinde değerlendirildiğini ifade ederek; *Sahîhayn*'daki ta'likât hakkında derinlemesine tetkiklerde bulunan ulemânın, bu iki kitaba has bazı ilmî neticelere ulaştıklarını belirtmiştir.¹⁸⁴

Bu beyanın bir uzantısı olarak, "*Sahîhayn*'daki mu'allakların hükmü" alt başlığını taşıyan yeni bir bölüme geçiş yapan müellif; önce Buhârî'nin ta'likleri hakkındaki tafsilâtlı mülâhazaları kaydetmekte, ardından Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'ine kısaca değinerek ilgili kısmı sonlandırmaktadır. Bu bağlamda *Sahîhu'l-Buhârî*'deki ta'likâtın taksiminde her ne kadar İbnü's-Salâh'ın usûlü benimsenmiş ise de, Nûruddîn 'İtr'in üslûbunun daha anlaşılır olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Hatırlanacağı üzere gerek İbnü's-Salâh gerekse ona tâbi olan müteahhir dönem ulemâsı, *Sahîhu'l-Buhârî*'de bulunan mu'allak rivâyetleri cezm veya temrîz sîgası ile nakledilmeleri esasına göre iki kısma ayırarak; söz konusu rivâyetlerin sıhhat durumu hususundaki fikirlerini bu taksim üzerine bina etmişlerdir. Benzer şekilde *Menhecü'n-nakd* müellifi de, söz konusu mu'allak

¹⁸² Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 169.

¹⁸³ 'İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 374-375.

¹⁸⁴ 'İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 375.

hadisleri bu iki kategoride değerlendirmeye tâbi tutmak suretiyle, daha önceki dönemlere ait mustalah eserlerinde rastlanılanlara yakın tarzda mülâhazalarda bulunmaktadır.

Bu meyanda, kaynaklar arasındaki fikrî irtibatı müşahede edebilmek adına, Leknevî'nin bahis konusu meseleyi işleyiş biçimine de temas etmekte yarar vardır. Ta'like dair meselelerin, eserin sahîh hadise münhasır bölümünde ele alınması yönüyle 'Irâkî'nin *Fethu'l-muğîs*'ini anımsatan *Zaferu'l-emânî*; mu'allak kavramının, zayıf hadis ile alâkalı hususlar bağlamında bir kez daha konu edilmesi bakımından kendinden önceki usûl eserlerinden ayrılmaktadır. Sahîh hadis konusuna müteallik meseleler kapsamında, senedi hazfedilmiş rivâyetlerin *Sahîhu'l-Buhârî*'nin bâb başlıklarında sıklıkla yer almasına karşın Müslim'in kitabında son derece az bulunduğunu belirten müellif; ta'lik tabirini, "isnadının başından bir ya da birkaç râvî düşmüş hadisin, mahzûf kısmın üstündeki râvîye izafe edilmesi" şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁵ Esasında Leknevî'nin *Sahîhayn*'dan bahsederek konuya girmesi, ta'likin daha ziyade bu iki musannefin hususiyeti olarak itibara alındığına dair bir göstergedir. Nitekim müellif, başta *'Ulûmu'l-hadîs* olmak üzere müteahhirûn dönemi hadis usûlü eserlerinin ekserisinde müşahede edilen tertibi benimsemek suretiyle; mu'allak mefhûmu ile alâkalı mevzuları Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerini merkeze alan bir yaklaşımla mütalaa etmiştir. Fakat *Sahîhayn*'daki ta'likler hakkındaki teferruatlı tetkiklere geçmeden önce Leknevî, hadis usûlüne ilk olarak İbnü's-Salâh tarafından dâhil edilmiş bazı hususlara da değinmektedir.

Bu bağlamda müellifin, cezm ifadeleri içermeyen rivâyetlerin ta'lik ismiyle vasıflandırılmadığını öne süren İbnü's-Salâh'a itiraz ederek; ta'lik teriminin, cezm veya temrîz lafızlarıyla nakledilmesi arasında fark gözetilmeksizin isnadının baş kısmı mahzûf rivâyetlerin tamamı hakkında ıtlâk olduğunu vurgulaması dikkat çekmektedir.¹⁸⁶ Bilindiği üzere söz konusu itiraz aslında, müteahhir âlimlerden pek çoğunun kesinlik içermeyen temrîz lafızlarıyla aktarılan rivâyetleri de

¹⁸⁵ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 157-158.

¹⁸⁶ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 158.

mu'allak kapsamına dâhil ettiklerini delilleriyle ortaya koyarak İbnü's-Salâh'ı hatalı bulan 'Irâkî'ye aittir.¹⁸⁷ Gelineen noktada diğer son dönem kaynakları da göz önünde bulundurulduğunda, ta'lik kavramının istimâli sadedindeki genel temayülün, senedinin baş tarafı hazfedilmiş bütün rivâyetlerin bu çerçevede değerlendirilmesi yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Leknevî'nin temas ettiği bir diğer mesele, Buhârî'nin kendi şeyhlerinden 'قال فلان' ya da 'زادني فلان' gibi lafızlarla naklettiği hadislerin mu'allak addedilip addedilemeyeceğidir. İbnü's-Salâh'ınkine benzer ifadelerle, bu tür rivâyetlerin mu'an'an hükmünde olup, senedin muttasıl kabul edildiğini belirten müellif; aynı mesele bağlamında müteahhirün dönemi müellefâtında da vurgulanan likânın sübûtu ve tedlîsten berî olma şartlarının altını çizmeyi ihmal etmemiştir. Dolayısıyla Buhârî'nin müdellislik sıfatından uzaklığı ve şeyhleriyle mülâkâtı kesin surette bilindiğine göre, tasvir edilen kabilden rivâyetlerin mu'allak değil bilakis muttasıl olarak itibara alınması icap etmektedir.¹⁸⁸

Sahîhayn'da bulunan ta'likât üzerindeki tetkiklere, Leknevî'nin eserinde *Menhecü'n-nakd*'a nisbetle daha geniş yer verildiği görülmektedir. Her iki usûl eserinde de söz konusu mu'allak hadisler, rivâyette kullanılan edâ sîgalarına göre tasnif edilerek sıhhat açısından incelemeye tâbi tutulmakta ise de, *Zaferu'l-emânî* müellifi daha ayrıntılı mütalaalar kaydetmiştir. Bu çerçevede 'İtr, *Sahîhu'l-Buhârî*'de yer alan ta'likleri cezm sîgasıyla ve temrîz sîgasıyla rivâyet edilenler şeklinde gruplandırarak, her kısım için sahîh ve zayıf kabilinden birer hadisi misâl olarak serd etmekle yetinirken; diğer tarafta Leknevî, mu'allak hadislerin mezkûr iki grubunu da kendi içinde kısımlara ayırmakta, ayrıca musannifleri ta'lik uygulamasına sevk eden sebeplere dair mülâhazalarda bulunmaktadır.

Öncelikle, kitabın başka bir yerinde mevsûl senedle zikredildiği tespit edilen mu'allak hadislerin mutlak surette sahîh hükmü taşıdığı hususunda ittifak bulunduğunu bildiren Leknevî, bu türden rivâyetlerin çokluğuna işaret etmekle birlikte; sadece ta'lik yoluyla aktarılan rivâyetlerin ise Buhârî'nin *el-Câmi'u's-*

¹⁸⁷ 'Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 78.

¹⁸⁸ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 161.

sahîh'inde yoğunlaştığını belirtmektedir.¹⁸⁹ Kaynaklarda verilen net bilgilere göre *Sahîhu'l-Buhârî*'deki mu'allak hadislerin toplam sayısı 1341'i bulmakta olup, bu hadislerden 160'ı dışındakilerin tamamı kitabın muhtelif bâblarında muttasıl senedle tahrîc edilmişlerdir.¹⁹⁰ Dolayısıyla hüküm açısından tetkike tâbi tutulması gereken mu'allak hadisler, kitabın herhangi bir bölümünde mevsûl şekline rastlanmayan bu 160 rivâyetten ibarettir.

Çalışmanın evvelki bölümlerinde de bahsi geçtiği üzere söz konusu rivâyetlerin cezm sîgası ile nakledilmesi, hadisin kendisinden ta'lik edildiği kimseye kadarki isnadın yani senedin mahzûf kısmının sahîh olduğuna dair bir işaret olarak kabul edilmekte; fakat hadisin sıhhatine mutlak manada hükmetmenin ancak senedin mevcut kısmı üzerindeki araştırmalar nihayetinde mümkün olacağı ifade edilmektedir.¹⁹¹ Bu genel değerlendirmenin ardından Leknevî, cezm sîgalı ta'likleri musannifin şartlarına mülhak olanlar ve musannifin şartlarına mülhak olmayanlar şeklinde taksime tâbi tutmanın yanı sıra; ikinci kısmı teşkil eden hadisleri başka muhaddisler nezdinde sahîh olanlar, hüccete elverişli ve hasen olanlar, isnadındaki hafif bir inkitâ' sebebiyle zayıf olanlar biçiminde sıralayarak bu maddelerin her birine dair misâller zikretmiştir.¹⁹² Kolayca fark edileceği üzere, müellifin cezm lafızları ile aktarılan mu'allak hadisler hakkındaki bu sınıflandırması, müteahhirûn devrinin önde gelen hadis usûlü âlimlerinden Celâlüddîn es-Süyûtî'nin benimsediği tasnif ile ayniyet arz etmektedir.¹⁹³

Öte yandan, sözün nisbet edildiği şahsa aidiyeti hususunda kesinlik belirtmeyen temrîz sîgalarının zayıf hadis naklinde olduğu kadar sahîh hadis naklinde de kullanılıyor olması sebebiyle, bu tür ifadelerle rivâyet edilen ta'likâtın, hadisin kendisine dayandırıldığı râvîden sahîh yollarla gelip gelmediğine dair hüküm yalnızca birtakım tetkikler neticesinde ortaya

¹⁸⁹ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 162.

¹⁹⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 89; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-sahîh", *DİA*, VII, 115.

¹⁹¹ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 162; 'Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 375.

¹⁹² Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 163-165.

¹⁹³ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 90-91.

çıkılmaktadır. Nitekim bu mahiyetteki mu'allak hadislerin bir kısmı sahîh mertebesinde bulunmakta iken, bazıları da sıhhat için gereken hususiyetleri taşımamaları hasebiyle zayıftırlar.¹⁹⁴ Mamafih Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerinde gerek cezm gerekse temrîz sîgaları ile tahrîc edilen ta'likâtın, sıhhati iltizâm olunmuş musanneflerde yer aldıkları göz önünde bulundurulduğunda; bu rivâyetlerin asılları itibariyle sahîh vasfını taşıdıkları unutulmamalıdır.

Netice itibariyle, son döneme ait hadis usûlü kitâbiyâtında mu'allak kavramının hangi mahiyette ele alındığı incelendiğinde, bu noktada müteahhirûn döneminin en değerli kaynaklarından '*Ulûmu'l-hadîs* ve *Nüzhetü'n-nazar*'ın son devir müellefâtı üzerindeki etkisinin belirgin biçimde fark edildiğini söylemek mümkündür. Zira görülebildiği kadarıyla bazı müellifler, mu'allak ıstılahını en müstakil hüviyetine kavuşturan İbn Hacer'e ittibâen bahis konusu kavramı hususi bir bölüm çerçevesinde işlemekte; diğer taraftan ta'likin *Sahîhayn* ile alâkalı veçhesine ağırlık vermek suretiyle de İbnu's-Salâh'ın çizgisini takip etmektedirler. Bununla birlikte, mu'allak hadis mevzusuna müteallik olarak müteahhirûn devri hadis usûlü âlimleri arasında cereyan eden tartışmaların, yakın dönemde kaleme alınan bu eserlere pek yansıtılmaması nazar-ı dikkati celbeden bir husustur.

¹⁹⁴ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 165; 'Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 377.

SONUÇ

Ehline bilindiği üzere hadis usûlü ilminin ehemmiyeti, Nebvî sünnetin esasını teşkil eden rivâyet külliyyatının sahîhini sakîminden ayırmayı mümkün kılan kaideleri belirleyen bir disiplin olmasından ileri gelmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında hadis usûlü ilmi bünyesindeki her bir konunun, rivâyetü'l-hadîs ile irtibatı nisbetinde önem arz ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Nitekim ülkemiz hadis araştırmacıları tarafından müstakil bir çalışmaya konu edilmemiş ender usûl meselelerinden olması yönüyle dikkatimizi çeken mu'allak hadis kavramı da, rivâyet litaretüründeki karşılığının ehemmiyetine binâen klâsik hadis usûlü eserlerinde geniş yer almıştır. Zira "isnadın baş kısmından bir veya daha fazla sayıda râvînin hazfedilerek, hadisın mahzûf kısmın üstündeki şahsa izafe edilmesi" şeklinde tanımlanan ta'lîk olgusu, Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki en sahîh kitap olarak telakki edilen *el-Câmi'u's-sahîh*'in musannifi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî tarafından uygulanan bir ameliye olması hasebiyle ulemânın nazar-ı dikkatini celbetmiştir. Dolayısıyla mu'allak tabiriyle tavsif olunan rivâyetler üzerinde birtakım incelemelerde bulunmak suretiyle, bu tür hadislerin sıhhat değeri hususunda bir hükme varılması zarureti hâsıl olmuştur. Böylece mu'allak hadis konusu, usûl-i hadîs kitaplarında muhtelif şekillerde işlenmeye başlamıştır.

Dönemlerin ve eserlerin niteliğine göre, farklı mahiyetlerde ve farklı sınırlar dâhilinde ele alındığı görülen mu'allak hadis; muhtemelen hicrî IV. asırda ulemânın gündemine girmiştir. Bununla beraber mu'allak kavramının, mütekaddimûn döneminde telif edilen başlıca mustalah eserlerinde bahis konusu edilmediği de bir vakîadır. Fakat söz konusu dönem eserlerinin mümeyyiz vasfının, hadis usûlü mevzularının tamamını değil bilakis sadece cüz'î bir kısmını

ihativa etmeleri olduğu düşünöldüğünde, mu'allak hadis ile ilgili meselelere bu kaynaklarda değinilmemesi tabii karşılanmalıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla mu'allak hadis ve ta'lik konularını hadis usûlüne dâhil eden ilk âlim, '*Ulûmu'l-hadîs*' müellifi İbnü's-Salâh'tır. Ne var ki İbnü's-Salâh bu konuları kısmen eserinin sahîh hadise münhasır bölümünde, kısmen de mu'dal hadise mahsus bölümde ele almayı tercih etmiştir. Onun tertibini takip eden çok sayıda müteahhir âlimin de mu'allak hadis konusunun işlenişi hususunda aynı üslûbu benimsediği görölmektedir. Öte yandan müteahhirün döneminde ta'like dair meselelerin tamamına eserlerin sahîh hadisle ilgili bölümünde yer veren müellifler olduğu gibi, mu'allak hadis kavramını müstakil bir nev' mahiyetinde tetkik edenlere de rastlanmaktadır. Nitekim mu'allak hadise müteallik meselelerin müstakil bir başlık altında değerlendirildiği eserlerin bizce en güzel örneği, İbn Hacer el-Askalânî tarafından kaleme alınan *Nüzhetü'n-nazar*'dır.

Gerek müteahhirün dönemi hadis usûlü kaynakları gerekse son döneme ait eserler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bir ıstılah olarak mu'allak tabirine hamledilen mana ve ta'lik yoluyla nakledilen rivâyetler hakkındaki tetkikler noktasında '*Ulûmu'l-hadîs*' ve *Nüzhetü'n-nazar*'ın diğere eserler üzerindeki etkisi açıkça anlaşılmaktadır. Bu minvalde, çalışmanın ilgili bölümlerinde yeri geldikçe bu bağlamdaki etkileşimlerin vurgulanmasının yanı sıra; ta'lik kavramının tanımı, me'hazi, ta'likte cezm ve temrîz sîgalarının kullanımı, mu'allak hadislerin sıhhat bakımından hangi kategoriye dâhil edilmesi gerektiği, *Sahîhayn*'daki mu'allak rivâyetlerin sebep ve hükümleri gibi hususlar üzerinde cereyan eden münakaşalara da dikkat çekilmek istenmiştir.

Yapılan incelemeler neticesinde göröldüğü üzere, mustalah eserlerinde mu'allak hadis konusuna dair verilen malumât daha ziyade *Sahîhayn*'daki ta'likât etrafında şekillenmiştir. Esasında mu'allak hadis rivâyetinin önemini artıran başlıca unsur, hadis musannefâtının en sahîhleri kabul edilen bu iki eserdeki ta'likât olmuştur. Buna binâen hadis usûlü âlimleri, mu'allak hadis konusuna değinirken Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'lerinde tahrîc edilen mu'allak rivâyetler üzerinde titizlikle durmuşlar, bunların cezm veya temrîz sîgası ile

nakledilme durumuna ya da ihticâc veya istişhâd makamında bulunmalarına göre birtakım değerlendirmeler yapmışlardır. Fakat bu bağlamdaki mülâhaza ve değerlendirmeler özellikle, mu'allak hadislerin başlıca menşei addedilen *Sahîhu'l-Buhârî* üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kaynaklarda verilen bilgilerden açıkça anlaşıldığı üzere her ne kadar mu'allak hadisler genel anlamda, senedinde inkitâ' bulunması sebebiyle zayıf sayılan hadisler grubuna dâhil edilebilmekte ise de; hadis usûlü âlimlerinin kanaati, ta'lik yoluyla rivâyet edilen hadislerin sıhhat durumlarının belirlenmesinde bu tür rivâyetleri ihtiva eden musanneflerin niteliklerinin dikkate alınması gerektiği yönündedir.

Çalışmamızın, hususen hadis usûlü müellefâtı ile sınırlandırılmış olması hasebiyle, *Sahîhayn*'daki mu'allak rivâyetlerin senedleri üzerinde ayrıntılı incelemelerde bulunma ve bunların sahîhlik veya zayıflık durumlarını ortaya koyma gibi bir amaç bu aşamada söz konusu değildir. Dolayısıyla bu tezin hazırlanması sürecindeki araştırma ve incelemelerle elde edilmeye çalışılan yegâne semerenin; zihinlerde, mu'allak ıstılahının hadis usûlü ilmi sınırları içerisindeki mahiyeti, kapsamı ve değeri hakkında net bir kanaatin hâsıl olmasını sağlamaktan ibaret olduğu söylenebilir. Fakat hadis usûlü çerçevesi dışına çıkılarak, ta'lik uygulamasının ve mu'allak hadis naklinin rivâyet kitaplarındaki karşılığını konu alan ve isnad incelemelerine dayalı şümüllü çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulduğu da muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Aydınlı, Abdullah, “Belâğ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, V, 388.

-----, “Muallak”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 309-310.

-----, *Hadiste Tespit Yöntemi*, Kitabevi, İstanbul 2003.

Babanzâde Ahmed Naîm, *Hadis Usûlü ve Istılahları (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Mukaddimesi)* (haz. Hasan Karayiğit), Düşün Yay., İstanbul 2010.

el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 2009.

Durusoy, Ali, “Taksim”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 477.

Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabü'l- 'ayn*, Beyrut 1988, I.

Efendioğlu, Mehmet, “Mu‘dal”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 356.

el-Emîr es-San‘ânî, Ebû İbrâhîm ‘İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl, *Tavzîhu'l-efkâr li me‘ânî Tenkîhi'l-enzâr* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetü's-selefiyye, Medine ts., I-II.

-----, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûği'l-merâm* (tsh. Fevvâz Ahmed ez-Zemerlî), Beyrut 1987, I-IV.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Hasen Abdülmün‘im Şilbî), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2009.

Hatiboğlu, İbrahim, “Klâsik Hadis Usûlü ve Çağdaş Hadis Metodolojilerinin Değeri Üzerine”, *İslâmî İlimlerde Usûl Meselesi II*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2004.

el-Herevî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* (thk. Muhammed Nizar Temîm, Heysem Nizar Temîm), Dâru'l-erkam, Beyrut ts.

el-İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2008.

-----, *et-Takyîd ve'l-izâh li mâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1999.

İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fikr, Dımaşık 2008.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, Mısır 1969, IV.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tağliku't-talik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Hâmid Abdullâh el-Mahallâvî), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2011, I-III.

-----, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* (thk. Nûruddîn İtr), Dımaşık 2000.

-----, *Bulûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm* (thk. Safiyyurrahmân Mübârekpûrî), Riyad 1992.

-----, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh* (thk. Rebî' b. Hâdî 'Umeyr), el-Câmi'atü'l-islâmiyye, Medine 1984.

İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Abdülkâdir Arnaûd, Mahmûd Arnaûd), Beyrut 1991, VII.

İbn Manzûr Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'l-me'ârif, Kahire ts., I.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2007.
- el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm b. el-Hasen, *Tabakâtü's-şâfi'iyye* (thk. Abdullah Muhammed Cubûrî), Riyad 1981.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "el-Câmi'u's-sahîh", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, VII, 114-123.
- el-Kâsımî, Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed Saîd, *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1979.
- el-Kinânî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a, *el-Menhelu'r-ravî fî muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî* (thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dâru'l-fikr, Dımaşk 1986.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.
- , "İlmü Usûli'l-Hadîs veya İlmü Mustalahu'l-Hadîs", *AÜİFD*, XVII, Ankara 1969.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *Zaferu'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî* (thk. Takıyyüddîn en-Nedvî), el-Câmi'atü'l-islâmiyye, Dubai 1995.
- el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdirrahmân, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf* (tsh. Abdüssamed Şerâfuddîn), Beyrut ts., I-XIV.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* (thk. Nûruddîn 'Itr), Dımaşk 1988.
- , *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (*Tedribu'r-râvî ile birlikte*), Dâru'l-hadîs, Kâhire 2004.
- , *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (thk. Abdüsselâm b. Muhammed el-Alluş), Riyad 2004, I-IX.

- , *Riyâzû's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn*, Dimaşk 1995.
- en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut 2003.
- Polat, Salahattin, "Mürsel", *Dîyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 52-54.
- er-Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-fikr, Beyrut 1971.
- es-Sâlih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* (çev. M. Yaşar Kandemir), İFAV, İstanbul 2010.
- es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *Şerhu't-Takrîb ve't-teysîr* (thk. Ali b. Ahmed el-Kindî), Müessesetü Beynûne, Abudabi 2007.
- , *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (thk. Abdülkerîm b. Abdullâh el-Hudayr), Mektebetü dâri'l-minhâc, Riyad 2006.
- , *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ 'ale'l-elsine* (thk. Muhammed Osmân el-Huş), Beyrut 1985.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Muhammed Eymen eş-Şibrâvî), Dâru'l-hadîs, Kâhire 2004.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut ts.
- et-Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-matbû'âti'l-islâmiyye, Beyrut 2007.
- ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1985, XVI.

-----, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut 1956, III.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-belâğ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1998.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* (thk. Zeynülabidîn b. Muhammed), Mektebetü advâi's-selef, Riyad 1998, I-II.

ÖZGEÇMİŞ

23.11.1989 tarihinde Balıkesir-Bandırma'da doğdu. 2007 yılında Bursa İmam Hatip Lisesi'nden, 2011 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Akabinde Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis anabilim dalı yüksek lisans programına birincilikle yerleşti. Ders dönemini burada tamamladıktan sonra Haziran 2012'de Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı.